

SERVIS

№ 3, 2017

ILMIY-AMALIY JURNALI

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2017 йил, 3 сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда 0561-
рақам билан рўйхатга олинган.

ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган.

Тахририят ижодий жамоаси: Бош муҳаррир: Проф. М.Р.Болтабаев Бош муҳаррир ўринбосари: доцент Д.Х.Асланова Масъул котиб: профессор М.Қ.Пардаев Муҳаррир: Ҳ.А.Раҳимов, Техник муҳаррир: С.Ҳусенов, Саҳифаловчи: В.Сирлибоев Корректор: Ҳ.Н.Очилова 1 йилда 4 маротаба чоп этилади. Ўзбекистон ҳудудида тарқатилади. Тахририят манзили: 140100, Самарқанд шаҳар, Амир Темур кўчаси, 9-уй, тел.: +998(66)233-28-38, +998(66)233-17-88 факс: +998(366)231-12-53 эл.почта: samisiservis@mail.ru	Тахририят кенгаши раиси: М.Р.Болтабаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор Тахририят кенгаши раиси ўринбосари: Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар проректори, иқтисод фанлари номзоди, доцент Тахрир кенгаши аъзолари: Б.Ю.Ҳодиев – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети ректору, иқтисод фанлари доктори, профессор. Б.А.Бегалов – Тошкент молия институти ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор. Б.К.Ғоибназаров – ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор. Д.Р.Зайналов – СамИСИ магистратура бўлими раҳбари, иқтисод фанлари доктори, профессор О.М.Муртазаев – Самарқанд қишлоқ хўжалик институти кафедра мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор З.Ж.Адилова - Тошкент Давлат иқтисодиёт университе- ти кафедра мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор Р.Х.Эргашев – Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти профессори, иқтисод фанлари доктори И.С.Тўхлиев – Халқаро туризм ва туризм сервис кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори М.Қ.Пардаев – Менежмент ва статистика кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори М.М.Мухаммедов – Касб-хунар таълими кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори К.Б.Уразов – Бухгалтерия ҳисоби ва аудит кафедраси мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ ўқув ишлари бўйича проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Абдукаримов – Иқтисодиёт кафедраси профессори, иқтисод фанлари номзоди И.Б.Сувонов – Туризмни ривожлантириш Давлат қўмитаси Самарқанд вилояти ҳудудий бошқармаси бошлиғи.
---	---

МУНДАРИЖА

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
М.Қ.Пардаев, Обид Пардаев Давлатнинг инновацион фаолиятга оид сиёсатини шакллантириш – инновацион иқтисодиётни барпо қилиш омили	4
Ш.З.Жалилов, М.М.Муҳаммедов Ўзбекистонда уй-жой қурилишининг инвестициявий муҳитини яхшилаш	9
Ж.С.Файзиев, Ш.Ж.Файзиев Инновацион жараёнларни структуралаш	13
Ж.Н.Улугов Маънавий хизматнинг назарий асослари(Тасаввуф ва футувват уйғунлиги асосида)	18
Б.М.Бобоқулов, С.Б.Шарипов, А.Икромов Билимлар бозори: назария, амалиёт, ечим	22
З.И.Абдуллаева, Ф. З.Аброров Роль амортизации в обновлении основных фондов в современных условиях рыночной экономики	30
М.К.Рашидов Эркин иқтисодий зоналар самарадорлигини баҳолаш мезонлари	33
F.E.Jamankulova, Z. A.Ismailova, M. K.Nizamov The secrets of informational century	37
ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС	
М.Б.Калонов, Н.Б.Тагирова, А.О.Рахимов Йўловчиларни ташиш хизматларини бошқариш ва самарадорлигини оширишда иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш масалалари	41
Ж.М.Қурбонов, З.М.Базаров, Ш.Ж.Қурбонов Сервис хизматлар кўрсатиш сифати моделини такомиллаштириш	47
А.Бектемиров Иссиқлик энергетикаси объектлари қурилишининг календар режаларини оптималлаштиришнинг иқтисодий-математик модели	53
Д.К. Уразов Сущность и основы классификации профессиональных услуг как предпринимательской деятельности	60
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Ж.Н.Абиев Туризм соҳасининг ҳудуд ва мамлакат ялпи ички маҳсулотдаги улушини аниқлашнинг услубини такомиллаштириш	70
С.Ш. Халилов Туристик хизматлар экспортини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишлари	75
Ҳ.А.Рахимов Меҳмонхоналарда “Меҳмондорчилик кластери”ни шакллантириш механизмлари	78
М.А.Куймуратова Туризмни диверсификация қилишнинг стратегик истикболини белгилашда SWOT таҳлил усулидан фойдаланиш масалалари	83
У.Х. Худайбердиев, Ш. Ш. Рахмонов Дунё туризм бозорининг ривожланиш динамикаси таҳлили	88

Э.Б.Тоғаймуродов Қишлоқда агротуризмни шакллантиришда “Эко-уйлар”ни ривожлантириш концепциялари	92
У.Худайбердиев, М.Хусенова, Ўзбекистон Республикасида туризмнинг ривожланиш динамикаси	100
Sh.S.Karimova Mehmonxonalarda zamonaviy xizmatlarni joriy qilish xususiyatlari	104
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
Г.М.Шодиева, Озода Пардаева Касаначиликнинг ўзига хос хусусиятлари ва уни такомиллаштириш йўналишлари	107
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Ҳ.И.Турдибеков, Ш.М.Исломов, Қ.С.Махмудов, Ш.А.Бахронов Хизмат кўрсатиш корхоналарида стратегик бошқариш хусусиятлари	112
МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ	
Д.М.Маликова Тижорат банкларининг молиявий хизматлари кўламини кенгайтиришда траст операцияларининг ўрни	117
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
С.Н.Ташназаров Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг методологик асосларини такомиллаштириш	122
Н.У. Худайбердиев Туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда кўрсатилган хизматлар таннархини аниқлаш тартибини такомиллаштириш йўллари	127
З.У.Тошкенбаева Туризмда рақобатбардошликни баҳолаш ва таҳлил қилишда бошқарув ҳисобидан фойдаланиш йўллари	131
Л.Г.Абдукаримова Теория и методика анализа состояния и использования труда в коммерческих предприятиях	136
КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ	
М.Қ.Қодиров, Рақобатбардош мутахассис ва илмий кадрлар тайёрлаш: ютуқлар, муаммолар, тақлифлар	142
АДАБИЁТЛАРГА ТАҚРИЗЛАР	
Б.И.Исроилов Молиявий ҳисоботлар таҳлили такомиллашмоқда	151
А.Ж.Туйчиев Таҳлилга оид янги авлод адабиёти	152
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Нотиқ амал қилса кам бўлмайдиган жиҳатлар	154
АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ	
“М” ҳарфига оид иқтисодий атамаларнинг таърифлари	155

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,

О.М.Пардаев – Тошкент молия институти тадқиқотчиси

ДАВЛАТНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТГА ОИД СИЁСАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ – ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ БАРПО ҚИЛИШ ОМИЛИ

Аннотация: мақолада давлатнинг инновацион фаолиятга оид сиёсатини шакллантириш орқали инновацион иқтисодиётни барпо қилиш омиллари ва йўналишлари қараб чиқилган. Унда инновацион фаолиятдаги камчиликлар, уларни бартараф қилиш йўллари, мазкур масалага оид давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ва инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган тавсиялар ҳам берилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион иқтисодиёт, инновацион фаолият, инновацион сиёсат, ташкилий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-иқтисодий, инновацион муҳит.

Ҳар бир жараён маълум даражада давлатимиз томонидан бошқарилиб борилади. Давлат ҳар бир соҳани бошқаришда ва ривожлантиришда маълум тамойилларга асосланади. Бунда асосий эътибор шу соҳани ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий жиҳатларига қаратилган бўлади. Ушбу ҳолат бевосита мамлакатнинг инновацион ривожланишига, унинг салоҳиятидан самарали фойдаланишга, инновацион ғояларни ишлаб чиқаришга қўллашга, фан ва техникани ривожлантиришга, интеллектуал мулкни шакллантиришга ҳам бевосита дахлдордир.

Аммо ҳозирги пайтда инновацион иқтисодиётга ўтиш истаги мамлакатимизда объектив заруратдан келиб чиққан ҳолда юқори. Аммо бунинг тезлиги билан амалга оширишга бизнинг имкониятларимиз тўлиқ жавоб бермайди. Чунки ҳали бу соҳада анча камчиликларимиз мавжуд. Бунга қуйидагиларни киритиш мумкин.

Энг аввало, инновацияга ажратиладиган маблағ мамлакат ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) таркибида жуда кам.

Иккинчидан, инновацион ғояларни ва шу асосда янги техника ва технологияларни жадаллик билан яратиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий қилишга қодир бўлган кадрларимиз ҳамма соҳада ҳам етарли эмас.

Учинчидан, инновациянинг бозори ривожланмаганлиги туфайли, унинг амалиётга жорий қилиниши ҳам суст кечмоқда.

Тўртинчидан, инновацион фаолият билан шуғулланадиган тадбиркорлар ва мос равишда шу соҳа бўйича тадбиркорлик тизими деярли шаклланмаган.

Бешинчидан, олимлар ва мутахассисларнинг инновацион фаолиятини ва уларнинг натижадорлигини рағбатлантириш механизми ҳам деярли шаклланмаган ва мос равишда инновацияни яратадиган мутахассислар ҳам тўлиқ етишмайди.

Олтинчидан, мамлакатимизда алоҳида соҳалар бўйича инновацион ишланмаларни синаб кўришга мўлжалланган тажриба майдони ҳам етарли даражада ривожланган эмас.

Еттинчидан, тадбиркорлар кўп ҳолларда инновация асосида ривожланиш учун маблағ сарфлашни хуш кўрмайди. Чунки улар инновациядан фойдаланиш кўпроқ самара беришига ҳали кўникма ҳосил қилган эмас.

Саккизинчидан, ўқув муассасаларида инновацион ғояларни ўқитиш фақат

назарий билимларга асосланади, улар инновацион технологияларни жорий қилиш учун тегишли лабораторияларга ва жиҳозларга ҳам эга эмаслар.

Шу ва шу каби муаммоларни ҳал қилиш ўта мураккаб масалалардан биридир. Шу туфайли ушбу масалани давлат ўз қўлига олиши ва бу борада ўзининг сиёсатини шакллантириши лозим. Бизнинг фикримизча, давлатнинг инновацион фаолиятга оид сиёсати маълум тамойилларга асосланиши мақсадга мувофиқ. Шу нуқтаи назардан, унинг тамойилларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

Биринчидан, давлатнинг инновацион фаолият билан боғлиқ жараёнларда ягона сиёсат юритиши. Бунда фаннинг такомиллашуви, унинг инновацион ғоялар натижасида амалиётга йўналтирилганлигидан самарали фойдаланиш мақсадида ягона сиёсат олиб бориши лозим. Чунки, мазкур масала давлат аҳамиятидаги масала бўлганлиги туфайли, уни бир ёклама қараб, тарқоқ ҳолда қолдириб бўлмайди. Шу туфайли инновацион ғояларни бир жойга жамлаш лозим. Бунга албатта давлат эгалик қилиши керак.

Иккинчидан, инновацион ғояларнинг юзага келишини рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Чунки инновацион ғоялар асосан давлатнинг тараққиётини таъминлашга, хусусан, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маърифий ҳаётимизни яхшилашга қаратилган бўлади. Бундай ғоялардан фойдаланиш натижасида жамият катта наф қўради. Шу туфайли ушбу ғояларни ишлаб чиқишга мативация бўлиши керак. Бу эса, ҳар бир инновацион ғояни рағбатлантириш механизмига эга бўлишликни тақозо қилади. Бу ҳам давлат томонидан амалга оширилиши лозим.

Учинчидан, инновацион ғояларнинг мамлакат иқтисодий-ижтимоий жиҳатдан рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилганлиги. Ҳозирги глобаллашув даврида ҳар қандай мамлакатнинг ривожланиши иқтисодий интеграциялашув жараёнида пайдо бўлади. Бу эса, ҳар бир давлатнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ва ошириш заруратини туғдиради. Аммо ҳозирги пайтда бунга эришишнинг ягона ва ишончли йўли инновацион ғоялардан самарали фойдаланиш билан боғлиқдир. Ушбу жараён тарқоқ ҳолда эмас, жамланган ҳолда ягона сиёсат доирасида амалга оширилиши лозим. Бунда ҳам давлат инновацион ғояларни жамлайдиган ва бошқарадиган вазифани бажариши мақсадга мувофиқ бўлади.

Тўртинчидан, инновацион ғояларни нафақат мамлакатимиз, балки жаҳон иқтисодий-ижтимоий ҳаётини ўнглашга қаратилганлиги. Ҳозирги пайтда мамлакатимизнинг иқтисодиётида хом ашё экспортидан тайёр маҳсулотларни экспорт қилишга ўтдик. Аммо келажакда бу билан ҳам иқтисодиётнинг тўлиқ рақобатбардошлигини таъминлаб бўлмайди. Бу эса ўз навбатида келажакда инновацион ғоялар ва улар асосида яратилган интеллектуал маҳсулотларни экспорт қилиш босқичига ўтиш лозим бўлади. Шу туфайли ушбу жараённи ҳам давлат ўз қўлига олиши ва инновацион ғояларнинг туғилишидан, амалиётга жорий қилиниши ва тайёр маҳсулотга айланиб экспорт қилинишигача бўлган барча босқичларини бошқариб боришини тақозо қилади.

Бешинчидан, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг интеграциясини таъминлашга қаратилганлиги. Инновацион фаолиятни амалга ошириш учун фақат фанни ривожлантириш билан эришиб бўлмайди, уни таълимга жорий қилиш ва таълим натижасида яна фанни ривожлантириши керак бўлади. Инновацион фаолиятни тўлиқ амалга ошириш учун бу ҳам етарли эмас, у албатта ишлаб чиқаришда ўз аксини топиши лозим. Бунинг учун иккита йўл мавжуд. Биринчиси, амалиётнинг эҳтиёжидан келиб чиқиб ихтиролар қилиш, бунда қилинган ихтиролар бевосита амалиётга жорий қилинади. Иккинчи йўл, фандаги янгиликлар тадқиқотлар асосида вужудга келади. Бироқ уни амалиётга жорий қилиш учун тажриба майдони бўлиш керак ва у амалиётда синалганидан

кейингина файдаланишга топширилади. Акс ҳолда жуда кўп инновацион ғоялар ва ишланмалар яратилгани билан амалиётда ўз аксини топмаса, қолиб кетиши мумкин. Бундай инновациялардан жамият тараққиёти учун ҳеч қандай манфаат бўлмайди. Шу туфайли ушбу масалани ҳам давлат ўз қўлига олиши ва уларнинг барча босқичларини назорат қилиши мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, инновацион ғояларнинг назарий ва амалий йўналишларини тартибга солиш ва уларни мувофиқлаштириш лозимлиги. Чунки амалиёт эҳтиёжидан келиб чиққан ихтирочилар кўпинча турли ихтироларни қилади ва улар бевосита амалиётга фойдаланишга топширилади. Аммо фан шундай нарсани, у жамият тараққиётидан анча олдинлаб юради ва бу назарий инновацион ғояларда ўз аксини топади. Шу туфайли ушбу инновацион ғояларга вақти келгунча патент, лицензиялар, муаллифлик ҳуқуқи каби ҳуқуқий ҳужжатлар бериш билан чекланиш мумкин. Бу жараёнлар ҳам Давлат томонидан тартибга солиниши ва назорат остига олиниши лозим.

Еттинчидан, давлатимиз тараққиёти учун муҳим бўлган ишланмаларга давлат буюртмасини бериши. Чунки давлатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётини юксалтириш учун устувор вазифалардан иборат бўлган масалаларга давлат буюртмаси берилса, бу ҳам муаммоларнинг фан ва техника йўли билан ҳал қилишнинг муҳим йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади. Бунда миллий иқтисодиётимизнинг манфаатларига мос инновацион ғояларни ишлаб чиқишни тақозо қилади. Мазкур ҳолатда илмий-тадқиқот ишларини молиялаштиришни ҳам Давлат ўз зиммасига олади.

Саккизинчидан, инновацион ғоя муаллифларини моддий рағбатлантириш билан бирга маънавий рағбатлантирилишининг ҳам йўлга қўйилиши. Бунда моддий рағбатлантириш, албатта маънавий рағбатлантириш билан қўшиб олиб борилиши мақсадга мувофиқ. Бунинг учун муаллифларни оммавий ахборот воситалари орқали мамлакатимиз аҳолисига таништириш, уларга маълум рағбатлантирувчи нишон ва ёрлиқларни жорий қилиш, ушбу нишонни қўлга киритган инновацион ғоя муаллифларига гонарар тарзида ҳар ойи маълум миқдорда пул тўлаб бориш лозим бўлади. Бу ўз навбатида бошқа илмий ходимлар, ихтирочиларни ҳам шу соҳага ҳавасини уйғотиш орқали жалб қилишга даъват этади. Бунда масаланинг шаффофлигини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ушбу масалани ҳам тартибга соладиган давлат бўлиши лозим. Шу туфайли бу ҳам давлатимизнинг мазкур соҳани ривожлантиришга қаратилган сиёсатидан ўрин олиши мақсадга мувофиқ.

Тўққизинчидан, ёш авлодни тайёрлашни таълим тизимининг қуйи босқичдан бошлаб инновацион ғояларни яратишга йўналтириш. Бунинг учун илм-фанни шунчаки билиш учун ўзлаштириш билан чекланиб қолиш кўникмасидан, улардан амалиётда фойдаланиш йўналишларига ўтказиш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир ўқувчи ёшлигидан менинг ушбу билимдан ўз ҳаётимни яхшилашда қандай фойдаланишим мумкин ёки ўз ҳаётимни яхшилашим учун қандай билимларни эгаллашим лозим, деган ақида билан ўқишини ташкил қилиш керак бўлади. Ўқув жараёнини таълимнинг бошланғич босқичидаёқ жорий қилиши болада кўпроқ билишга ички туйғуни уйғотади ва ўзини бундай ўқишга сафарбар қилишга ундайди. Бундай мақсадларга эришиш учун ушбу жараённи бошқаришни давлат ўз қўлига олиши лозим.

Ўнинчидан, инновацион ғоялар бозорининг ташкил қилиниши. Ҳозирги пайтда шахсий ташаббус билан ҳам кўплаб инновацион ғоялар ва ишланмалар яратилмоқда. Улар амалиётнинг у ёки бу жиҳатини яхшилаш орқали мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий ҳаётининг у ёки бу томонларининг ўнгланишига таъсир қилади. Ҳозирги пайтда инновацион ғоялар бозори сифатида йилига бир марта

ўтказиладиган инновацион ғоялар кўргазмаси фаолият кўрсатмоқда. Бунда кўпгина ишланмалар сотилади, албатта. Аммо ушбу кўргазмага ҳамма инновацион ғоялар ҳам тушавермайди ва мос равишда, инновацион ғоялар истеъмолчилари ҳам ушбу бозорга ташриф буюравермайди. Шу туфайли бозор бўлдими, бозорга ўхшаши керак, яъни у доимий равишда фаолият кўрсатадиган бўлиши ва фақат бир жойда эмас, балки ҳар бир ҳудудда ташкил қилинган бўлиши лозим. Бу масала ҳам давлат томонидан тартибга солиниши мақсадга мувофиқ.

Ўн биринчидан, инновацион фаолият бўйича халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш. Чунки ҳозирги замонда бирорта давлат ўз қобиғига ўралиб қолмаслиги керак. Дунё фанини, илмини ўрганишни тақозо қилади. Шу туфайли бизнинг кадрларимиз илғор инновацион иқтисодиётни шакллантиришга эришган давлатларга малакасини ошириб келишга юбориш ва мос равишда хорижий давлатлар мутахассислари билан тажриба алмашиш ҳам лозимдир. Бу ҳам ким қандай хоҳласа, тарқоқ ҳолда қилинмаслиги керак. Ушбу масала ҳам давлат сиёсати даражасидаги масалалардан биридир.

Ўн иккинчидан, инновацияларни синаб кўрадиган тажриба майдонини яратиш ёки амалдаги корхоналар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида синаб кўрилишини таъминлаш. Ҳозирги пайтда инновацион ғояларни жорий қилиш учун ҳамма корхоналар ҳам рози бўлавермайди. Чунки ушбу жараёнга мамлакатимизда кўникма ҳосил қилинган эмас ва мос равишда, агар ушбу синов даврида тегишли самара бермаса, корхона вақтини йўқотишга риск қилишни хоҳламайди. Шу туфайли ҳар бир ишланмани қайси соҳага ва қайси субъектга синаб кўриш лозимлигини ҳам тегишли тарзда давлат идоралари ҳал қилиши ва ушбу ҳолатда маълум имтиёз ва переференцияларнинг берилишини таъминлаши ҳам мақсадга мувофиқ.

Ўн учинчидан, ишлаб чиқаришни модернизация қилишга қаратилган инновацияларни технологияларни такомиллаштиришга қаратиш. Чунки ҳозирги дунёда кечаётган тез ўзгаришлар ва янгиланишлар замонида ишлаб чиқаришни тез-тез модернизация қилиб, такомиллаштириб, борилмаса тараққиётдан орқада қолиб кетишимиз тайин. Бундан ташқари мамлакатимизнинг рақобатбардошлиги ҳам заифлашиб боради. Биз ҳозирги пайтда илғор технологияларнинг асосий қисмини хориждан олиб келишга мажбур бўлмоқдамиз. Шу технологияга кетган харажатни ўзимизга сарфласак, харид қилишга кетган маблағимиз тежалади ва ўзимиз технологияларни экспортга чиқаришимиз мумкин бўлади. Шу туфайли давлат сиёсатининг бир йўналиши айнан ушбу масалага ҳам қаратилиши лозим.

Ўн тўртинчидан, инновацияларни баҳолашда объективликка эришиш, коррупцияга йўл қўймаслик, холислиги ва очиқлигини таъминлаш. Чунки, инновациянинг тан олинishi маълум миқдорда маблағни талаб қилади. Ушбу маблағни ҳақиқий ишланмаларга берилса, у жуда катта самара бериши мумкин. Агар таниш-билишлик қилиб, самара бермайдиган инновацияларга ҳам маблағ ажратиладиган бўлса, табиийки, фақат инновацияга сарф бўлади холос. Ундан ишлаб чиқариш учун самарадорлик жуда кам бўлади. Бунинг назоратини ҳам холис экспертлар гуруҳи билан бирга давлат ҳам ўз зиммасига олиши лозим.

Агар инновацион фаолиятни тўғри йўлга қўйиш учун биз қараб чиққан давлат сиёсати шакллантирилса, ушбу масаланинг мамлакат миқёсида ҳал бўлишига, улардан самарали фойдаланиш эвазига инновацион иқтисодиётнинг шаклланишига эришиш мумкин бўлади. Бу албатта жуда катта ташкилий-иқтисодий тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади. Бунга эришиш учун эса мамлакатимиз аҳолиси мамлакатни ривожлантириш учун ўзининг қўл меҳнатига эмас, ақлий интеллектуал салоҳиятига асосланмоғи ва таянмоғи лозим. Буни қуйидагича тасвирлаш мумкин (1-расм).

1-расм. Одий меҳнатнинг инновация талаби асосида интеллектуал меҳнатга айланиши

Ушбу расмдаги ҳолатга эришиш учун куйидаги тавсияларимизни беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик:

Биринчидан, инновацияга масъул бўлган ва уни бошқарадиган республика даражасида вазирлик ёки кўмита ташкил бўлиши мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, инновацияни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосини яратиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси томонидан “Инновацион фаолият тўғрисида”ги қонун қабул қилиниш мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, олий ўқув юртларига инновацион фаолиятнинг мазмун-моҳияти, тамойиллари, йўналишлари ва амалга ошириш йўллари ўргатадиган “Инновацион иқтисодиёт ва уни бошқариш” номли фанни ўқув дастурига киритиш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, умумтаълим мактаблари ва касбга йўналтирилган таълим тизимида ўқитиладиган фанларнинг ҳар бирида шу фан соҳасига оид инновацияларни сингдириб бориш масаласи кўрилиши ва имкон қадар фанларнинг таркибига киритилиши мақсадга мувофиқ.

Бешинчидан, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, бажариладиган ишлар ва кўрсатиладиган хизматлар таннархи таркибида илмий харажатлар ҳиссасини ошириш орқали, уларнинг юқори сифатини таъминлашга эришиш.

Агар бизнинг тавсияларимиз мамлакат амалиётига жорий қилинса, шубҳасиз, иқтисодиётимиз инновацион иқтисодиётга айланади, мамлакатнинг рақобатбардошлиги таъминланади, экспорт салоҳияти ҳам инновацион маҳсулотлар эвазига ошиб боради.

М.К.Пардаев, О.М.Пардаев Формирование политики государства в области инновационной деятельности – фактор возведения инновационной экономики Аннотация: в статье рассмотрены факторы и направления возведения инновационной экономики посредством формирования политики государства в области инновационной деятельности. В ней приведены рекомендации по решению проблем инновационной деятельности, основным направлениям государственной политики в данном направлении, формированию и развитию инновационной экономики. Ключевые слова: инновация, инновационная экономика, инновационная деятельность, инновационная политика, организационно-правовой, организационно-экономический, социально-экономический, инновационная среда.	M.Pardaev, O.Pardaev Formation of state policy in the field of innovative activity - the factor of building an innovative economy Abstract: In the article the factors and directions of the innovation economy construction through the formation of state policy in the field of innovation activity are considered. It provides recommendations for solving problems of innovation, the main areas of public policy in this direction, the formation and development of innovative economy. Keywords: innovation, innovative economy, innovative activity, innovation policy, organizational-legal, organizational-economic, socio-economic, innovative environment.
---	---

Ш.З.Жалилов – СамИСИ талабаси

М.М.Муҳаммедов – СамИСИ профессори

ЎЗБЕКИСТОНДА УЙ-ЖОЙ ҚУРИЛИШИНING ИНВЕСТИЦИЯВИЙ МУҲИТИНИ ЯХШИЛАШ

Аннотация: мақолада, мамлакатда уй-жой қурилишини яхшилаш, қишлоқ жойларида аҳолини арзон уй-жойлар билан таъминлаш ҳамда уй-жой қурилишида инвестициявий муҳитни такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: аҳоли, арзон, хорижий инвестиция, инвестор, мамлакат, иқтисодиёт, компания, ривожланган, уй-жой, лойиҳа, банк, қишлоқ, молия, қурилиш.

Сўнгги йилларда республикада қишлоқ аҳоли пунктларининг меъморий қиёфасини яхшилаш, намунавий лойиҳалар бўйича яқка тартибда уй-жойлар қуриш ҳисобига қишлоқ аҳолисининг ҳаёти даражаси ва сифатини ошириш, қишлоқда муҳандислик ва транспорт коммуникацияларини, ижтимоий инфратузилма объектларини жадал ривожлантириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда, айниқса қишлоқ жойларда аҳолини уй-жой билан таъминлашга доир бир қатор қонун ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди.

2009-2016 йиллар давомида қишлоқ жойларда 1308 турар жой массивида умумий майдони 9 миллион 573 минг квадрат метр бўлган 69.557 та шинам уй-жой қурилди. Қишлоқлардаги 83.5 мингдан ортиқ оиланинг яшаш шароити яхшиланди.¹

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “2017-2021 йилларда қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойлар қуриш дастури тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши қишлоқ жойларда яқка тартибда уй-жой қурилишига янгича ёндашувни тақозо этади. Қарорда беш йиллик даврга мўлжалланган қишлоқ жойларда арзон уйлар қуришнинг кўламли дастурини амалга ошириш назарда тутилган. Дастурга асос қилиб олинган янгиланган намунавий лойиҳалар қишлоқ аҳолисининг талабларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган.

Дастурда қишлоқ жойларда нарх параметрлари ва шинамлиликка кўра яқка тартибдаги уй-жойлар намуналарининг учта энг арзон турларини қўшимча равишда барпо этиш назарда тутилади.

Биринчи тури бўйича икки ва уч қаватли кўп квартирали уйлар барпо этилади. Бундай уйларда умумий майдони 42.4 квадрат метр ва тахминий қиймати 72.5 миллион сўм, хўжалик иморатлари ҳисобга олинган ҳолда 85.0 миллион сўм бўлган икки хонали квартиралар қурилади. Уч хонали квартираларнинг майдони 52.4 квадрат метр ва тахминий қиймати 88.5 миллион сўм, хўжалик иморатлари ҳисобга олинган ҳолда 100.7 миллион сўм бўлади.

Иккинчи турига мувофиқ аҳоли зич жойлашган туманларда 2 сотих майдондаги ер участкасида барпо этиладиган бир қаватли икки ва уч хонали арзон уйлар қурилмоқда. Бундай икки хонали уйларнинг умумий майдони 53.0 квадрат метр ва тахминий қиймати 93.8 миллион сўм, хўжалик иморатлари ҳисобга олинган ҳолда 101.5 миллион сўм бўлади. Ўз навбатида, уч хонали уйларнинг умумий майдони 63.5 квадрат метр ва тахминий қиймати 111.0 миллион сўм, хўжалик иморатлари ҳисобга олинган ҳолда 118.7 миллион сўм бўлади.

¹www.Uza.uz.-Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги

Учинчи тури 4 сотих майдондаги ер участкасида барпо этиладиган умумий майдони 115.0 квадрат метр бўлган икки қаватли тўрт хонали уйлар қуришни назарда тутди. Бунда кўрсатиб ўтилган уйларнинг тахминий қиймати 162.0 миллион сўмни, хўжалик иморатлари ҳисобга олинган ҳолда 181,8 миллион сўмни ташкил этади.¹

Бизнинг фикримизча, мазкур дастурнинг амалга оширилиши қишлоқ аҳолисининг кенг қатламлари учун замонавий ва шинам уйлардан харид қилиш имкониятларини кескин оширган ҳолда ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ва қурилиш ишлари кўламлини кенгайтиришга, шунингдек, бошқа зарур хизматлар кўрсатишни ривожлантиришга катта ижобий таъсир кўрсатади.

Қишлоқ жойларда арзон уй-жойлар қуриш кенг кўламли дастурининг Мамлакат миқёсидаги амалга оширилиши катта миқдордаги инвестицион маблағларни, тегишли инфратузилма яратилишини тақозо этади.

Дастурни молиялаштиришга фақат 2017 йилда 2 триллион 121.5 миллиард сўм йўналтирилади, шу жумладан уй қурувчиларнинг маблағлари билан биргаликда давлат бюджетидан 350.0 миллиард сўм ажратилади, шунингдек, тижорат банкларининг 2 триллион сўмдан ортиқ миқдоридаги кредит ресурсларини жалб этиш назарда тутилади.

Умуман олганда, дастур доирасида 2017 йилда 15 мингта янги уй ва квартира қурилиши мўлжалланган бўлиб, шундан 4608 таси биринчи турдаги, 3739 таси иккинчи турдаги, 3672 таси учинчи турдаги уйларни ҳамда 0,06 гектар майдонга қуриладиган 2981 та бир қаватли уйларни ташкил этади.

Халқаро амалиётда “уй-жой баҳосининг ўртача оиланинг йиллик даромадига нисбати” кўрсаткичи асосий индикаторлардан бири сифатида ишлатилади. Бизда мазкур кўрсаткич арзон уй-жой дастури доирасида қуриладиган уйлар учун 5-6 йилни, ташкил этмоқда. Солиштириш учун ушбу кўрсаткич Россияда-12 йил, Қозоғистонда – 8.6 йил, Ҳиндистонда – 6.2 йил, Италия ва Францияда – 4-5 йилни ташкил этади.²

Янги қуриладиган уйларнинг арзон бўлишига уй-жой массивларида фақат давлат ресурслари ҳисобига 415.3 километр сув таъминоти тармоқлари, 291.5 километр электр таъминоти тармоқлари, 316.9 километр газ таъминоти тармоқлари ва 260.3 километр автомобил йўллари, шу жумладан, массивлар ичида кириш йўллари ва йўллар, шунингдек, 134 та ижтимоий инфратузилма объектини барпо этилиши алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Бундан ташқари, уйларнинг арзонлигига Дастур иштирокчилари учун солиқ, божхона имтиёзлари ва бошқа имтиёзлар берилиши туфайли ҳам эришилади. Масалан, пудрат ташкилотлари арзон уйлар қуриш доирасида бажариладиган ишлар ҳажми учун солиқларнинг барча турларини ва давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмаларни тўлашдан озод этилади.

Муҳим масалалардан бири бўлган узоқ муддатли маблағлар билан таъминлаш ҳам дастурда ўз ечимини топган. Молия вазирлиги томонидан тижорат банкларининг буюртманомалари бўйича банкнинг маржаси йилига 4 фоиз миқдорида бўлишини ҳисобга олган ҳолда йилига 3 фоизли ставка бўйича 5 йиллик имтиёзли даврни ўз ичига олувчи 15 йил муддатга миллий валютада кредит линиялари очилади. Бунда кредит линияси маблағлари Дастур доирасида уйлар қуришга мақсадли йўналтирилади.

Аҳолининг тўлов қобилиятидан, айниқса кам таъминланган ва кўп фар-

¹<https://uzreport>.-Информационний портал Ўзбекистана

²<https://www.gazeta.uz> – Миллий ахборот агентлиги

зандли оилаларнинг молиявий имкониятидан келиб чиққан ҳолда, арзон уй-жойларни ипотека кредити ҳисобига олишда дастлабки бадал миқдори кескин туширилди. Агар 2009 йилда қабул қилинган қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар бўйича яқка тартибда уй-жойлар қуриш дастури доирасида уй қурувчининг дастлабки бадали 25 фоизни ташкил этган бўлса, янги Дастур бўйича ушбу бадал биринчи ва иккинчи турдаги уйларни қурувчилар учун 15 фоизни ташкил этади. Бу арзон уйлар дастурига қишлоқ аҳолисининг кенг қатламларини жалб этишга кўмаклашади.¹

Шу ўринда, уй-жой қурилиши ва бу соҳага қўшимча инвестицияларни жалб этиш билан боғлиқ масалаларга тўхталиб ўтиш лозим.

Биринчиси, қонун ҳужжатларида уй-жой шароитларини яхшилашга муҳтож ва турар-жой олиш учун ҳисобда турган ижтимоий жиҳатдан ҳимояланмаган, кам таъминланган фуқаролар мақсадли коммунал уй-жой фондидан турар-жой олиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган. Амалда ушбу қонунчилик нормасининг қай даражада ижро этилиши авваламбор маҳаллий бюджетнинг аҳволи ва унинг молиялаштириш имкониятлари билан боғлиқ.

Дунёнинг айрим мамлакатларида (Европа мамлакатлари, Япония, Жанубий Корея) аҳолининг кам таъминланган қатламини кўллаб-қувватлаш мақсадида ижарага бериладиган уй-жойларни қуриш дастурлари амалга оширилади. Уларга мувофиқ, янги қурилган арзон кўп қаватли уйлардаги турар-жойлар имтиёзли шартларда фуқароларга ижара шартномалари асосида ажратилади. Бундай дастурларни молиялаштириш нафақат маҳаллий бюджет, балки давлат бюджети ва хусусий инвесторлар маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Иккинчиси, уй-жойни ипотека кредити ҳисобига харид қилишда дастлабки бадални шакллантириш бўйича аҳолининг айрим қатламларининг имкониятлари чекланган бўлиб, уни қисқа муддатда бирийўла тўлашнинг иложи йўқ. Хорижда ипотека кредити бўйича дастлабки бадални тўлаш бўйича қўшимча имкониятлар берилган. Хусусан, Россия Федерациясида уй-жой қийматининг 30%гача миқдори ижтимоий тўлов тариқасида маҳаллий бюджетдан уй-жой шароитини яхшилашга эҳтиёжи бўлган оилаларга тўлаб берилади. Германияда “Қурилиш-жамғариш кассалари” (“Бауспарен”) ёрдамида оилалар ипотека олиш учун керакли маблағларни бир неча йил мобайнида жамғариб боради. Бу эса фуқароларга, айниқса ёш оилаларга, турар жой олиш бўйича дастлабки маблағларни молия муассасаси орқали шакллантириш ва кафолатланган уй-жой харид қилиш имкониятини беради.

Учинчидан, аҳоли ўртасида боқимондалик кайфиятини бартараф этиш ва уй-жой шароитларини яхшилаш бўйича тўғри ёндашувни ва молиявий маданиятни ёшлиқдан шакллантириб бориш муҳим аҳамият касб этади. Давлат раҳбарининг виртуал қабулхонасига, давлат бошқарув органлари ва маҳаллий ҳокимиятларга келиб тушаётган кўплаб мурожаатларда фуқаролар томонидан бепул уй-жой ажратиш сўралмоқда. Ваҳоланки, уларнинг аксарияти қонун ҳужжатларида белгиланган уй-жой шароитларини яхшилашга муҳтож бўлган, ижтимоий жиҳатдан ҳимояланмаган фуқаролар категориясига, яъни давлат томонидан ёрдам берилиши кўзда тутилган ҳолларга тўғри келмайди.

Шу боисдан, давлат томонидан амалга ошириладиган кенг қўламли ишларни аҳолига тушунтириш ишларини кучайтириш, аҳолининг жамғарган маблағларини дабдабали тўй-ҳашамлар қилишга эмас, балки уй-жой қуриш ва таълим олишга ишлатиш келажакда катта юқори иқтисодий ва ижтимоий самара

¹www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси

беришини ҳар бир оилага етказиш ўта муҳим масала ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, аҳолининг уй-жойга бўлган талабини янада тўлиқ қондириш, кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялашнинг молиявий имкониятларини кенгайтириш ва уй-жой соҳасига қўшимча инвестиция маблағларини жалб этиш бўйича қуйидаги масалаларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Арзон уй-жойлар қурилиши, уни бошқариш ва эксплуатация қилиш лойиҳаларига давлат-хусусий шерикчилик тамойиллари асосида хусусий инвесторларни кенг жалб қилиш чораларини кўриш. Бунда давлат-хусусий шерикчиликнинг қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш:

- уй-жой қурилиши учун ер майдонларини ажратиш, лойиҳа ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва инженер-коммуникация тармоқларига уланиш билан боғлиқ масалалар давлат томонидан амалга оширилиши;

- янги қурилган уй-жой фондининг бир қисми ижара асосида фойдаланиш ҳуқуқи билан эҳтиёжманд оилаларга берилиши, бир қисми ипотека кредити асосида фуқароларга реализация қилиниши.

Арзон уй-жойлар қурилиши лойиҳаларига давлат-хусусий шерикчилик тамойиллари асосида жалб этилган хусусий инвесторлар учун турли солиқ имтиёзлари бериш, узоқ муддатли молиялаштириш манбаларини янада кенгайтириш чораларини кўриш самарали натижа беради.

2. Уй-жой қурилиши учун дастлабки бадални шакллантириш, аҳолининг пул маблағларини узоқ муддатли депозитларга жалб қилиш ва уй-жойга бўлган талабни мувофиқлаштириш мақсадида Қурилиш-жамғариш кассалари тажрибасини амалиётга жорий қилишга оид тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш. Бунда, қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш:

- уй-жой олишга айна вақтда етарли молиявий имконияти бўлмаган фуқароларга, шу жумладан, кам таъминланган оилаларга, шартномада белгиланган муддатда ва тегишли миқдордаги маблағларни шакллантириш шarti билан уй-жой сотиб олиш ҳуқуқи кафолатланиши;

- фуқароларнинг қурилиш-жамғариш ҳисобварағида уй-жой баҳосининг белгиланган (шартномада келишилган) энг кам миқдоридаги маблағни ойлик тўловлар ҳисобига бир неча йил давомида жамғарилиши;

- фуқароларнинг иш ҳақи ва унга тенглаштирилган бошқа даромадларидан қурилиш-жамғариш омонатини шакллантиришга йўналтирилган маблағлари даромад солиғидан озод этилиши

3. Аҳоли ўртасида боқимондалик кайфиятини бартараф этишга, айниқса, ёшлар ва қизларни касб-ҳунарни эгаллашга ва билим олишга, молиявий маблағлардан тўғри ва оқилона фойдаланишни тарғиб этишга қаратилган молиявий маданиятни юксалтириш бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш, бунда қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш:

- фуқароларни оила бюджетини тўғри шакллантириш, даромад ва харажатларни тўғри режалаштириш кўникмаларини ўргатиш, аҳолининг жамғариш ва тўғри инвестициялаш маданиятини юксалтириш;

- оилавий бюджет, даромадлар ва харажатлар оқимини аниқ вақт режимида кузатиб бориш имконини берувчи махсус дастурий таъминотлар ва мобил иловалар яратиш ва уларни ёшлар ўртасида кенг тарғиб этиш.

- аҳолининг бўш пул маблағларини банк-молия муассасалари орқали самарали жойлаштириш имкониятларини тушунтириш, масофадан хизмат кўрсатиш тизимлари орқали қўшимча молиявий хизматлар жорий этиш;

4. Давлат бошқарув органлари, маҳаллий ҳокимиятлар ва жамоат ташкилотлари, таълим муассасалари биргаликда молиявий маданиятни

юксалтириш бўйича чора-тадбирлар дастурини кенг аҳоли қатламлари, айниқса ёшлар ўртасида ўқитиш ва тушунтириш ишларини олиб бориш.

Юқоридаги таклифларнинг жорий этилиши уй-жой қурилиши соҳасида олиб борилаётган давлат сиёсатини ҳар бир оиллага тўғри тушунтиришга ва аҳолининг молиявий маданиятини янада юксалтиришга хизмат қилган ҳолда, уй-жой қурилиши соҳасига қўшимча инвестиция маблағларини жалб этиш ва банкларнинг узоқ муддатли ресурс базасини кенгайтиришга ва энг муҳими, хусусий инвесторларнинг молиявий маблағлари, инновацион ечимлари, билим ва тажрибасини кенг миқёсда жалб қилишга янги имкониятлар очиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. www.uza.uz – Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги
2. www.uzreport.uz – Информационный портал Ўзбекистана
3. www.gazeta.uz – Миллий ахборот агентлиги
4. www.stat.uz – Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти

Ш.З.Жалилов, М.М.Муҳаммедов Улучшение инвестиционного климата в жилищном строительстве в Узбекистане Аннотация: в статье упоминается о важности государственного жилищно-коммунального благоустройства населения, а также об обеспечении населения живущих в отдаленных районах дешевым и качественным жильем, о выделении инвестиций для их создания и обновления. Ключевые слова: население, дешёвый, зарубежные инвестиции, инвестор, страна, экономика, компания, жилье, план, банк сельская населенность, финансы, строительство, развитие.	Sh.Z.Jalilov, M.M.Muhammedov Improving the investment climate in housing construction in Uzbekistan Abstract: this article provides data about developing accommodations construction, supplying people with cheap housing in the rural areas as well as allocation of investments for their creation and updating. Keywords: population, cheap, foreign investments, investor, country, economy, company, housing, plan, bank, rural population, finance, construction, development.
--	---

Ж.С.Файзиев– СамИСИ доценти, т.ф.н.

Ш.Ж.Файзиев– СамИСИ, мустақил изланувчи

ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ СТРУКТУРАЛАШ

Аннотация: ишда инновацион жараёнларни логик шакллари, субъектлари талқин этилган. Таҳлил натижасида инновацион жараённинг босқичлар бўйича структураланиши, оддий инновацион жараён модели таклиф этилган. Калит сўзлар: инновация, инновацион жараён, инновацион фаолият, инновацион технология, оддий инновацион жараён, кенгайтирилган инновацион жараён, реал инновацион жараён, инновациялар диффузияси, новаторлар, реципиентлар.
--

Иқтисодиётимизни таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, бандликни таъминлаш, одамларимизнинг даромади ва ҳаёт сифатини оширишнинг муҳим омил ва йўналишларидан бири хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш ҳисобланади. Давлатимиз томонидан ушбу соҳани ривожлантиришга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 февралда қабул қилинган қарори хизмат соҳаси корхоналари фаолиятини

мутаносиб ривожлантириш ва диверсификациялаш, тақдим этилаётган хизматлар рақобатбардошлиги ва сифатини таъминлашга қаратилган қатор чоратadbирларни қамрайди[1].

Замонавий дунёда иқтисодий ўсишга эришиш ва аҳолини ҳаёт сифатини яхшилашни асосий йўналишларидан бири инновацион фаолиятни ривожлантириш, инновацион технологияларни, маҳсулотларни ва хизматларни кенг тарқалиши ҳисобланади. Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулот ўсишини 70-85 %и ишлаб чиқариш ва бошқарувни инновацион технологияларида аксланган янги билимлар улушига тўғри келади.

Инновация иқтисодий категория сифатида ишлаб чиқариш ва янгилик киритишнинг энг умумий ва аҳамиятли хусусиятларини, алоқалари ва муносабатларини акс эттиради. Иқтисодий адабиётларда инновация янги маҳсулот ва технологияларда аксланган потенциал илмий-техник прогрессни реалга айланиши сифатида талқин этилади. Янгилик киритишларни амалга ошириш жараёнида кечадиган илмий-техникавий, технологик ва ташкилий ўзгаришлар тўплами инновацион жараён сифатида намоён бўлиб бевосита инновациялар киритилиши муваффақиятини белгилайди. Шу боис, ишда инновацион жараёнларни логик шакллари, субъектларини талқин этиш асосида инновацион жараённинг босқичлар бўйича структураланиши ҳақида таклифлар берилади.

Инновация жараён сифатида вақт бўйича ривожланади ва яққол намоён бўлган босқичлардан иборат бўлади. Инновацион жараёнлар муаммо аниқлангандан сўнг, унга нафақат сифат, балким миқдор даражасида таъриф берилгандан кейин интенсив тавсифга эга бўлади. В.И.Малюк томонидан инновацион жараён маркетинг тадқиқотлари асосида маҳсулотнинг истеъмол тавсифларини белгилаш, сифат функциясини ёйиш дастаги (QFD, Quality Function Deployment) ёрдамида ҳар бир истеъмол тавсифларини техник тавсифлар билан боғлиқлигини белгилаш, лойиҳаловчи технолог томонидан бўлажак маҳсулотни у ёки бу техник тавсифини амалга ошириш имконини берувчи йириклаштирилган алтернатив ишлаб чиқариш операцияларини танлаш, маҳсулотнинг элементар таркибий қисмлари тайёрланадиган технологик жараёнларни белгилаш ва корхона технологик майда тизимини ташкилий лойиҳалаш каби қадамлардан иборат бўлиши таъкидланган [2].

Инновацияларга динамик ва статик жиҳатлар хос бўлиб охирги ҳолда инновация илмий-ишлаб чиқариш циклини натижаси сифатида намоён бўлади. Инновацион жараёнлар инновацияларни яратиш, ўзлаштириш ва кенг тарқалиши билан боғланган бўлиб уни қуйидаги учта логик шакли фарқланади: оддий ташкилот ичидаги; оддий ташкилотлар ўртасидаги; кенгайтирилган[3].

Оддий ташкилот ичидаги инновацион жараён янгиликни битта ташкилот ичида яратилиши ва фойдаланишини назарда тутадик, бу ҳолда янгилик бевосита товар шаклини эгалламайди. Оддий ташкилотлар ўртасидаги инновацион жараёнларда янгилик сотиб олиш-сотиш предмети сифатида намоён бўлади. Инновацион жараённинг бундай шакли янгилик яратувчиси ва ишлаб чиқарувчиси функциясини истеъмолчи функциясидан ажратилишини англатади. Кенгайтирилган инновацион жараён кўп янги янгилик яратувчиларини шаклланишида, ишлаб чиқарувчи-пионер монополиясини бузилишида намоён бўладик, бу эса ўзаро рақобат орқали ишлаб чиқарилаётган товар истеъмол хусусиятларини такомиллаштирилишига кўмаклашади. Товар инновацион жараён шароитида энг ками иккита хўжалик субъектлари: янгилик ишлаб чиқарувчиси (яратувчиси) ва истеъмолчиси (фойдаланувчиси) ҳаракат қилишади. Агар янгилик технологик жараён сифатида намоён бўладиган бўлса, у ҳолда уни ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчиси битта хўжалик субъектида бирлашиши мумкин.

Оддий инновацион жараён товар кўринишига икки фаза давомида ўтади: янгиликни яратилиши ва уни тарқалиши; янгиликни диффузияси. Биринчи фаза илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишлари, тажрибавий ишлаб чиқариш ва сотувни ташкил қилиш, тижорат ишлаб чиқаришни ташкил қилиш босқичларини қамрайди. Биринчи фазада янгилик киритишни фойдали самараси амалга оширилмайди, балким бунинг учун замин яратилади. Иккинчи фазада жамият учун фойдали самара янгилик ишлаб чиқарувчилари ўртасида, шунингдек ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасида қайта тақсимланади.

Инновацияларни тарқалиши инновацион жараён ҳисобланиб уни шакл ва тезлиги коммуникация каналлари қувватига, хўжалик субъектлари томонидан информацияни қабул қилиниши хусусиятларига, уларни бундай информациядан амалий фойдалана олиш қобилиятларига ва бошқаларга боғлиқ бўлади. Гап шундаки, реал иқтисодий муҳитда ҳаракат қилаётган хўжалик юритувчи субъектлар инновацияларни ахтаришга турли муносабат ва уларни ўзлаштиришга турли қобилиятни намоён қилишади.

Инновациялар диффузияси янгиликни коммуникацион каналлар бўйича ижтимоий тизим аъзолари ўртасида вақт бўйича узатувчи жараён сифатида қаралади. Янгилик киритишлар сифатида ғоялар, предметлар, технологиялар ва бошқалар намоён бўлади. Бошқача қилиб айтганда, инновациялар диффузияси бир марта ўзлаштирилган ва фойдаланилган инновацияларни янги шароитларда ёки фойдаланиш жойларида тарқалишидир. Диффузия натижасида ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар сони ошади ва уларни сифатий тавсифлари ўзгаради. Янгилик киритиш жараёнларини узлуксизлиги янгиликларни бозор иқтисодиётидаги тезлиги ва чегараларини белгилайди.

Реал инновацион жараёнларда диффузия тезлиги турли омилларга боғлиқ бўлади: ечим қабул қилиш шакллари; ахборотни узатилиш тезлиги; ижтимоий тизим хусусиятлари, шунингдек янгилик хусусиятлари.

Янгилик киритишларни хусусиятлари қуйидагилар ҳисобланади: анъанавий ечимларга нисбатан нисбий устунлиги; мавжуд амалиёт ва технологик структурага мослиги; мураккаблиги; татбиқ этилиши соҳасида тўпланган тажриба.

Инновациялар тарқалишини энг муҳим омилларидан бири уни тегишли ижтимоий-иқтисодий қуршов билан ўзаро таъсири ҳисобланадики, уни муҳим элементи рақобатлашувчи технологиялар ҳисобланади. Й.Шумпетерни янгилик киритишлар назариясига кўра янгилик киритишлар диффузияси новаторлардан кейин юқори фойда олиш мақсадида янгилик киритаётган имитаторлар (издошлар) сонини кумулятив ўсиш жараёнидир.

Инновацион жараён субъектларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин: новаторлар; реципиентлар; орқада қолаётган фирмалар.

Новаторлар илмий-техник билимлар ишлаб чиқарувчилари ҳисобланади. Новаторлар сифатида яқка ихтирочилар, тадқиқотчилик ташкилотлари намоён бўлишади. Улар ихтирони фойдаланишидан тушаётган фойдани маълум қисмини олишга манфаатдор бўладилар.

Реципиентлар сифатида янгиликни биринчилардан бўлиб ўзлаштирган, янгиликни тезлик билан бозорда силжитиб қўшимча фойда олишга интилаётган тадбиркорлар намоён бўлишади. Улар “пионер” ташкилотлар номини олишган.

Орқада қолаётган фирмалар янгилик киритишлар кечиктирилганда маънавий эскирган янги маҳсулотлар ишлаб чиқарилишига олиб келувчи вазият билан тўқнаш келишади.

Реципиентлар ва орқада қолаётган фирмалар имитаторлар ҳисобланишади.

Аниқ жамоада янгиликлар киритилишини бошқариш, хизмат кўрсатиш жараёнларини инновацион тўйинганлиги даражасини, шунингдек ходимлар

ишини ташкиллаштириш орқали корхона фаолияти самарадорлигини, тижорат ютуқларининг оширишни мақсад қилиб қўяди.

Инновацион жараённинг асосий босқичларининг мантикий кетма-кетлиги қуйидагича жойлашган: янги ғояни ишлаб чиқиш; янги ғояни экспериментал амалга оширилиши; ишлаб чиқаришда ўзлаштириш; оммавий ишлаб чиқариш; истеъмол қилиниши[4].

Инновацион жараёнда илмий-тадқиқот, техник-технологик, ишлаб чиқариш, тижорат функцияларининг ажратилиши фирма мақсадлари билан белгиланади. У мавжуд ресурсларни баҳолашдан, стратегик мақсадни белгилашдан бошланади ва киритилган воситаларни қайтариш билан якунланади.

Илмий тадқиқотлар босқичида корхона раҳбарияти инновацион жараён иштирокчиларини ўзаро таъсири натижасида шаклландиган ғоялар, таклифларга бўлган эҳтиёжларни белгилайди. Ғоя танланганидан сўнг технологик ва тижорат башоратлаш баҳолашлари ишлаб чиқилади, улар кутиладиган техник параметрларни, моддий воситалар ва вақтни, таваккалчилик қўламлари ва бошқаларни шаклланишининг, омадсизлик ҳолатларида эса алтернатив ечим вариантларининг тўғрилигини тасдиқлайди. Буларни ҳаммаси биргаликда инновацияларни кейинги ривожланишини асосий омили бўлмиш стратегик режани ишлаб чиқишга қўмаклашади.

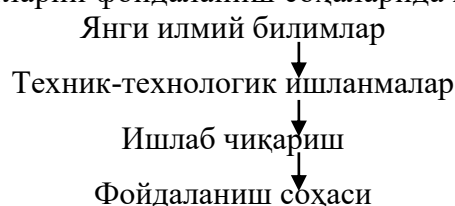
Технологияларни узатилиши фақатгина тегишли ҳужжатлар билан алмашишни эмас, балким инновацияларни дастлабки тайёрлашда иштирок этувчи илмий-техник марказлар, лабораториялар ва бўлимларни доимий яқин ўзаро таъсирини англатади.

Илмий-техник маҳсулотни ишлаб чиқаришга тайёрлашни якунланиши давомида тадқиқотчилар ва ишлаб чиқувчиларни инновацион жараёндаги иштироки қисқаради, тегишлича уларни инновацион фаолиятининг тавсифи ҳам ўзгаради. Бу босқичда тадқиқотлар ва ишланмалар бўлими меҳнат унумдорлигини ошириш, харажатларни қисқартириш, таваккалчилик омилини минимизациялаш ва бошқа муаммолар билан шуғулланишади. Маҳсулот бозорга олиб чиқилганидан кейин тескари алоқалар ва бозор талабларини ҳисобга олган ҳолда улар маҳсулотни кейинги ривожлантириш ва такомиллаштиришни мақсад қилиб қўйишади. Аниқ бизнесни ташкилий-иктисодий механизмини яратишда ҳисобга олинadиган инновацион жараёнлар хусусиятлари янгиликни тавсифи ва кўринишидан келиб чиқади.

Энг оддий инновацион жараён модели бизнингча барча жараённинг алоҳида функционал ёки структуравий қисмларга мантикий бўлиниши натижаси ҳисобланади:

- фундаментал тадқиқотлар;
- амалий тадқиқотлар;
- муҳандислик-техник ишлар;
- намоёиш қилиш;
- ишлаб чиқариш ва ишлатиш;
- тизимли бошқариш;
- фойдаланиш.

Бундай ёндашувга кўра инновация фундаментал тадқиқотлардан бошланади ва маҳсулотларни фойдаланиш соҳаларида якунланади:

Шундай қилиб, инновацион жараёнлар янги ғояни ишлаб чиқиш босқичида туғилади. Сўнгра ушбу ғоя татбиқ этиладиган лойиҳани яратиш пайтида чуқурлаштирилади ва аниқлаштирилади. Шундан кейин инновацион жараён янгиликни татбиқ этиш фаолиятида, яъни уни сервис амалиётида тарқалиши пайтида ҳам давом этади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, инновацияларни татбиқ этилиши ва диффузияси ўз ҳаракатини барча босқичларида объектив қонуниятларига эга. Янгиликни тавсифи базавийга яқинлашгани сари татбиқ натижасини ноаниқлиги ҳам ошаверади. Шунинг учун мураккаб янгилик киритишларни режалаштириш қийин бўлиб, унчалик катта бўлмаган такомиллаштиришлар осон татбиқ этилади. Бундан ташқари, янгиликлар ҳам жамоа ичидаги, ҳам шериклар, истеъмолчилар билан ўзаро таъсирларда манфаатлар зиддиятига олиб келиши мумкин. Самарали инновацион татбиқ этишлар корхонага хизмат кўрсатишлар самарадорлигини ошириш, иш имиджини ошириш ва бозорда ўз ҳолатини мустаҳкамлаш имконини беради.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, инновацион жараёнларга менежерлар, маркетинг бўйича мутахассислардан ташқари бевосита сервис корхонасини, фирмани оддий ишчилари, барча ишчи-ходимлар ҳам алоқадор. Бундай ҳолда, татбиқ жараёни вертикал юқоридан пастга йўналтирилган. Агар янгилик киритишлар муваффақиятли кечса, бу вертикалга истеъмолчилар ҳам интеграция қилина бошланади. Бундай ҳолда, янгилик киритишлар кенглиги бўйича тарқала бошлайди, яъни сотув ҳажмлари, мижозлар сони кўпаяди, бундай ютуқларни шериклар томонидан такрорлашга интилишлар ошади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2016 йил 26 февралдаги “Хизмат соҳасини 2016-2020 йилларга мўлжалланган ривожлантириш дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 55-сонли қарори.
2. Инновации и импортозамещение в промышленности: экономика, теория и практика. Александрова А.В., Алетдинова А.А., Байков Е.А., Малюк В.И. и др. Под редакцией А.В. Бабкина. Санкт-Петербург, 2015. Издательство: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого" (Санкт-Петербург).
3. Дмитриева Л.Н., Калинина Г.В., Сильвестрова Т.Я. Инновации в сфере услуг: практическое пособие. – Чебоксары: ЧКИ РУК, 2010. -69 с.
4. Инновационный менеджмент: Учебное пособие. Под ред. д. э. н., проф.А. В. Барышевой. -3-е изд. -М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. -384 с.

Д.С.Файзиев, Ш.Д.Файзиев Структуризация инновационных процессов	J.Fayziev, Sh.Fayziev Structuring of innovation process
Аннотация: в работе анализированы логические формы, субъекты инновационного процесса. В результате анализа предложены структуризация инновационного процесса по стадиям, модель простого инновационного процесса. Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, инновационная деятельность, инновационная технология, простой инновационный процесс, расширенный инновационный процесс, реальный инновационный процесс, диффузия инноваций, новаторы, реципиенты.	Abstract: In this article the changes which are logical forms, person of innovational process have been analyzed. As a result of analyses suggestions regarding structuring innovational process of steps, and models of a simple innovation process are given. Keywords: innovation, innovation process, innovative activity, innovative technology, simple innovation process, expanded innovative process, real innovation process, innovation diffusion, innovators, recipients.

Ж.Н.Улугов– Самарқанд олий ҳарбий автомобиль кўмондонлик-муҳандислик билим юрти катта ўқитувчиси

МАЪНАВИЙ ХИЗМАТНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ **(Тасаввуф ва футувват уйғунлиги асосида)**

Аннотация: ушбу мақолада буюк шайхларнинг комил инсонни тарбиялашдаги хизматлари, устоз-шогирд муносабатлари баён этилган.

Калит сўзлар: Устоз, шогирд, шайх, тасаввуф, таълим, тарбия.

Дунё яралибдики, табиат ва инсонга хос билимлар кейинги авлодга ўтиб келади, янги кашфиётлар билан бойитилади. Бу эса тараққиётнинг мезонидир. Аждодлар томонидан авлодларга билим беришда турли мактаблар мавжуд бўлиб, улар ҳам тадрижий ривожланиш асносида мукаммаллашиб бораверади, усуллар ўзгараверади. Мақсад эса аслиятдан ўзгарган эмас. Ҳар бир жамият ўз ривож учун маънавий-руҳий баркамол ёш авлод қайғуси билан яшасагина келажакка кўз оча олади. Бунда миллий ўзликни англаш миллат маънавий юксалишининг муҳим бўғинидир. Маънавият эса ҳар бир халқнинг бебаҳо мероси бўлиш билан бирга тараққиётнинг гаровидир.

Бугунги кунда юртимизда олиб борилаётган маориф соҳасидаги ислохотлар мазмунан ёш авлодни руҳан баркамол қилиб тарбиялашга, маънавий бой тарихимизни ўрганишга, миллий ўзликни англашга, тадқиқ этиш жараёнида ўзида ижобий хислатларни шакллантириш билан бирга Юрт тинчлиги, Ватан равнақи учун фидойий бўлишга ундайди. Маънавий қадриятларни ҳурмат қилиш аждодларни ҳурмат қилиш билан бирга ўз-ўзига эҳтиром ҳам деб тушунилади. Сўнгги вақтларда таълим тизимида хос янги стандартлар, кенг кўламли маърифий, мафкуравий ва тарбиявий мақсадли ишлар натижасида кўзланган эзгу ниятларимиз рўёбга чиқиб, баркамол авлоднинг камолоти ва маънавий-ахлоқий юксалиши учун замин яратилмоқда. Ушбу ҳолат таълим ва тарбия мутаносиблиги ва унинг таъсири доираси бугунги ёшлар дунёқарашида давр талабига мос ҳар томонлама етук шахс сифатида ўзини намоён қилмоқда.

Замонавий педагогикада илм усуллар асосида олинган натижа бўлиб, у киши дунёқарашини ўзгартириш билан бирга замонавий шахс сифатида сайқалланишига ҳам кўмаклашади. Бу жараёнда устоз-шогирд анъанаси муҳим ўрин тутди. Зеро, халқимиз устоз-шогирд муносабатларини олий қадрият даражасига кўтарган. Таълимга катта эътибор берилаётган бугунги кунда “Устоз-шогирд” тизимида синовдан ўтган тизим сифатида қаралмоқда. Бу тизимнинг муҳим томонларидан бири шогирд ўзини тажриба орттириши лозимлигини доимо устози намунасида сезиб туришидир. Инсоният ҳаётида таълимнинг дастлабки босқичи тақлидга асосланганлигини инобатга оладиган бўлсак, оилада маънавий муҳитни яхшилаш бола тарбиясига қанчалик таъсир қилиши маълум бўлади. Шунинг учун ҳам боланинг биринчи устози бу – унинг оиласидир. Нафақат таълимда, балки тарбияда ҳам “Устоз кўрмаган” ибораси шунчаки фикр эмас, ҳақорат тарзида янграйди. Шундай қилиб, боланинг маънавий-руҳий баркамоллиги бевосита оиласи ва устозларига боғлиқ экан.

Ўз умри давомида одамзод ортга қарашга, босиб ўтган йўлидан тегишли хулосалар олишга ҳаракат қилади. Тарих улуг мураббий деганда мана шу нарса назарда тутилади. Буюк мураббий ҳисобланган тарихимизда қомусий билимдон ҳисобланган устозлар кўп бўлган. Улар ҳам диний ҳам дунёвий билимларни мукамал билиб, асосий эътиборни инсон камолотига қаратишган. Айниқса, тасаввуф таълимоти шайхлари комил инсон тарбиясида юксак марраларни

эгаллашган. Тасаввуф таълимоти Марказий Осиё халқлари учун узоқ муддат маънавият булоғи бўлиб келди. Шунингдек, мусулмон халқлари турмуш тарзининг ажралмас қисмига айлана олди. Исломга эътиқод қилиш билан биргаликда поклик, одоб-ахлоқ, қўли очиклик, олий ҳимматлилик ғоялари тасаввуф ва футувватнинг ҳам эзгу ғояларидир. Шунинг учун ҳам аجدодлар томонидан қолдирилган бундай маънавий меросдан тўғри, оқилона ва унумли фойдаланиш лозим.

Тасаввуф ва футувватда ҳар бир билимнинг аجدоддан авлодга ўтиши ўртасида ўзига хослик мавжудки, бу фақат шу билим эгаларига хос бўлган жиҳатлардир. Шунингдек, ҳар бир мактабда билимнинг берилиши, аجدодлардан авлодларга ўтиши, янги ғоялар билан бойитилиши ҳамда уни тарғиб қилиниши ўртасида, Исломдан четлашмаган ҳолда, ўзига хослик мавжуд. Устоз-шогирд муносабатлари ислом маънавиятининг гултожи ҳисобланган тасаввуф ва унинг амалий қисми-тариқатларда камолот йўли деб тушунилади. Тасаввуф Ислом дини қонун-қоидаларининг руҳий тарбияга оид қисмини ва унинг амалий кўринишини кўпроқ ифодалайди. Тариқат диний тушунча бўлиб қолмасдан маърифатга отланган солиқ(йўловчи)нинг руҳий-ахлоқий камолот йўли ҳамдир. Тариқат асослари IX асрдаёқ жорий этилган бўлиб, йиллар давомида такомиллаштирилган, муршид(устоз)нинг маънавий бойликка етакловчи тарбия усули бўлган. Бу йўлда асосий жавобгарлик устоз зиммасига тушган бўлиб, у ҳам диний, ҳам дунёвий чуқур билимга эга, ислом ҳуқуқшунослиги(фикҳ)ни яхши билган, ҳалол, заковатли, покликни ўзига дастур қилиб олган инсон бўлиши, ўз обрўси, ҳикматли гаплари ва кароматли инсон сифатида мурид(шогирд)лари қалбидан чуқур жой олиши керак. Шунингдек, тасаввуфда йўлга чиққан шогирдга ҳам бир қанча талаблар қўйилган. У ёмон ният, ёмон сўз, ёмон ҳулқдан воз кечиб, тавба қилиши, Ҳақ йўлига-поклик, ҳақиқат ва комиллик йўлига кириши керак.

Ҳар бир шайх ислом асосларидан четлашмаган ҳолда ўз тарбия усулига эга бўлган. Масалан, Шайх Нажмиддин Кубро ўз шогирдларининг мазҳаб ва оқимларига эмас, унинг илоҳий файзни қабул қила оладиган маънавий юксаклигига эътиборни қаратган. Нажмиддин Кубро устозлик оғир машаққат эканлигини уқтириб, “Шайх валийлик суви ила мурид вужудидаги кирларни ва унга кейинроқ илашадиган чиркинларни поклайди”¹-дейди. Шайх маънавиятидан баҳраманд бўлиш учун Эрон, Миср, Кавказ, Шом, Ироқдан кўплаб муридлар келиб турган. Ҳар қандай ҳунарнинг устаси каби шайхнинг ҳам ўз шогирдларини маънавий-руҳий жиҳатдан сайқаллашда донғи дунёга кетган. Бундай тарбия мактабларидан бир неча авлод комил инсонлар етишиб чиққан. Уларнинг баркамоллиги ёки бевосита ёки билвосита бўлсин Шайх Нажмиддин Куброга бориб тақалаверади. Устозлар хусусида Ҳусайн Воиз Кошифий “Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати” асарида “Билгилким, ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир иш қилур эрса, ул ишнинг асоси мустаҳкам бўлмагай... Бас, ҳар киши иши асосли бўлишини ўйласа, энг аввал комил инсон этагини тутиб, унга қўл берсин”²-дейди. Бу ерда қўл бериш илмга чорлашдир. “Илмни ўрганинглари. Илм учун сокинлик ва виқорни ўрганинглари. Ўзингиз таълим олаётган зотга тавозели бўлинглари” деган Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўғитлари Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади.

Таълимда машҳур шайх Абдуҳолик Гиждувоний қарашларига кўра аввало қалб мусаффолигига эришиш лозимлиги уқтирилади. Бу йўлда муайян ҳулқ-атвор

¹Шайх Иброҳим Ҳаққий Бурсавий. Усули ашара шарҳи. И.Ҳаққул таржимаси. Тошкент. “Мовароуннаҳр”. 2004. 60-бет.

² Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. Тошкент. Абдулла Қодирий номидаги халқ нашриёти. 1994. 30-бет.

қоидалари бўлиб, уларга изчил амал қилиш кераклиги айтилади. Тил инсоннинг зийнати, лекин унинг душмани ҳам бўлиши мумкин. Шунинг учун эзгу ниятларга тўла пок сўзларни айтиш ёки сукут сақлаш таъкидланади. Шайх Абу Ҳасан ибн Муҳаммад Нурий эса саховатпешаликни тарғиб этади. Унинг ақидаси бўйича, инсон ўзининг энг сеvimли нарсасини Аллоҳ йўлида сарф қилмас экан, бахт-саодатга эриша олмайди. Имом Ғаззолий фаолиятида тасаввуф ғоялари фикҳ ва ҳадис билан асосланганлигини кўриш мумкин. Устоз Нажмиддин Комилов “Тасаввуф” китобида Имом Ғаззолийнинг “Тараққиёт учун, инсоният тафаккурини олға силжитиш учун илоҳий ва дунёвий ҳақиқатларни, моҳиятларни излаш, кашф этиш зарур” деган фикрини келтириб ўтади. Абдуҳолик Ғиждувоний «Одоб тарикати» асарида ўзининг маънавий фарзанди ва шогирди Авлиёи Кабирга қилган панду насиҳатларида, солиқнинг қандай хулқ-одоб қоидаларига риоя қилиши, қандай инсоний хислатларни эгаллаши, хайрли ва савоб ишлар билан машғул бўлиб, ярамас одатлардан қочиши ва ҳидоят йўлини танлаши зарурлиги ҳақида қимматли фикрларни илгари суради. У «доимо адабли бўл. Барча ҳолатда яхшига ҳам, ёмонга ҳам лутфу марҳамат билан муомала қил», деб насиҳат қилади. У солиқларни яхши хислатларни эгаллашга, касб-ҳунар билан машғул бўлишга, муҳтожларга ёрдам беришга, бечора ва заифларга меҳр-шафқатли ва саховатли бўлишга даъват этади.

Бугунги кунда долзарб ҳисобланган “қалбдан огоҳ бўлиш” (вуқуфи қалбий) ўз давридаёқ шуҳрат қозонган Баҳоуддин Нақшбанд томонидан илгари сурилган эди. Баҳоуддин Нақшбанд ҳам бошқа шайхлар каби инсон зотини улуғлаш, эзгулик, хайр-саховат каби хислатларни “адабнинг аввали”га қўяди. Узлатдан кўра инсоний одоб доирасидаги муносабатларга чорлайди. Шогирдни тасаввуфга Юсуф Ҳамадоний томонидан киритилган қоидалардан “хилват дар анжуман”га жалб этади. Кошифий эса ўзининг “Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати” асарида футувват илмининг моҳияти, унинг мавзуи, келиб чиқиши, пиру муридлик, шайхлик ва шогирдлик муносабатлари, сўфийлар ва футувват аҳлига қўйиладиган талаблар, фирқа шартлари, улар киядиган либослари, бош кийимлар хулқ-одоби ҳақидаги фикрлар батафсил баён қилинади¹.

XI-XIII асрларга келиб тасаввуфни футувват билан бирлаштириши бирини назарий жиҳатдан бойитган бўлса, бирини амалиётда қувватлантирди. Ислом дини қонун қоидаларига эътикод қилиш, футувват аҳли ёки муриднинг пиру устозга эга бўлиши, инсоннинг покланиши, хулқ-одоб қоидалари, саховат, олийҳимматлик, фидойилик, меҳр-шафқат, мардлик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик каби ғоялар футувватда ҳам, тасаввуфда ҳам асосий эътибордаги мавзудир. Устоз Нажмиддин Комилов ҳам ўз изланишларида “тасаввуф ва футувват бир-бирини тўлдирган ва бир-бирига мадад берган”лигини таъкидлайди². Маълумки, жавонмардлар топганини муҳтожлар билан баҳам кўрадиган саҳий инсонлардир. Худо йўлида нафсни енгиб, бошқаларга беғараз ёрдам кўрсата олиш сўфийларнинг ҳам амоли асосини ташкил этганлиги учун уларни ҳам ўз нафсининг жавонмардлари деб аташ мумкин. Бу даврда ислом қоидаларига сўзсиз бўйсунитдан ташқари устозга бўлган эҳтиёж, қомилликка интилиш уларни бирлаштириб турган. Ҳусайн Воиз Кошифий футувватда барқамолликнинг зоҳирий ва ботиний рукнларни санаб ўтар экан, зоҳирий рукнларга: инсонлар билан мулоқотда ўзларини ғийбатдан, ёлғон сўзлашдан, кишиларга туҳмат қилишдан тийилмоғи зарурлиги, ножўя, номақбул сўзларни эшитмаслик, ножоиз бўлган нарсалардан кўзни олиш, бориш мумкин бўлмаган манзилларга

¹ Ўша асар. 7–бет.

² Комилов Н. Тасаввуф. Тошкент. 2006. Биринчи китоб. 116–117б.

бормаслик, нафсни бошқара олиш; ботиний рукнларга эса: тавозеъ, сабр-қаноат, авф ва марҳамат, кибр ва ғурурни тарк этишни киритади¹. Ёшларни маънан етук, руҳан баркамол қилиб тарбиялашда ушбу фикрлар бугунги кунда ҳам зарурий талабдир. “Мафкура билан меҳнатни, руҳ дунёси билан амалий фаолиятни, Ҳақ ишқи билан халқ ишини бирлаштириш жавонмардлик муассасаларининг улуг тарихий хизмати эди”².

Инсонийлик, инсон камолоти ҳам диний жиҳатдан ҳам дунёвий томондан асослаб берилиши шайхлар атрофига кўплаб муридларни тўпланишига сабаб бўлди. Улар шогирдларига илоҳий ҳақиқатлар сирини очиш, поклик ва руҳий-маънавий юксалишдан таълим берган. Бу билан айтиш мумкинки, инсон ўз камолотига бефарқ эмас. У ҳар доим тўғри йўлни кўрсата оладиган раҳбарга, бағрикенг устозга, чуқур билимли ориф шайхга, руҳан мадад берадиган пирга эҳтиёж сезади. Ўз навбатида устоз ҳам шогирддан жид-жаҳдли бўлишни, зеҳни ўткирликни, зийракликни талаб этади. Ана шундагина устоз шогирднинг ҳис-туйғуларидан фойдаланиб, ундан мусаффо қалб ярата олади, маърифат йўлига олиб киради. Бу даврда ўзи ҳам тинимсиз фаолиятда бўлади. Тасаввуфда устоз-шогирд муносабатларини баъзида аскарнинг қўмондонга сўзсиз бўйсунishiга, баъзида эса елкадош, жафокаш биродарларга менгаш мумкин. Ягона маслак уларни бирлаштириб туради. Устоз-шогирдликдаги бундай усуллар шогирдни устозга янада қаттиқ боғлайди. Зеро, бировнинг дардини ўзининг дарди деб билиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Шунинг учун ҳам тасаввуф ва футувватда устозлик ҳар кимга ҳам эмас, шогирдлик эса фидоийлик билан баравар юради. Табиатан озод шогирд руҳини устозга бўйсундиради ва шу орқали Ҳаққа етишади. Чинакам шогирдлар, толиби илмлар устозга ана шундай иззат-икром кўрсатади, хизматига доимо шай туради, устозни ана шундай улуғлаб, табаррук кўради. Илм дарё, у ихлос, шижоат, илмга бўлган юксак муҳаббатдан бошланади. Намунага қараб ишлаш осон бўлганидек, устозга қараб таълим олмоқ, уни ўрнак деб билмоқ солиққа сулук чегараларини белгилаб беради. Бу эса шогирдни кераксиз ёки ўта аҳамиятли бўлмаган омилларда узоқ тўхталишини бартараф этади. Устоз шогирд руҳини тафтиш қилган ҳолда аввало, унга таъсир этиш усулларини ўрганиб чиқади. Иллатлардан воз кечишни инкордан таъқиқгача олиб боради. Таълим билан тарбияни эгизакдек тутиш, бирини иккинчисидан ортда қолмаслигини назорат қилиш ҳам устозга юкланган. Бу оғир машаққатни ўз бурчига айлантиролган устозларгина бу номнинг шарафини ҳимоя қила олган. Шайхлар эса бу мақомни илоҳий даражага кўтарган. Шайхнинг билимларидан баҳраманд бўлиш Яратганга яқинлаштиради, комилликка етиштиради,-деб тушунилган. “Инсон учун қайғуриш, унинг камолотини ўйлаш тасаввуфнинг доимий ўзак масаласи бўлиб келган”³.

Тасаввуфда рад этилган иллатлар фақатгина муридни эмас, бутун одамзодни тарихда ҳам бугунда ҳам қийнаб келади. Шайхлар бу иллатларни шогирднинг баданидан йўқотиш тимсолида ушбу иллатларни инсониятдан қувиш, уни маънан етук руҳан пок бўлиб яшаши қайғуси билан интилган бўлса нежаб. Ҳақиқатан ҳам, ўзаро зиддият, ўртага нифоқ солиш, сабр қилмаслик, ёлғон сўзлаш, харомдан ҳазар қилмаслик каби иллатлар инсон руҳини бўлғаб, комиллик йўлини тусувчи омиллардир. Мана шу пардаларни йиртиб инсонга бир

¹ Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. Тошкент. Абдулла Қодирий номидаги халқ нашриёти. 1994. 104-бет.

² Каримов С., Бўриев И. Амир Темур ва темурийларнинг тасаввуфга муносабати. Тошкент. “Фан” нашриёти. 2008. 38-бет.

³ Н.Комилов. Тасаввуф. Тошкент. 2006. 44-бет.

боқилса, у нақадар гўзал махлуқот эканлиги маълум бўлади. Тасаввуф инсонни ана шу гўзалликка қайтариш таълимоти эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Комилов Н.Тасаввуф. Биринчи китоб. Тошкент. 2006.
2. КаримовС., БўриевИ. Амир Темур ва темурийларнинг тасаввуфга муносабати. Тошкент. “Фан” нашриёти. 2008.
3. Шайх Иброҳим Ҳаққий Бурсавий. Усули ашара шарҳи. И.Ҳаққул таржимаси. Тошкент. “Мовароуннаҳр”, 2004.
4. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. Тошкент. Абдулла Қодирий номидаги халқ нашриёти. 1994.

Ж.Н.Улугов Теоретические основы духовной службы	J.Ulugov Theoretical principles of spiritual service
Аннотация: в данной статье изложены заслуги шейхов в воспитании гармонично развитого человека и отношения между наставником и учеником. Ключевые слова: наставник, ученик, шейх, суфизм, образование, воспитание.	Abstract:The service of sheikhs in upbringing harmonious developed man and relationship between master and disciple are stated in the article. Keywords: master, disciple, sheikh, Sufism, education, upbringing.

Б.М.Бобоқулов – СамДУ доценти,
С.Б.Шарипов – СамДУ ассистенти,
А.Икромов - СамДУ магистранти

БИЛИМЛАР БОЗОРИ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЁТ, ЕЧИМ

Аннотация: мазкур мақолада билимлар бозорининг пайдо бўлиши ва ривожланишини объектив асослари, уни амал қилишининг ўзига хос жиҳатлари, хусусиятлари, ҳамда мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш учун билимлар бозорини тутган ўрни ва роли масалалари бўйича муаллифлар ёндашувлари, таклифлари ва ҳулосалари келтирилган. Калит сўзлар: Билимлар иқтисодиёти, билимлар бозори, корпоратив билимлар, билимлар соҳаси, билим, илмий-техник натижа, илмий янгилик, билимлар харидори, билимларга талаб, билимларга таклиф, патентлар, лицензиялар.

Иқтисодиёт тўғрисидаги фанларнинг категорияси сифатида бозор тарихан энг биринчилардан пайдо бўлган тушунча ҳисобланади. Дастлаб бозорлар савдо-сотиқ қилинадиган жой, майдон сифатида қадимги Рим, Юнонистонда амал қила бошлаган. Инсоният тараққиёти давомида мулкчилик муносабатларининг ривожланиши, меҳнат тақсмотини чуқурлашуви ва алмашувнинг такомиллашуви оқибатида бозорнинг амал қилиш кўлами, мавқеи, объекти ва субъекти ҳам кенгайиб борди. Иқтисодий тушунча сифатида бозор товарлар ва хизматлар олди-сотти жараёни амалга ошадиган, ҳамда сотувчи ва харидорлар ўзаро дуч келадиган, реал ёки абстракт маконни англатади. Айрибошлаш объектининг, ҳамда товарлар ва хизматларнинг хилма-хиллиги жамиятда бозорларнинг бир неча турларини амал қилишига сабаб бўлади. Жамиятда яратилган товарлар ва хизматлар айрибошлаш объекти сифатида истеъмол товарлари, хизматлар, ресурслар, меҳнат, капитал, валюта, молия,

интеллектуал товарлари (билимлар) ваҳ.к. бозорларда сотилади ва сотиб олинади. Ҳозирги вақтда мазкур бозор турларининг моҳияти, амал қилиш хусусиятлари, механизмлари тўғрисидаги илмий фикрлар бир қатор назарий ва амалий асарлар, рисоалар ва илмий ишланмаларда келтирилган. Аммо, билимлар бозори алоҳида тадқиқот объекти сифатида тўлақонли ўрганилмаган. Шунга қарамасдан баъзи илмий адабиётларда билимлар бозорининг умумий жиҳатлари очиб берилган.

Россиялик иқтисодчи олим Б.З.Мильнер таҳрири остида нашр этилган **“Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями”** монографиясида интеллектуал ресурсларни яратиш, уни оммалаштириш билан боғлиқ бўлган қоидалар, механизмларнинг реал йўл-йўриқлари ва билимларга асосланган иқтисодий шакллантириш ҳамда ривожлантириш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, монографияда билимларни эгаллаш, уни рағбатлантириш тизимини шакллантириш, инновацион ривожланиш ва стратегик бошқариш шароитида билимларни бошқариш технологияларини самарадорлигини ошириш масалалари таҳлил қилинган ва шу мақсадда таклиф ва ҳулосалар келтирилган.[3]

В. В. Глуховнинг “Экономика знаний” номли дарслигида билимлар бозорининг муҳим элементи бўлмиш илмий тадқиқот ишларини шакллантириш ва бошқариш бўйича ташкилий-иқтисодий тадбирлар тизими ишлаб чиқилган. Шунингдек, бу асарда илмий сиёсатни шакллантириш, фан ва давлатнинг ўзаро боғлиқлиги масалалари таҳлил қилинган. Дарсликда интеллектуал мулкни тижоратлаштириш, унинг ҳуқуқий асослари илмий-тадқиқот ишларини экспертизадан ўтказиш ва илмий-тадқиқот ишларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш методлари таклиф қилинган.[4]

У Букович, Р Уильямсларнинг “Управления знаниями: руководство к действию” номли ўқув қўлланмасида илмий ишланмалар, илмий янгиликлар ва ихтироларни иқтисодийнинг турли соҳа ва тармоқларда қўллаш йўл-йўриқлари, уларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришдаги ўрни ва аҳамияти ҳамда илмий натижа ва янгиликларни иқтисодий ҳаётда қўллаш бўйича амалий тавсия ва таклифлар келтирилган. Қўлланмада фан ва ишлаб чиқаришни узвий боғлиқлигини таъминлаш жараёнида давлатнинг роли ҳам очиб берилган.[5]

Тадқиқот жараёнида билимларни бошқаришга оид бўлган бир қатор хорижлик олимларнинг билимларни бошқариш бўйича илмий қарашлари таҳлили, илмий абстракция, диалектик, тизимли ёндашув, таҳлил ва таққослаш усуллари асосида амалга оширилди.

Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт шароитида юқорида таъкидлаб ўтилган бозорларнинг барчаси ўз хусусиятига кўра, муҳим аҳамият касб этади. Аммо уларнинг ичида билимлар бозори алоҳида ўринга эга. Чунки, билимлар жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларга ва ижтимоий-ишлаб чиқариш натижаларига кўпроқ таъсир кўрсатиб ўзининг кўламини тобора ошириб бормоқда. Шу учун ҳам мамлакатимиз Президенти томонидан 2017 йил 29 ноябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармонида “мамлакатнинг интеллектуал ва технологик салоҳиятини узоқ муддатли сценарийлари асосида устувор соҳа ва тармоқларни инновацион ривожлантиришнинг келажакдаги моделларини шакллантириш имконини берадиган стратегик режалаштириш тизимини яратиш”¹га алоҳида эътибор берилди.

Билимлар бозорини ижтимоий-иқтисодий мазмун-моҳиятини, амал қилиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264 сонли Фармони 2017 йил 29 ноябр.

хусусиятини, унинг объекти ва субъектини таҳлил қилишдан олдин билимлар нима ва товар сифатида билимлар қандай хусусиятларга эга эканлигини ўрганиш мақсадга мувофиқ. Билим (ёки билимлар) – инсонларнинг индивидуал фаолияти жараёнида ёки илмий фарозлар, институтлар (илмий), лабораториялар, илмий жамоалар, жамоавий фаолияти жараёнида яратилган маҳсулот (ёки хизмат)дир. Яна шу ҳолда эътироф этиш мумкинки, янги билимлар, нафақат махсус илмий ташкилотларда, балки бошқа ҳар қандай ташкилот, корхона ва муассасаларда яратилиши мумкин. Бундай ҳолатни биз корхоналарда ишлаб чиқариш жараёни қандай ташкил этилади, қанақа маҳсулот ишлаб чиқарилади, сотиш қандай йўлга қўйилади каби жараёнларда билимларни қўлланилишида кўришимиз мумкин. Ҳозирги бозор муносабатлари шароитида бошқа барча неъматлар сингари билимлар ҳам сотиш ва сотиб олиш предмети бўлиши мумкин. Билимлар мустақил олиш-сотиш объекти сифатида ёки улар моддий маҳсулот ёки хизматларда мужассамлашган ҳолда сотилиши ҳамда сотиб олиниши мумкин. Бу ҳолат билимлар бозорини шаклланиши ва амал қилиниши учун муҳим омилдир.

Инновацион иқтисодиёт шароитида маҳсулот ва хизмат ўртасидаги, шунингдек хизмат ва билим бериш ўртасидаги чегара йўқолиб бораётганлигини кўпчилик амалиётчи иқтисодчилар эътироф этишмоқда. Ҳақиқатдан ҳам бундай иқтисодиёт шароитида неъматлар билимлар ютуғига асосланган ишлаб чиқариш жараёнида яратилади ва у илмий ҳамда амалий билимлар маҳсулидир. Мисол учун, Микрософт ёки Касперски фирмалари маҳсулотини бунга мисол қилиш мумкин. Шунинг учун ҳам Фортуна журнали йирик компанияларни маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш бўйича фарқламай қўйди. Бу ҳол билимлар билан ҳам рўй бермоқда. Сўнгги вақтларда билимлар асосан Илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари соҳасининг мустақил фаолияти натижаси бўлмасдан, балки бутун ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнининг барча босқичларида у мужассамлашиб бормоқда, билимларни маҳсулотдан, хизматлардан ажратиш мураккаблашиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда билимлар компоненти яратилаётган барча товарлар ва хизматларда мужассамлашиб бормоқда. Мисол учун, янги русумдаги самолётлар, автомобилларда техника ва технологиялар тўғрисидаги билимлар, кийимлар яратилишида брендлар ҳақидаги билимлар, консалтинг хизматларида консультация бериш бўйича танланган билимлар ёки ресторан хизматида овқатларни тайёрлаш технологияси бўйича билимлар мужассамлашган бўлади. Шунинг учун ҳам фикримизча, ҳозирги замонавий иқтисодиётда “билим” тушунчасининг мазмуни нафақат инсонлар онгидаги билимларни реал ҳаётда намоён бўлишини (ёки унинг эътироф этилишини) балки яратилаётган маҳсулотнинг ёки кўрсатилаётган хизматларнинг бир қисми эканлигини билдиради.

Демак, билимлар компоненти нафақат бевосита ишлаб чиқаришда, балки ишлаб чиқариш технологиясида, уни ташкил этишда, маҳсулот дизайнида, маркетинг фаолиятида узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Мисол учун корхоналарда (билимларни кенг қўллаган корхоналарда) яратилган товарларни сотиш босқичида талаб хусусиятлари, шу товарга талабни намоён бўлиш шакллари ҳамда бозор муҳити тўғрисидаги билимлар мужассамлашади. Ҳозирги вақтда замонавий ишлаб чиқариш корхоналарида кўплаб товар турлари ахборот тизимларисиз ишлаб чиқариб бўлмайди, шунингдек, ўзига хос бошқарув технологияларисиз, хусусан умумий сифатни бошқариш технологияларисиз ўз ишлаб чиқаришларини ташкил эта олмайди.

Шундай қилиб, инсонлар ақлий меҳнати маҳсули бўлмиш билимлар (тажрибалар, тадқиқот натижалари, илмий янгиликлар) ўзига хос тарзда ҳар

қандай товарда мужассамлашган бўладики, бу ҳол товарларга фан сиғими хусусиятини беради.

Билимларни олиб юрувчилардан (янги инсонлардан, товарлардан) ажратиб олиб бўлмаслик жиҳати билимлар бозорини шаклланишида ўзига хос хусусият беради. Бу ҳол билимлар бозорини бошқа бозорлар билан узвий боғлиқлигини, уларнинг ажралмас қисми эканлигини таъминлайди. Демак, билимлар бозори, бозор иқтисодиётини амал қилишнинг муҳим механизми сифатида алоҳида ҳолда фаолият олиб бормайди, балки бошқа бозор турлари, ишчи кучи бозори, товарлар бозори, хизматлар бозори билан интеграциялашган ҳолда фаолият юритади. Мисол учун, товарлар бозорида сотилаётган автомобил билан бирга унда мужассамлашган билимлар ҳам сотилади ёки янги урф бўлган кийим билан бирга ишлаб чиқарувчининг истеъмолчилар тўғрисидаги бренди ҳам сотилади. Бундай ҳолат хизматлар бозорида ҳам намоён бўлади. Хусусан, хизматларни олиш-сотиш жараёнидан билимларни олиш-сотиш актини ажратиб бўлмайди. Бу ҳол биринчи навбатда таълим, ахборот ва консалтинг хизматларига тегишлидир. Хулоса қилиб эътироф этадиган бўлсак, билимлар бозори таварлар ва хизматлар бозори билан уйғунлашиб боради.

Юқорида таъкидлаганимиздек, билимлар бозори ишчи кучи бозори билан ҳам ажралмасдир. Юқори малакали мутахассис (бу тажрибали менежер, иқтисодчи хирург ёки дастурчи бўлиши мумкин) меҳнат бозорида ўзининг хизматларини таклиф эта туриб, тадқиқотда ўзининг у ёки бу соҳада билимларини таклиф этади.

Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида юқори малакали мутахассислар анча қадрланади, чунки уларнинг билими, тажрибаси, кўникмаси, лаёқати ишлаб чиқаришнинг ёки хизмат кўрсатишнинг ҳал қилувчи омилига, ҳамда у ёки бу корхонанинг рақобатбардошлигининг асосига айланиши мумкин. Шунинг учун ҳам иш берувчи, юқори малакали мутахассисни ёллаш орқали ҳақиқатда уларнинг билимини “сотиб” олади. Ёки аниқроқ эътироф этадиган бўлсак ўзига хос тарзда ижарага беради. Агар малакали мутахассис ишдан бўшайдиган бўлса, у ўзи билан бирга билимларини ҳам олиб кетади ёки янгидан билимлар бозорида “сотишга” олиб чиқади.

Шундай қилиб, ҳозирги иқтисодий муносабатлар шароитида маҳсулот ва хизматларни билимлар билан корпорациялашуви сингари, товарлар ва хизматлар бозори ҳам билимлар бозори билан корпорациялашиб боради. Шунинг учун ҳам анъанавий товарлар ва хизматлар бозори маълум даражада билимлар бозори ҳисобланади. Шунингдек, улар ўртасидаги чегара йўқолиб боради. Аммо билимлар бозорининг бозор муносабатлари тизимидаги ўрни ва роли тобора муҳимроқ аҳамият касб этиб боради.

Жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиёти давомида билимлар бозори инсоният фаолиятининг турли-туман соҳаларида пайдо бўла бошланди. Хусусан, амалий фанларда – илмий тадқиқот ва ишланмалар бозори кўринишида, оммавий ахборот воситаларида – янги ахборотлар бозори кўринишида ва бошқа кўринишларда намоён бўлади. Билимлар бозорининг бундай турли кўринишларда амал қилиши билимларни сотиш ва сотиб олиш жараёнини турли усулларда амал қилишига сабаб бўлади. Корхона ва ташкилотлар билимларни нафақат билим ва кўникмага эга ходимларни ёллаш орқали, балки бошқа ташкилот ва корхоналар билан ҳамкорлик қилиш жараёнида ҳам ўзлаштиради. Ушбу ҳамкорлик жараёнида ёлланган етакчи мутахассиснинг тажрибаси, билими, кўникмаси ўзлаштирилади. Бундан ташқари, билимларни сотиб олиш усули сифатида, консалтинг ташкилотлари ходимларини илмий ташкилот ва ассоциациялардан, миждозлардан, истеъмолчилардан консултациялар, маслаҳатлар олиш кабиларни эътироф этиш мумкин.

Билимлар бозорининг энг муҳим хусусиятларидан бири харидор фақат тайёр билимларни сотиб олишдан ташқари унинг ўзи ҳам зарур билимларни яратишда иштирок этади. Мисол учун корхона, фирма ёки корпорацияларни ривожлантиришнинг стратегик режасини тузиш бўйича мураккаб ва комплекс билим бериш учун етакчи мутахассислар консултант сифатида жалб этилади. Бу ҳолда консултантлар стратегик режани тузиш бўйича билимларни бериш билан чекланиб қолмайди. Улар буюртмачи билан ҳамкорликда ишлаш жараёнида стратегик режа тузиш учун янги билимларни яратишади. Демак, бизнинг фикримизча, бундай ўзаро ҳамкорликдаги фаолият тўпланган билимларни бозор истеъмолчиларига етказиш ва янги билимларни яратиш учун муҳим шарт ҳисобланади. Мисол учун А380 русумдаги самалёт Германия, Франция, Англия, Испания давлатлари ҳамкорликда ишлаб чиқаришади. Аммо, мазкур самалётнинг деталлари 30 та давлатнинг 1500 та корхона ва фирмаларида яратилади.[6]

Билимлар бозорини яна бир ўзига хос хусусиятини таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Потенциал харидор бирор-бир турдаги билимларни харид қилишдан олдин шу билимлар тўғрисида дастлабки билимларга (маълум билим даражасига) эга бўлиши шарт. Чунки маълум бир турдаги билимларнинг қиймати билим харидорларининг (билим олувчиларнинг) тайёргарлик даражасига, у ёки бу турдаги билимларни олишга қизиқишига боғлиқ. Демак, билимлар бозорига чиқариладиган ҳар қандай билим ўз харидорига, унга қизиқувчиларга эга бўлиши лозим. Акс ҳолда билимларнинг замонавий, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт учун зарур бўлган турлари харидорларини топмасдан қолади ва жамият ривожланиши секинлашади. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврда фан сиғими юқори бўлган технологияларни, техникаларни харид қилишдан олдин унга эҳтиёжманд меҳнат жамоалари маълум даражада тайёргарликка, кўникмага ҳамда ўз жамоасини инновацион ривожлантиришга, қизиқишига эга бўлиши лозим.

Билимларга асосланган иқтисодиётнинг асосий самарасини нафақат юқори технологияли, рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш, балки янги билимларни макроиқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида кенг фойдаланиш билан узвий боғлиқ. Шу ҳолда билимлар бозорида сотилган, илмий ва амалий билимлар маҳсулдорлиги самарадорлиги ошиб боради. Ушбу қонидани жамият аъзолари томонидан қанчалик яхши тушуниш, англаш билимлар бозорини шунчалик жадал ривожланишига сабаб бўлади.

Билимлар бозорининг иштирокчилари бўлиб иқтисодий субъектларнинг барчаси ҳисобланади. Мисол учун, мобил телефон ёки “ақлли телевизор” сотиб олиш билан шахс билимлар бозори иштирокчисига айланади. Ёки корхона мутахассисни ёллаш билан бозор иштирокчисига айланади. Демак, билимлар бозорида кўплаб субъектлар иштирок этади. Улар ўртасидаги муносабат жараёнида бир вақтнинг ўзида ҳамкорлик ёки рақобатчилик муҳити вужудга келади. Мисол учун, илмий билимлар бозорида илмий мактаблар (жамоалар) ўртасида ҳамкорлик, фан сиғими юқори бўлган товарлар бозорида рақобатчилик муҳити вужудга келади. Бу ҳол ўз навбатида, билимлар бозорида махсус воситачиларни шаклланишига сабаб бўлади. Бундай воситачилар бўлиб таълим муассасалари, меҳнат биржаси, турли хил консалтинг ташкилотлари ва бошқалар майдонга чиқади ҳамда улар билимларни яратувчилар (институтлар, инновацион фирмалар) ва уларнинг истеъмолчилари (уй хўжаликлари, шахслар, корхоналар, ташкилотлар) ўртасида боғлиқликни, муносабатни таъминлайди. Ҳозирги вақтда жаҳон иқтисодиёти амалиётида билимлар бозорида воситачиликнинг қуйидаги кўринишлари амал қилмоқда:

- бирор-бир турдаги интеллектуал мулк ҳуқуқини расмийлаштиришга кўмак берадиган юридик ташкилотлар, фирмалар ва ҳ.к.;

- бизнес-инкубаторлар, технопарклар, технополислар ва венчур фондлар;
- кўргазмалар, музейлар, библиотекалар, архивлар (илмий);
- трансфер технологиялари марказлари;
- кадрларни қайта тайёрлаш марказлари;
- турли кўринишдаги консалтинг фирмалари;

Жаҳон иқтисодиёти ва миллий иқтисодиёт миқёсида рақобат курашининг кенгайиши ва билимлар бозорининг ўрни ва ролини ошиб бориши мазкур бозорни ўз ҳолича ривожланишига йўл қўймайди. Шунинг учун ҳам етакчи ривожланган бозор иқтисодиётли мамлакатлар мақсадли тарзда иқтисодиётни ривожланишига кўмаклашувчи янги, самарали билимлар бозори қатнашчиларини шакллантиришга алоҳида эътибор беришмоқда. Буларга турли шаклларда амал қилувчи инновацион марказлар киради. Ушбу марказларнинг асосий вазифаси турли ишлаб чиқариш ва тижорат фирмалари (корхоналар, ташкилотлар) тадқиқот марказлари ва бошқа иқтисодий субъектлар ўртасида билимлар ва ахборотлар алмашувини жадаллаштириш ва қўллаб-қувватлашдан иборат. Айниқса уларнинг илмий-тадқиқот жараёнида яратилган технологиялар ва билимларни иқтисодиётнинг реал секторига етказиб бериш вазифаси муҳимдир. Чунки, бу шароитда билимларни амалиётга жорий этилиши кучаяди, яъни билимлар бозори тўлақонли амал қилади.

Билимлар бозорида корхона ва ташкилотлар учун ахборот технологик хизматларни кўрсатувчи махсус ихтисослашган компаниялар ҳам муҳим ўрин тутати. Чунки, истиқболли технологиялар трансфери уларни хизмат топиш ва илмий-техник тузилмалар билан ўзаро ҳамкорликни талаб этади. Хулоса сифатида шунини эътироф этиш мумкинки, билимлар бозори тизимининг бирламчи элементи бўлиб корхоналарда инновацион ғояларни рўёбга чиқарувчи инновацион марказлар ва билимлар бозорининг бошқа иштирокчиларидан таркиб топган илмий-тадқиқот тузилмалари ҳисобланади.

Глобализация жараёнида билимлар бозорининг амал қилиш кўлами кенгайиб бормоқда. Халқаро савдода унинг ҳамма билимлар савдосининг турли шакллари амал қилиши ҳисобига ошмоқда. Ҳозирги билимлар савдоси: етакчи (замонавий), мутахассисларнинг халқаро миграцияси, ахборотлар индустриясида халқаро аутсорсингни ривожланиши, патентлар ва лицензиялар билан халқаро миқёсда савдонинг кенгайиши ва бошқа шакллари амал қилмоқда. Шунинг учун ҳам ҳозирги шароитда илмий тадқиқот ҳамда тажриба конструкторлик ишлари натижалари жаҳон иқтисодиётидаги қисқа муддатларда қўлланмоқда. Хусусан, ривожланган мамлакатлар иқтисодиётининг реал соҳасида асосий ишлаб чиқариш фондларининг янгиланиш муддати 5-7 йилни ташкил этади.

Ҳозирги даврда жаҳон иқтисодиётининг кўплаб корпорацияларида ички корпоратив билимлар бозори пайдо бўлмоқда, унинг иштирокчилари эса корпорация ходимлари ва унинг таркибий бўлинмаларидир. Бундан ташқари ички корпоратив билимлар бозорини шакллантириш мақсадида етакчи, номдор корпорациялар катта миқдорда молиявий маблағларни сарфлашмоқда. Мисол учун Япониянинг “Тойота Моторс” компанияси йилига 9 млрд. доллар [4] миқдорида маблағ сарфламоқда.

Ички корпоратив билимлар бозорида ўзига хос хусусиятли муносабатлар шаклланадики, уларни соф бозор муносабатлари деб бўлмайди. Ушбу бозорда кўпроқ билимлар транзакцияси амалга оширилади, яъни билимлар пулга айрибош қилинади (иш ҳақи, рағбатлантирувчи тўловлар) ёки моддий ёки маънавий рағбатлантиради. Мисол учун, илмий конференцияда долзарб мавзуда қилган маъруза билан маърузачи ўз билимини беради, бунинг учун у илм соҳаси ходимлар ўртасида нуфузга, обрўга эга бўлади.

Иқтисодий адабиётларда бозор тизими ресурслар тақсимотини самарали ташкил эта олмаса, уни “такомиллашмаган бозор” деб эътироф этилади. Ҳозирги такомиллашган рақобат шароитида бозор механизми ресурслар тақсимотини назарий жиҳатдан оптимал ҳолда ташкил эта олади. Аммо реал иқтисодий ҳаётда бунга эришиш бирмунча мураккаб. Кўп ҳолларда ресурслар тақсимотини бузилишига сабаб бўлади. Хусусан, сотувчилар ва харидорларни нархга таъсир қилмасликлари, уларни истикболда олинадиган даромадларга эмас, балки, жорий даромад ошишига қизиқиши ва ҳ.к. ҳолатларида бозор ресурсларни самарали тақсимотини ўз-ўзидан амалга ошира олмайди. Бу ҳол бозор механизмларига ўзгартиришлар киритилишини талаб этади. Уни давлат амалга оширади. Давлатнинг бозор механизми ҳаракатига таъсири иккиёқлама бўлиши мумкин; биринчиси, бошқарув механизмлари орқали бозорда рақобат шароитини (муҳитини) яратиш, эркин рақобатни ривожланишини рағбатлантириш; иккинчиси, такомиллашмаган бозорни такомиллаштириш учун ҳаракатни кучайтириш. “Такомиллашмаган бозор” белгилари билимлар бозорида ҳам намоён бўлади. Шунинг учун ҳам давлат билимлар бозорини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиши мақсадга мувофиқ. Шу мақсадда мамлакатимиз ҳукумати томонидан бир қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 24 июлдаги ПФ-4456-сон “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги, 2017 йил 29 ноябрдаги ПФ-5264-сонли “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги фармонлари, мамлакатимизда тўлақонли билимлар бозорини шакллантиришга ва амал қилишига шарт-шароит яратиб беради.

Билимлар бозорини шакллантириш ва ривожлантириш кўп жиҳатдан илмий-тадқиқот-тажриба-конструкторлик ишлари соҳасини ривожлантиришга боғлиқ. Чунки, инновацион ривожланиш моделига йўналтирилган иқтисодиётда илмий ва амалий билимларни тўпланиши ва уларни амалиётда қўлланилиши жадал кечади. Ривожланган бозор иқтисодиётли мамлакатларда илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мисол учун, АҚШ да шу соҳани ривожлантириш учун йилига 315 млрд. доллар, Японияда 120 млрд. доллар миқдорида молиявий маблағ ажратилади. Бунинг натижасида уларда фан сифими юқори бўлган соҳа ва тармоқлар сектори 30-35 % ни ташкил этади. Эътиборли жиҳати шундан иборатки, илмий тадқиқот ва ишланмаларга маблағларни асосан иқтисодиётнинг хусусий сектори субъектлари ажратишмоқда. Унда йирик илмий ва трансмиллий корпорацияларнинг улуши юқори. Хусусан, АҚШ да 64 %, Японияда 74%, Германияда 67% маблағлар йирик фирмалар томонидан ажратилмоқда [5]. Бу ҳол йирик компанияларнинг илмий-тадқиқот ва амалий ишланмаларни жадаллаштиришдан ҳамда ўз илмий потенциални кенгайтиришдан манфаатдорлигини юқорилигидан далолат берадики, оқибатда билимлар бозорини шакллантириш ҳамда ривожлантиришга сабаб бўлади.

Илмий фаолиятни амалга ошириш ва кенгайтиришда хусусий секторларни жалб этиш ва уларни қўллаш билимлар бозори амалиёти учун муҳимдир. Чунки, бу ҳолат илмий-техник соҳада тадбиркорликни ривожлантиради, давлат таълим тизими доирасида илмий ходимлар, мутахассислар тайёрлашда баъзи бир иқтисодий имтиёзлар беради, потентлар илмий янгиликлар миқдорини ошишига олиб келади.

Билимлар бозорини амал қилиши мураккаб жараён бўлиб, бунда билимларни табиатан хусусияти, унинг турлари муҳим аҳамият касб этади. Ўзининг табиатига кўра кўплаб билим турлари ижтимоий неъмат бўлиб, ундан барча фойдаланиши мумкин, фойдаланилгандан сўнг билимлар ўз кадр-

қийматини йўқотмайди, ҳамда у рақобат кураши объекти ҳам бўла олмайди. Мисол учун, китоб ўқиш (билимни эгаллаш) орқали инсон кўплаб фойдали маълумотларга эга бўлади. Аммо китоб бу жараёнда ўзининг қадрини йўқотмайди. Баъзи билим турлари маълум гуруҳлар учун мўлжалланган неъмат ҳисобланади. Бунда билимлар касбий (мутахассислик) билимлар бўлиб, муайян мутахассислар томонидан ўз фаолиятларида фойдаланадилар. Буларга махсус тиббиёт билимлари, инженерлик билимлари ва бошқалар киради.

Аммо, барча билимлар ҳам ижтимоий неъмат хусусиятига эга эмас. Хусусан, фундаментал ва амалий тадқиқотлар натижалари ҳамда экспериментал ишланмалар (махсус билимлар) рақобат кураши объекти бўлади. Сабаби, ушбу билимларга эга бўлганлар (сотиб олганлар) ўз соҳаларида даромад олиш учун катта имкониятларга эга бўлишади. Бу ҳолат шу туркумдаги билимларни хусусий неъмат эканлигини билдириб, уларни билимлар бозорида олди-сотти объекти бўлиши учун шароит яратади. Тижорат мақсади ва сири улардан текинга фойдаланишга йўл қўймайди. Шунингдек, махсус билимлар рақобатда устунлиқнинг асоси ҳисобланади.

Хулоса сифатида шуни эътироф этишимиз мумкинки, ҳозирги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт шароитида билимлар бозорини тўлақонли, самарали ташкил этилиши ва амал қилиши нафақат миллий иқтисодиёт миқёсида, балки жаҳон иқтисодиёти миқёсида бир қатор зиддиятли ҳолатларни, яъни ресурслар тақсимооти билан боғлиқ бўлган, бевосита ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш билан ҳамда ижтимоий соҳада вужудга келадиган зиддиятларни бартараф этишга, илмий янгиликлар, инновацияларга асосланган иқтисодиётни шакллантиришга сабаб бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 24 июлдаги ПФ-4456-сон “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги ПФ-5264-сонли “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони.
3. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями. Под редакцией Б.З.Мильнера. –М: ИНФРА-М, 2013-624с. –(Научная мысль).
4. Глухов В. В. Экономика знаний (учебник). Изд.: “Питер” 2003. – 529с.
5. Букович У., Уильямс Р. “Управления знаниями: руководство к действию”.
6. www. scorpus.com.

Б.Бабакулов, С.Шарипов, А.Икрамов Рынок знаний: теория, практика, решения Аннотация: в данной статье авторами приведены выводы и рекомендации по таким вопросам, как объективные основы возникновения и развития рынка знаний, его своеобразные особенности и аспекты функционирования, а также роль и место рынка знаний в развитии экономики государства. Ключевые слова: экономика знаний, рынок знаний, корпоративные знания, отрасли знаний, знания, научно-технические результаты, научная новизна, потребители знаний, спрос на знания, предложение знаний, патенты, лицензии.	B.Bobokulov, S.Sharipov, A.Ikromov Knowledge market: theory, practice, decision Abstract: the article includes conclusions and recommendations of authors on such issues as the objective foundations for the emergence and development of the knowledge market, its peculiar features and functioning characteristics, and also the role and place of the knowledge market in development of the state economy. Keywords: knowledge economy, knowledge market, corporate knowledge, knowledge sphere, knowledge, scientific and technical results, scientific novelty, consumers of knowledge, demand for knowledge, knowledge proposals, patents, licenses.
---	---

З.И.Абдуллаева –старший преподаватель СамИЭС,

Ф. З.Абборов –студент группы Ик-214 СамИЭС

РОЛЬ АМОРТИЗАЦИИ В ОБНОВЛЕНИИ ОСНОВНЫХ ФОНДОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация:В данной статье раскрыты основные понятия амортизация и основные средства. Также рассматривается роль амортизации в обновлении основных фондов в современных условиях рыночной экономики

Ключевые слова: рыночная экономика, основные фонды, амортизация, норма амортизации,износ, услуги, продукция, уставной капитал, оборудования, имущество.

Основные производственные фонды, участвуя в процессе производства, по частям переносят свою стоимость на произведенную продукцию или оказанные услуги. Денежное выражение перенесенной части стоимости основных фондов называется амортизацией. Она осуществляется для накопления необходимых денежных средств в целях последующего восстановления и воспроизводства основных фондов.

Амортизация— это плановое погашение стоимости основных фондов (по мере их износа) путем ее перенесения на изготавливаемую продукцию.

Амортизационные отчисления включают в себестоимость продукции и реализуются при ее продаже. Размер амортизационных отчислений (в процентах к балансовой стоимости основных фондов) представляет собой норму амортизации (устанавливаются из расчета возмещения стоимости и накопления средств для последующего полного и частичного их восстановления).

Отсюда видно, что амортизация направлена как в прошлое (благодаря ей исчисляется себестоимость продукции и степень износа основных фондов), так и в будущее (создает фонд возмещения). Первая ее сторона расчетная, пассивная, а вторая - активная, влияющая на процесс воспроизводства технической базы.

В этой связи отметим, что амортизация тесно связана с осуществлением научно-технического прогресса посредством установления научно обоснованных норм амортизации основных фондов. Поэтому одной из задач в области научно-технического прогресса является разработка и постепенное введение новых, более коротких сроков амортизации производственного оборудования с ограничением объемов малоэффективного капитального ремонта и увеличением доли амортизационных отчислений, выделяемых на замену изношенного и морально устаревшего оборудования.

Величина стоимости, включаемая посредством амортизации в издержки производства, представляет собой *амортизационные отчисления*.

Амортизация осуществляется для накопления необходимых денежных средств в целях последующего восстановления и воспроизводства основных фондов. Амортизационные отчисления включают в себестоимость продукции и реализуются при ее продаже. Размер амортизационных отчислений (в процентах к балансовой стоимости основных фондов) представляет собой норму амортизации (устанавливаются из расчета возмещения стоимости и накопления средств для последующего полного и частичного их восстановления).

В момент создания предприятия собственник (предприниматель) авансирует будущее производство в виде формирования уставного капитала — имущества и денежных средств, позволяющих приступить к достижению целей в результате хозяйственной деятельности. На этом завершается *процесс*

авансирования средств, и задача заключается в обеспечении их возврата после производства и реализации продукции. Все последующие вложения средств рассматриваются как инвестиции.

Стоимость основных средств предприятий погашается путем начисления износа (амортизированной стоимости) списания на расходы на производство (обращение) в течение нормативного срока их полезного использования по нормам, утвержденным в установленном законодательством порядке.

К амортизируемому имуществу не относятся земля и иные объекты природопользования (вода недр и другие природные ресурсы), а также материально-производственные запасы, товары, ценные бумаги, финансовые инструменты срочных сделок (в том числе фьючерсные контракты, опционы).

В Налоговом кодексе Республики Узбекистан подчеркнуто, что в состав амортизируемого имущества не включаются: имущество бюджетных организаций, имущество некоммерческих организаций, за исключением имущества, приобретенного в связи с осуществлением предпринимательской деятельности и используемого для осуществления такой деятельности; объекты внешнего благоустройства (лесного хозяйства, дорожного хозяйства и др.; продуктивный скот, буйволы, волю, яки, олени, другие одомашненные дикие животные (за исключением рабочего скота)).

Амортизируемое имущество объединяется в 10 амортизационных групп: первая — со сроком полезного использования от 1 года до 2 лет включительно; вторая — со сроком свыше 2 лет до 3 лет включительно; третья — свыше 3 лет до 5 лет включительно; четвертая — свыше 5 лет до 7 лет включительно; пятая — свыше 7 лет до 10 лет включительно; шестая — свыше 10 лет до 15 лет включительно; седьмая — свыше 15 лет до 20 лет включительно; восьмая — свыше 20 лет до 25 лет включительно; девятая — свыше 25 лет до 30 лет включительно; десятая — имущество со сроком использования свыше 30 лет.

Классификация основных средств, включаемых в амортизационные группы, определяется Правительством Республики Узбекистан.

Для тех видов основных средств, которые не указаны в амортизационных группах, срок полезного использования устанавливается налогоплательщиком в соответствии с техническими условиями и рекомендациями организаций изготовителей.

В целях создания условий для ускорения внедрения в производство научно-технических достижений и повышении заинтересованности предприятий в ускорении обновления и техническом развитии активной части основных фондов предприятия имеют право применять метод цепной амортизации активной части основных фондов (перечню высокотехнологичных отраслей и эффективны видов машин и оборудования, который устанавливает федеральными органами власти). Это также должно быть подтверждено учетной политикой.

Ускоренная амортизация является целевым методом более быстрого производства и обращения. Такое название данного метода связано с тем, что он ускоряет начисление износа в начале срока эксплуатации объекта основных средств (по сравнению с методом равномерного начисления амортизации). Это превышение компенсируется меньшими отчислениями по мере истечения срока эксплуатации.

При введении ускоренной амортизации предприятия применяют *равномерный (линейный) метод ее начисления*, при этом утвержденная в установленном порядке (по соответствующему инвентарному объекту или их

группе) норма годовых амортизационных отчислений на полное восстановление увеличивается, но не более чем в 2 раза.

Перечень высокотехнологичных отраслей и эффективных видов машин и оборудования, по которым применяется механизм ускоренной амортизации, устанавливается федеральными органами исполнительной власти.

Начисление износа (амортизированной стоимости) и списание на затраты на производство (обращение) осуществляются только в пределах стоимости основных фондов.

Годовая сумма начисления амортизационных отчислений при способе уменьшаемого остатка определяется исходя из остаточной стоимости объекта основных средств на начало отчетного года и нормы амортизации, начисленной исходя из срока полезного использования этого объекта.

Решение о применении механизма ускоренной амортизации в месячный срок доводится предприятиями до соответствующих налоговых органов.

Во всех случаях величина начислений на протяжении срока эксплуатации амортизации всегда одинакова и равна величине амортизируемой стоимости объекта: первоначальная стоимость минус ликвидационная стоимость.

Каждое предприятие самостоятельно принимает решение об использовании сумм амортизационных отчислений, направляя их на научно-техническое и свое производственное развитие, на воспроизводство и совершенствование основных фондов.

При расчете амортизационных отчислений учитывалось следующее:

♦ в связи с ростом объема инвестиций за счет всех источников финансирования прирост годовой стоимости основных средств составит порядка 5%;

♦ удельный вес амортизации, начисленной нелинейными методами, увеличится до 2%, что несколько превышает уровень прошлых лет.

Повышение эффективности основных фондов осуществляется за счет более быстрого освоения новых мощностей, повышения сменности работы машин и оборудования, совершенствования организации материально-технической базы, ремонтной службы, повышения квалификации рабочих, технического перевооружения предприятий, модернизации и проведения организационно-технических мероприятий.

Когда говоришь об основных фондах, обязательно встает вопрос об эффективности их использования и применения. Но для их лучшего использования необходимо провести следующие мероприятия:

- ускорить действия ввода оборудования,
- ликвидировать излишнее оборудование,
- сократить сроки ремонта,
- устранить внеплановые простои,
- увеличить сменность оборудования,
- повысить уровень специализации и так же применении механизма ускоренной амортизации.

В заключении хотелось бы подчеркнуть основные задачи амортизации в обновлении основных фондов в современных условиях рыночной экономики - это:

- амортизация позволяет определить совокупные общественные издержки производства. В этой роли амортизация необходима для исчисления объема и динамики национального дохода в стране;
- амортизация характеризует в обобщенной форме степень износа основных фондов, что необходимо для планирования процесса их воспроизводства;

- амортизация создает денежный фонд для замены износившихся средств труда и их капитального ремонта.

Z.Abdullaeva, F.Abrorov Depreciation role in updating of a fixed capital in modern conditions of market economy Abstract: In this article, the main concepts of depreciation and fixed assets are disclosed. Also, the role of depreciation in the renewal of fixed assets in the current market economy. Keywords: fixed assets, depreciation, depreciation rate, depreciation	Abdullaeva Z. I.,Abrorov F.Z. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy fondlarni yangilashda amortizatsiya ajratmalarining o' rni Annotatsiya: Ushbu maqolada amortizatsiya va asosiy vositalar haqidagi asosiy tushunchalar oshkor qildi. Bozor iqtisodiyotida asosiy vositalarni yangilashda amortizatsiya ahamiyati. Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, asosiy vositalar, amortizatsiya, amortizatsiya darajasi, amortizatsiya, xizmatlar, mahsulotlar, ustav kapitallari, uskunalar, mulk
---	---

М.К.Рашидов – ТДИУ “Саноат иқтисодиёти” кафедраси тадқиқотчиси

ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАР САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ

Аннотация: Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш уларнинг ривожланиши учун рағбатлантириш асоси бўлиб хизмат қилади. Бунинг тасдиғини Навоий эркин иқтисодий зонаси мисолида кўришимиз мумкин. Калит сўзлар: Эркин иқтисодий зона, “Навоий” эркин иқтисодий зонаси, модернизация, аҳолининг бандлик даражаси, киритиладиган инвестициялар, баҳолаш мезонлари.
--

Эркин иқтисодий зоналар самарадорлигини тўлиқ ҳолда қиймат кўрсаткичлари билан ўлчаб бўлмайди. Чунки ижобий ўзгаришлар нафақат ўша ҳудудда, балки қўшни ҳудудларда ҳам содир бўлади. Эркин иқтисодий зоналар нафақат ўз майдонига, балки зона атрофидаги ҳудудларга капитал маблағлар ва хорижий валюталар оқимини ошириш йўли билан ижтимоий-иқтисодий самара келтиради. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш мамлакат учун яхши самара ҳам беради, яъни миллий иқтисодиётга юқори малакали меҳнат ресурслари келади, замонавий технологиялар, ноу-хаулар, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш тажрибаси олиб келинади ҳамда маҳаллий кадрларга ўргатилади. Эркин иқтисодий зоналар маркетинг самарасини беради, яъни зонада яхши ишни ташкил эта олган корхоналар(фирмалар) мамлакатнинг қолган корхоналари учун ишни ташкил этишда ўрнак бўлади. Эркин иқтисодий зоналарда ҳукумат томонидан қўйиладиган тўсиқларни камайтириш йўли ҳам ишлаб чиқариш самарадорлигига ижобий таъсир қилади. Бу эса мамлакатда иқтисодиётни либераллаштириш жараёнини тезлаштиришга ёрдам беради.

Эркин иқтисодий зоналар устунлигининг яна бир жиҳати илғор технологияларнинг берилиши (тарқалиш)дир. У бевосита, билвосита ва рақобат самараларини беради.

- бевосита самара – бу эркин иқтисодий зоналардаги корхоналарнинг янги технология туфайли замонавий, рақобатбардош, сифатли, арзон товарлар ишлаб чиқаришларидир;

- билвосита самара – бу эркин иқтисодий зоналардаги янги технология билан ишлаётган корхона, уни тайёр маҳсулотини ишлатадиган, унга хом ашё, ярим тайёр маҳсулот етказиб берадиган корхоналарга ижобий таъсир қилишидир;

- рақобат самараси – бу янги технологияга ўтган корхоналар зона ичида ва зонадан ташқари фирмалар ўртасида рақобатни кучайтириб юборади, бунинг натижасида фирмаларни илғор технологияларни қўллашга, янги технологиялар яратиш учун илмий-тадқиқотлар қилишга мажбур қилади.

Эркин иқтисодий зоналар бандлик даражасини ошириш йўли билан ҳам мамлакат иқтисодиётига ижтимоий-иқтисодий самара келтиради.

Эркин иқтисодий зоналарнинг самарадорлиги, биринчи навбатда, уни барпо этиш сиёсатининг, яъни зонал сиёсатнинг пухта ишлаб чиқилганлигига ҳамда бу сиёсатни кетма-кетликда, тўғри амалга ошира билишга боғлиқдир. Эркин иқтисодий зоналар фаолияти самарадорлиги, унинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан сифатли таъминланганлигига ҳам боғлиқ. Шунинг учун эркин иқтисодий зоналар фаолияти самарадорлигини оширмоқчи бўлсак, унинг талабларига жавоб берадиган норматив-ҳуқуқий базани яратиш зарурдир.

Эркин иқтисодий зоналарнинг яшовчанлиги ва самарадорлиги унда жойлаштирилган корхоналарнинг ишлаб чиқаришҳажмига ҳамда бу корхоналарнинг бир-бирига ҳамкор бўла олиш даражасига боғлиқ. Чунки буларсиз эркин иқтисодий зоналарнинг ўзига хос иқтисодий механизми ишлаб кетиш имконига эга бўлмайди. Бир-бирига унча боғлиқ бўлмаган, кам сонли корхоналар одатда, эркин иқтисодий зоналарга етарли самара бера олмайди. Агар зонага четда жойлашган корхоналар жалб қилинса, унда хўжалик юритишнинг 2 тури - зонал ва маҳаллий турлари шаклланади. Бу эса зонани бошқаришни мураккаблаштириб юборади.

Эркин иқтисодий зоналар самарадорлигига таъсир этувчи куйидаги омилларнинг ҳисобга олиниши муҳим ўрин эгаллайди:

- эркин иқтисодий зоналар учун жой танлашда оқилона ёндашув (танланган майдонда инвестициявий ҳамкорликни олиб бориш учун объектив шароитларнинг мавжудлиги);

- имтиёз ва қулайликлар тизимини яратишда хорижий инвесторлар манфаатини ҳар томонлама ҳисобга олиш;

- қабул қилувчи мамлакатда қулай инвестиция муҳитини сақлаш кафолатининг мавжудлиги;

- эркин иқтисодий зоналар зарурий ва ишчи инфратузилмасининг мавжудлиги ёки уни яратиш учун молиялаштириш имконининг борлиги;

- зона маъмурий бошқарув тизимининг самаралилиги ва ўта мослашувчанлиги.

Умуман олганда, жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, эркин иқтисодий зоналар фаолияти ўз оқибатига қараб турлича бўлиши мумкин. Уларнинг самарадорлиги эса эркин иқтисодий зоналар учун жойни тўғри танлаш, йўналишни тўғри танлаш, сиёсий, иқтисодий, географик ва бошқа турли омилларни ҳисобга олиш, хориждан инвестиция ва технологияни жалб қила билиш, ташқи иқтисодий фаолиятни жадаллаштира олишга боғлиқ. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг самарадорлиги эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишдан кўзланган аниқ бир мақсадни қўйилганлиги, имтиёзлар тизими қай даражада, қай тарзда танланганлигига ҳамбоғлиқ. Қўйилган мақсадларнинг кўплиги ва ноаниқлиги асоссиз равишда имтиёзлар фаолиятнинг

барча шакллари тарқалишига, охир-оқибатда зона ишида ҳеч қандай самара бермасликка олиб келади.

Эркин иқтисодий зоналарнинг шаклидан бири бўлган, АҚШ ҳукуматининг уй-жой ва шаҳар ривожланиши департаменти томонидан бошқариладиган “тадбиркорлик зоналари”дан 357 тасининг хўжалик фаолиятининг таҳлили куйидагиларни кўрсатди: ишловчиларнинг 34% ишлов бериш саноатида, 27% чакана савдода, 19% хизмат кўрсатиш соҳаларида, қолганлари эса молия хизмати, қурилиш, транспорт, коммуникация ва улгуржи савдо билан банд экан. Энг кўп ишлов бериш саноатида иш жойлари яратилган. Зоналарнинг 33 фоизида бандлик миллий даражасидан юқори бўлган [1].

Зоналарда энг яхши самара берган чоралар куйидагилардан иборат бўлган:

- иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш-ижтимоий фаровонликни ўзига мўлжал қилиб олган зоналарга нисбатан рағбат ва имтиёзларнинг аниқ бир тизимига эга бўлган зоналар анча муваффақиятли фаолият олиб борган;
- давлат ва маҳаллий солиқларни камайтириш, инвестиция учун кредитлар бериш;
- сотиш, мулк, айланма маблағлар солиқларини камайтириш;
- иш жойларини кредитлаш дастурлари;
- маҳаллий ҳокимиятнинг қатнашуви ва манфаатдорлиги.

Тадқиқотчилар эркин иқтисодий зоналар самарали фаолият юритиши учун куйидагиларни муҳим, деб ҳисоблашмоқда[2]:

- ташландиқ ерлар ва ишлаб чиқаришларни маҳсулдорлик, унумдорлигини тиклаш;
- регион аҳолиси учун жуда кўп миқдорда иш жойларини яратиш;
- ижтимоий ва хусусий секторлар ўртасида кооперацияни ривожлантириш.

Самарасизэркин иқтисодий зоналар тажрибасини таҳлил қилиб, зона фаолиятини режалаштириш босқичида қатор йўл қўйилган куйидаги хато ва камчиликларни ҳам қайд этишимиз лозим:

- зона учун муваффақиятсиз жойнинг танланганлиги, масалан, ер ваҳаво транспорти яхши ривожланмаган жойда жойлаштирилиши;
- инфратузилманинг асосий объектларини яратишга етарли эътибор берилмаслик, масалан, алоқа воситалари ва энергия билан таъминот талаб даражасида эмаслиги;
- зона маъмуриятининг турли хил ҳукумат органлари билан ташкилий алоқаларининг етарли даражада ривожланмаганлиги, масалан, молия вазирлиги, божхона бошқармаси, солиқ қўмитаси кабилар билан алоқалар, чунки иш яхши натижа бериши учун улар билан яхши алоқа ҳамда уларнинг қўллаб-қувватлаши зарур;
- зонани бошқаришда бюрократик услублардан кенг ва кўп фойдаланса, иш самараси пасаяди.

Хатолар кам бўлиши учун лойиҳани албатта обрўли, ишончли халқаро экспертизадан ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Бу анчагина хатоларни бошланғич босқичда минимумга келтириш ва тузатиш имконини беради. Хорижий инвесторларни рўйхатга олишда қийинчиликлар, зона устунликларини реклама ва ташвиқотнинг ёмонлиги иш самарасига кучли салбий таъсир қилади.

Навоий эркин иқтисодий зонаси (НЭИЗ) фаолияти самарадорлигини куйидаги мезон кўрсаткичларга қараб баҳолаш мумкин:

- хорижий капиталнинг оқими, шу жумладан зонада фаолият олиб бораётган қўшма корхоналар сони;
- мамлакат товарлар импортига қилинадиган харажатнинг камайтилиши;
- ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида экспорт маҳсулотининг ҳиссаси;

- фаолиятнинг янги турларига ихтисослашуви, шу жумладан НЭИЗга хизмат кўрсатишнинг ривожланиши;

- таъминотнинг яхшиланиши, хизмат кўрсатишнинг ривожланиши;
- янги яратилган иш жойлари, зонада бандлик даражасининг ўсиши.

Аммо, эркин иқтисодий зоналар фаолиятини иқтисодий натижаларининг барчасини аниқ ҳисоблаб бўлмайди, уларнинг айримлари вақт жиҳатдан кечикади ёки чўзилади. Бундай натижалар билвосита натижалар ёки самара дейилади, уларга қуйидаги мезон-кўрсаткичларни киритиш мумкин:

- янги технологиялар билан танишишнинг осонлашуви;
- хўжалик фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришнинг янги усуллари эгаллаш;
- мамлакатнинг экспорт базасини кенгайтириш;
- янги тармоқларнинг яратилиши;
- регионал номуносивбликни бартараф этилиши;
- кадрларсалоҳиятини сақлаш ва ривожлантириш (бошқа регионлар ва хориждан мутахассисларни жалб қилиш, фирмалараро миграция ва ҳоказо).

Хулоса қилиб айтганда, эркин иқтисодий зоналарни самарадорлигини ўлчаш анча мураккаб масаладир. Чунки унинг ижобий таъсири нафақат ўша зонада фаолият юритаётган корхоналар ишининг самарасига, балки бутун регионнинг иши самарасига, қўшни регионларга, ҳатто, бутун мамлакат иқтисодиётига ҳам таъсир этади. Бундан ташқари, эркин иқтисодий зоналар фаолияти дарров ижтимоий-иқтисодий самара (биринчи навбатда, ижтимоий самара) бермайди, у қандайдир вақт лагасини талаб қилади. Агар эркин иқтисодий зоналар мавжуд ҳудудларда ишловчиларнинг иш ҳақлари ўса бошласа, хориждан инвестиция кўпроқ кела бошласа, ишсизлар сони камая бошласа, бозорларда товарлар кўпая бошласа, демак эркин иқтисодий зона яхши ишламоқда. Эркин иқтисодий зоналар яратишда барча қоидаларга, талабларга риоя қилинса ҳамда тайёргарлик ва ташкилий ишлар бошидан пухта олиб борилса, унинг самарали ишлашига кафолат бор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳамроев Ҳ.Р. Зонал сиёсат: Монография.- Тошкент: “Фан”,- 2008.
2. Холиқулов А.Р. Эркин иқтисодий зоналар: назарий асослар ва жаҳон тажрибаси. Т., 2002 .

Рашидов М.К.,	M.Rashidov
Эффективные критерии оценки эффективности экономической зоны	Effective economic zones efficiency assessment criteria
Аннотация: разработка критериев оценки деятельности свободных экономических зон обеспечит мотивационные основы для их развития. Подтверждение этого мы можем увидеть на примере Навоийской свободной экономической зоны. Ключевые слова: Свободная экономическая зона, «НСЭЗ», модернизация, уровень занятости населения, вводимые инвестиции, критерии оценки.	Abstract: The development of criteria for assessing the activities of free economic zones to provide a motivational basis for their development. This can be confirmed by the example of the Navoi Free Economic Zone. Keywords: free economic zone, "FEZ", modernization, level of employment, input investment, evaluation criteria.

F. E.Jamankulova —a candidate of technical sciences ,senior teacher at Institute of Economy and Service

Z. A.Ismailova —an English teacher at academic lyceum under the university of Tashkent Information and Technologies of the branch in Samarkand

M.K.Nizamov — an operator at the printing house of Institute of Economy and Service

THE SECRETS OF INFORMATIONAL CENTURY

Abstract: Nowadays while informational technology is rapidly developing, the conception of the informational century is being considered as the main subject of this field. In this article, we are going to speak about basic notions which exist in this branch.

Keywords: information, informational technology, the circumstances of information, reference books, methodical requirements, technical requirements, programmatic requirements.

Nowadays Uzbekistan is progressing intensively. Having conformed and deeply realized the wisdom traditions of our ancestors we are implementing resolute reforms and also creating the new form of our country. The role of Mass media is considerably exceeding.

It is the vital task to bring up and develop the consciousness of people, especially the youth on the basis of enlightenment. Today world’s youngsters-young generation is considered the largest quantity of the wholemankind history because they include 2 billion members. The future and the abundance of our planet depends on the children’s how to being brought up to perfection. Our first task is to create necessary environment to them to present their capabilities and prevent spreading of the “virus”of the idea of violence

For this reason, we suppose that we should develop many-lateral concordance to protect one’s right and interests and support young generation socially. As a matter of fact, in Uzbekistan while globalization and informational communication are developing more and more, generalized international document which is based on developing, and implementing the policy regarding to young generation offers to compose an international convention about the rights of young generation of United Nations Organization.”-ShavkatMirziyoev (a speech from the session in the head assembly of UNO)

At present, owing to the fact that the strongly eminence of modern technologiesit is impossible to imagine this development without telecommunication and mobile technology.

There are also some people who both dislike to admit and understand modern technology. They simply think that mobile phone and internet “are affecting” to the youth’s mind directly. If we speakabout only smartphone, it has a lot of advantages and it is always necessary thing to people.But for some people it is always useless, we can’t explain indifferently about it to them. It is enough to explain for such kind of people about practical process.For example, there was a call to one journalist from Tashkent, particularly from his work place. The managerof department informed him that he inserted some additional materials to the articlewhich had sent 3-4 days ago and sent that arranged materials to his electron mail . In the end he said to him: ” You, look through it as soon as possible without being late for an hour”Needless to say that the manager’s word itself is a key to explain the possibility of modern technology.Actually,the correspondent’s work is very difficult. Because he/she is able to arrive somewhere arranged nearly in an hour. He/she can’t do given task on time

.What would he/she do then? At this time,It is enough for him/her to connect with internet by mobile phone and copy out the article from electron mail immediately andthen get acquainted with it, and call the editorship up and impart own ideas to them. It takes almost only ten minutes for these all.So , this is one of the reasons for usage from smartphone. Besides, it is used as dicta phone , photo camera and video camera .Apart from this, there are also e-books in it. It is the best helpmeet for us to translate with the help of its various dictionaries during the translation. You see, it can read all documents which are in different types of format. When you are bored with your job, you can listen to music, even you can watch a film on it. If you lose your way in the strange cities, navigator which is a program that show a way helps you in such kind of situation. Furthermore, there are about ten advantageous sides of it which we have not managed to study yet. To our opinions, If we take into consideration the effects of its advantages, some lower-order thinking people admit their mistakes after being a little angry.

It is a fact that developing telecommunication has given our life a lot of advantages. According to the speech of one of the former local correspondent of the republic’s newspaper that there were not any technologies 30 years ago like now. ”After prepared an article for the next publication I used to be in a hurry to the station or to the airport to send it to Tashkent by the first flight. I envy today’s correspondents. Look! They are doing all their tasks sitting one seat without moving and changing their place”

As a matter of fact, the cellular communication makes our distance short and our duties simple. Today we can’t imagine our life without it. It is sufficient to use it for only good purposes. Furthermore, Uzbekistan is in the new stage of development of mobile communication branch. According to the information of the Ministry of Informational technologies and communication development: The number of mobile users in Uzbekistan has sufficed to 21.5 million subscribers.Obviously, It may be a day’s problem to apply necessary technologies and seize the quality of service in a norm while the demand is getting more and more. What kind of works are being carried out for this?

According to the decision of the president of Uzbekistan, particularly , about the action of establishing the activities of the operator of the national mobile communication such as “O’zbektelecom” (Uzbektelecom) AC , “O’zmobayl”(Uzmobile) subsidiary has confirmed to create the branch of operator of national mobile communication. The companies of Chinese “ Huawei” Technologies Co, LTD and “ ZTE corporation” were found as winners in the auction for bringing suitable telecommunication constructions in the 2nd -3rd steps of project. The contracts which cost a total value of 204.8 million dollar have been signed. According to the project, up to now, the commutators in Tashkent city have been modernizes and commutation centers have been delivered to use to all regions. The optical communication lines which is 486.2 km has been built to supply with objects with connection channels. In our country , in 265 places, 839 base stations have been repaired and have been handed over to use. If we address to the numbers and indicators , a lot of other aspects will be become clear. As the sphere of Project of development, supporting the technologies of 3G and 4G LTE with the branch of other mobile communication operators till 1st of July this year , on the ground of 3G and 4G LTE technologies, 689 base stations were established by operators of mobile communication as “Unitel”, “Coscom”,”UMS”.As a result , their numbers reached to 17079. The number of base stations which was established by other mobile communication operators included 18 690.

One of the secrets of today’s informational century –efficient and cheap internet. If we look through our entity, there are so many pensioners who are busy with

something. For example, having known to draw a bit well, we know, some of them could place some stands which showed the essence of the year programs at the vocational colleges. They said repeatedly about learning how to work on computer at the age of 65 and being interested in the advantages of this “extraordinary world”. One day one of those pensioners visited our publishing house in good mood. On his hands there were some stands which were in A1 format and dedicated to the Teacher’s Day. It is the most significant thing that the whole sayings, slogans and drawings had been put into place with esthetic taste.

- Where did you take these pictures? They are wonderful –we asked him admiringly.

- I was taught how to work on Internet by my grandson who is in grade 6.—he answered—Then I connected with “Wi-Fi”. It has a lot of advantages and cheap too. I copied out these sceneries from internet.

In our country, the elevation is becoming more and more on the basis of wide range of technologies.

In this case, we will analyze the facts and statistics. Today A number of consumers who use from virtual branches have reached to 15 million people in our country. The demand for faster and cheaper internet is increasing. For instances, A number of users wireless wide range of branches which are Wi Max, Wi-Fi included 6153 members. The level of this eminence, according to the second term of 2016 seized to 1.05 % , to the beginning of last year seized to 1.005 %. At present, in Uzbekistan the speed of connecting with the branch of international internet is seizing to 65734 Mbit. But this indicator showed 34950 Mb/s in the second term of last year. Obviously, the rate of growth rose to 1.9 % for a year. Nowadays, it is possible to connect with the branch of internet till 80 G bit. In addition, according to the last year the cost of connection with internet has been cheapened to 39.2% .In modern and strained period, dim images remained in the past. For example, a lot of equipment which intensifies the wave of tele radio is being arranged.

Nowadays when you turn your television set there is always a resonant voice and clear pictures on every channel. Our population are grateful from people who share their portion to this generosity. Actually, in the resent days it is being said more about the future of developing of digital television in our country.

According to the resolution which announced on April 17 ,2012 by the president of Uzbekistan “About signing of state program concerning of passing technical and technological to the television” and to provide the fulfillment of other decisions and also” to implement the project of development of the branch of numerical television broadcast in the republic of Uzbekistan.”

Having been finished the installation work of numerical deliverer in DVB T2 standard last year the planned 66 high powerful tele deliverer arranged completely. At the moment thenumber of this kind of deliverers which is used in the test conditions seized to 90. Nowadays the level of a cover wide range of digital television program among people forms 98%. At the end of last year It aimed to implement those plans even in the distant residences where are difficult to arrive and so far from city centers. In this case ,we must not forget one thing that the standard of analogy telecast remained in the past. The most important advantageof digital television depends on images/descriptions. The process of images into digital technology services to deliver its high quality.

---- The television of former generations could show the image less perfectly. The descriptions on the screen were always stirring and could see various external pictures and even they often disappeared. External effects on new form television have been decreased considerably. The clearness of description has been achieved. That’s

why our Ministry recommend to consumers who wants to purchase a television set to give attention to support of DVB T2 standard.—said ShuhratSattarov, a specialist in the Ministry of Informational technologies and development of communication.

In this situation , only one thing—one should increase his attention for the useful programs. On September 13, 2017 –According to the decision of the president of Uzbekistan is “about a complex program to increase the culture of reading books and to develop a system of publishing books and distributing widely ” So , It is noted that we must create the practice in our children’s mind to read books especially electron books from their early life. In particular, A task of organizing the creation of electron reading facilities of “e Reader” is planned to give possibility to purchase and find necessary literatures by internet in our country. It is a clear example for this that in Samarkand the function ofmobile libraries have been handed to use at the tram and bus-stops. There is a lot of possibilities to become popular among young people and impose this initiative activities widely in all areas. Encouraging scientists and the youth who are busy with scientific work together, productive ways of applying innovation ideas to the life are also increasing in our country. Briefly, It is necessary thing to the life that the leader companies must cause to exceed useful news and programs. Epoch is tense. The extend of development is very wide. We must search and have an aspiration to take steps with the present time unanimously.

Used literatures:

1. ShavkatMirziyoyev , a speech in the session 72 in theHead Assembly of UNO, on September 19 // “Xalqso’zi”, September 20 ,2017. №189 (6883)
2. S.S.Qosimov, Informational technologies .T: “Aloqachi” ,2006
3. CEFR Guidebook at Common European Framework of Reference for Languages www.coe.int.
4. Manual at Manual for Relating language examinations to the CEFR

Ф.Джаманкулова, З.Исмаилова, М.Низомов Секреты информационного века Аннотация: В настоящее время широко развиваются информационные технологии, важнейшим понятием в этой области стало понятие века информации. В статье рассматриваются основные термины из этой области. Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационная среда, сведения, методические требования, технические требования, программные требования	F.Jomonqulova, Z.Ismailova, M.Nizomov Axborot asrining sirlari Annotasiya: Hozirgi kunda axborot texnologiyalari jadallik bilan rivojlanmoqda. Bunda asosiy tushunchalardan biri “axborot asri” tushunchasidir. Maqolada bu sohada qo’llaniladigan asosiy tushunchalar ko’rib chiqilgan. Kalit so’zlar: axborot, axborot texnologiyalari, axborot muhiti, ma’lumotlar, uslubiy talablar, texnik talablar, dasturiy talablar.
---	--

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

М.Б.Калонов – “Автодарёттранс-илм” касб малакасини ошириш Давлат илмий-методик маркази раҳбари,

Н.Б.Тагирова – СамИСИ ўқитувчиси,

А.О.Раҳимов – мустақил тадқиқотчи

ЙЎЛОВЧИЛАРНИ ТАШИШ ХИЗМАТЛАРИНИ БОШҚАРИШ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИҚТИСОДИЙ КЎРСАТКИЧЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация:мақоладайўловчиларни ташиш хизматларини бошқариш ва самарадорлигини оширишда иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш масалалари ёритилган. Унда мавзуга оид бир қанча атамаларнинг таърифлари келтирилган.Шунингдек, йўловчиларни ташиш фаолияти кўрсаткичлари тизими ёрдамида стратегик ва тезкор ечимлар қабул қилиш технологиясининг тузилиши ҳам ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар:ташиш маркетинги, тезкор режалаштириш, тезкор бошқариш, автобекатларнинг иши, молиявий-иқтисодий режалаштириш,таҳлилнинг мақсади, таҳлил предмети, таҳлил негизи.

Йўловчи ташиш автотранспорти (автоуловлар) тизими иш фаолияти самарадорлигини оширишда асосий эътиборни тизим хўжаликларини интеграциялаш (йиғиш); транспорт комплекси тармоқларини бошқа соҳалар билан кооперациялаш; охириг натижани истеъмолчига мослаштириш; ташкилий тизим ва бошқарувни, бугунги вазиятдан келиб чиққан ҳолда инновацион технологиялар асосида қуриш; йўловчиларга хизмат сифатини ошириш масалаларига қаратиш зарур. Бунинг учун йўловчиларни ташиш хизмати баҳоси билан хизматнинг барқарорлик харажатларини солиштириш; ўзгарувчан иқтисодий алоқаларга мослашувчанлик; йўловчиларни ташишнинг узвий ва узлуксизлигини, хавфсизлигини, қулайлигини, экологияга мослигини, кам харажатлилигини ҳамда энергия сарфининг ошиб кетмаслигини таъминлаш каби зарурий шартларга амал қилиш зарур.

Тўғри ва сифатли фаолият кўрсатувчи транспорт тизими таъминотини яратиш учун ташиш маркетинги, техник режалаштириш, тезкор бошқарув, автобекат (шоҳ бекат ва бекат) лар ишини шакллантириш, молиявий-иқтисодий режалаштириш ишларини йўловчиларни ташиш соҳасидаги кун талаби асосида қуриш керак бўлади.

Йўловчиларни ташиш хизматлари самарадорлигини бошқариш тизимини шакллантиришда юқоридаги асосий йўналишларга таянилади. Уларнинг асосий мазмуни қуйидагилардан иборат:

Ташиш маркетинги йўловчилар сўрови ва талабларини ўрганиш тизимини яратиш, йўловчилар тарифи янги тизимини киритиш, транспорт хизматига бўлган талабни прогноз қилиш, ташишни тезкор ва стратегик режалаштиришлардан иборат.

Тезкор режалаштириш ва тезкор бошқарув йўловчиларни ташишнинг янги усулларини яратиш, тўғридан-тўғри (бошқа транспортга алмашмасдан) манзилга етказишни амалга ошириш, ҳаракатдаги транспорт воситаларининг самарадорлигини ошириш, сўнгги натижага йўналтирилган самарали қарор-

ларнинг иқтисодий ифодаларини яратиш, барча (турли даражада таъминланган) аҳоли қатламларининг ташишга бўлган талабларини қондиришдан иборат.

Автобекатларнинг ишини шакллантириш бекатларда хизматни ривожлантириш, кун талабига жавоб берувчи мукамал сервис хизматларини яратиш, йўловчи ташиш бўйича ахборотлар (маълумотлар) бериш ва алмашув (справочно-информационный) хизмати (йўналишлар, транспорт қатнови, графиклари бўйича ахборот хизмати)ни шакллантириш кабиларни ўз ичига олади.

Молиявий-иқтисодий режашаптиришга йўловчи ташиш тизимининг барча бўғинлари ишини бюджетли режашаптириш, йўловчи ташиш бўйича меъёрий ҳужжатларни йўлга қўйиш, ташишдаги фойдаланиш харажатларини камайтириш тадбирлари тизимини ишлаб чиқиш каби ишлар киради.

Тизимнинг иқтисодий самараси йўловчиларни ташишни такомиллаштиришда фойдаланадиган харажатларини камайтириш, йўловчиларнинг транспорт хизматига бўлган талабларини максимал қондириш ва автотранспортда ҳамда бекатлардаги қўшимча хизматлар ҳисобига келувчи маблағларни ошириш кабилар билан ифодаланувчи кўрсаткичлар тизими орқали баҳоланади.

Йўловчи ташиш тизимидаги маълум тадбир иқтисодий самараси йўловчи ташиш фаолияти баҳоси ўлчови R_j ни шу ўлчов миқдорий ўзгариши (харажатлар қисқариши) ни ифодаловчи катталиққа қўпайтирилганига тенг: $I_c = R_j (V_j^o - V_j^K)$, $V_j^o - V_j^K = \Delta V_j$ десак, $I_c = R_j \cdot \Delta V_j$ бўлади. Бу ерда I_c - иқтисодий самара, R_j - йўловчи ташиш фаолияти (иши) баҳоси ўлчови, V_j^o - белгиланган тадбиргача бўлган j - ўлчов миқдори, V_j^K - тадбир бажарилгандан кейинги j - ўлчов миқдори, $V_j^o - V_j^K = \Delta V_j$ эса ўтказилган тадбир натижасида харажатларнинг қисқариши.

Йўловчи ташишни бошқариш бу – узлуксиз, мақсадли ташкилий-техник ва ижтимоий-иқтисодий жараён бўлиб, у йўловчи ташиш транспорт хизматини сифатини оширишни таъминлашга қаратилган техник восита ва усуллар ёрдамида амалга ошириладиган жараён бўлиб ҳисобланади. Шунингдек бошқа тур йўловчи ташиш транспортлари билан конкуренция шароитида йўловчи ташиш бозори талабини қаноатлантирувчи, рақобатбардош ва пишиқ бошқарувдир. Бу жараёнда бошқарув ечимини ишлаб чиқиш энг муҳим масалалардан биридир. Хўжаликни бозор тизимида ўтказиш ва бозорнинг қатъий талаблари, охир-оқибат, миқдорларнинг транспорт хизматига бўлган талабларининг изчил эътиборга олиниши натижасида бошқарувда ахборот таъминотининг аҳамияти ва ролини бир неча бор ошириб юборди.

Йўловчи ташиш хўжалиги фаолиятининг иқтисодий таҳлили йўловчи ташишни бошқарув тизимида ахборотларни олиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш ўртасида боғловчи функцияни бажаради. Олинган маълумот ва ахборотлар таҳлил қилинаётган объект ёки муҳитни қанчалик тўғри ва тўлиқ ифодаласа, қабул қилинадиган ва таклиф этиладиган ечим (бошқарув қарор) лар ҳам шунчалик асосли ва ишонарли бўлади.

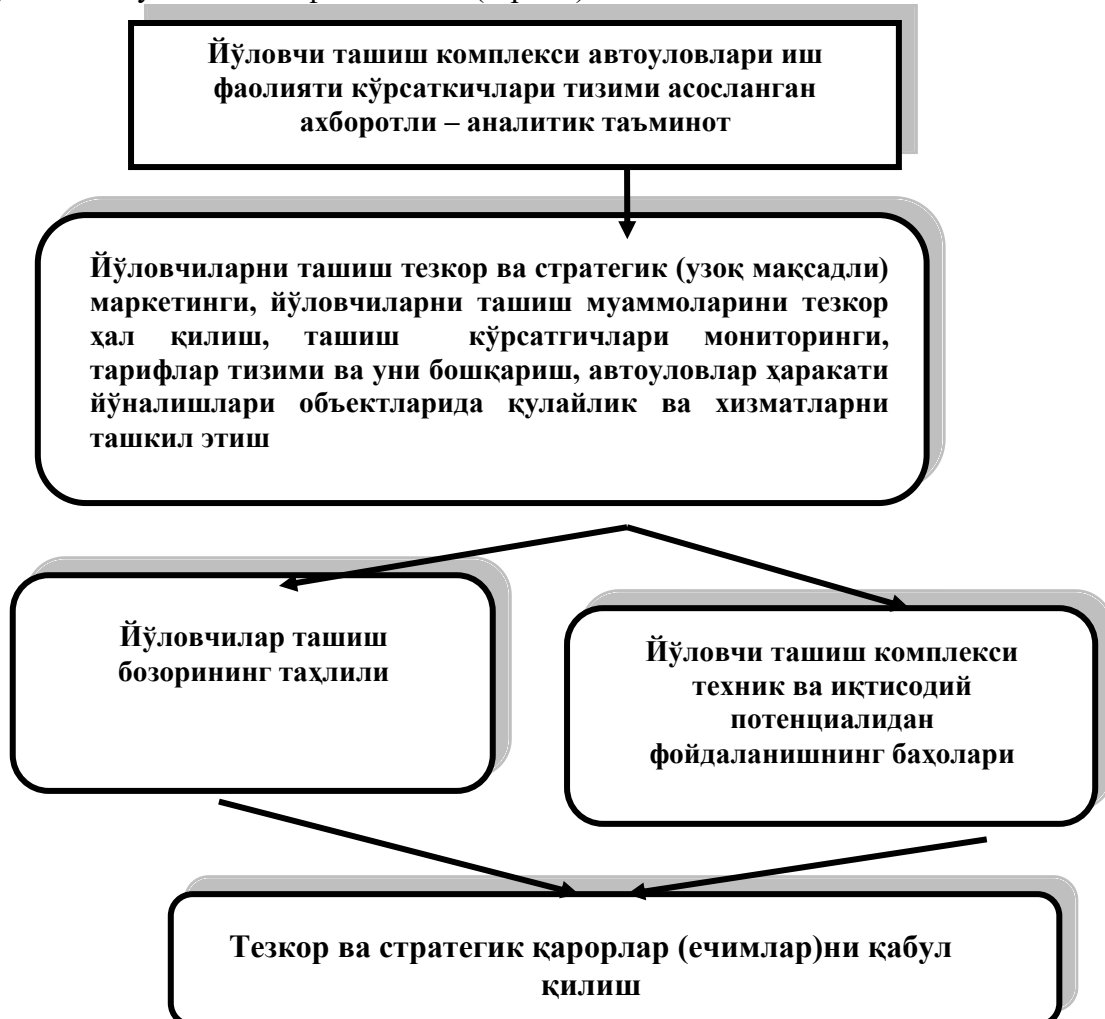
Ҳар бир таҳлилнинг асосий мақсади– ўрганилаётган объект фаолияти самарадорлигини оширишга йўналтирилган ҳамда йиғилган муаммоли вазиятда нормал фаолиятни таъминловчи бошқарув ечимлари вариантларини топишдан иборат.

Таҳлил предмети – ички қатнов алоқаларида йўловчиларни ташишни таъминловчи объектлар ва хўжалик бўғинлари иши фаолияти натижаларидир.

Таҳлил негизига – ўрганилаётган объект ҳақидаги маълумотларни олиш жараёнлари, объектларнинг миқдорий ва сифат кўрсаткичларига асосланган иш фаолияти баҳолари, олинган натижаларни умумлаштириш ва бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш киради.

Таҳлил учун маълумотларнинг аналитик базаси, тармоқлараро ички ташқи манбалардан йиғилади. Асосий ички манбаларга бу – йўналишлар бўйича автоуловларга чиқувчи йўловчилар миқдори ва миқдор ўзгариши, йўналишлардаги автоуловлар ҳаракати ва ҳаракат графиклари ҳақидаги маълумотлар, транспорт харажатлари кўрсатилган ҳисоботлар, тармоқ ва бўғинлар ҳисоботи кабилар киради. Ташқи манбаларга келсак, шунини таъкидлаш лозимки, ҳозирги шароитда ташқи муҳит ахборотларисиз йўловчи ташиш тизимини бошқариш мумкин эмас. Йўловчиларни ташиш уловлари бозорининг конъюнктураси, унинг потенциали ва ривожланиш векторини билиш – тезкор бошқарув ва стратегик маркетинг асосини қуришда ўта муҳим шартдир.

Йўловчиларни ташиш хизматларини бошқаришни такомиллаштириш, самарали фаолиятини ташкил этишда, уларнинг иш фаолияти кўрсаткичлари тизими ёрдамида стратегик ва тезкор ечимлар қабул қилиш технологиясининг тузилиши қуйидагича ифодаланади (1-расм).

1-расм. Йўловчиларни ташиш фаолияти кўрсаткичлари тизими ёрдамида стратегик ва тезкор ечимлар қабул қилиш технологиясининг тузилиши

Йўловчиларни ташиш жараёнларининг самарадорлигини ошириш ва шу мақсадда тезкор ҳамда узоқ мақсадли ечимлар қабул қилиш асосини таъминловчи

ахборотли – аналитик таъминот негизини ташкил этувчи муҳим кўрсаткичлар, жумладан, автоуловларнинг йўловчиларни ташиш ҳажми, автоуловларнинг босиб ўтадиган йўли, улардан вақт бўйича фойдаланиш кўрсаткичи (ўртача суткалик ҳаракатланиш вақти ва босиб ўтадиган йўли), автоулов воситасининг вақт бирлигида фойдаланилиши (автоулов соат), автоуловлар йўловчи сифимидан фойдаланиш кўрсаткичи, ўртача ташиш узоқлиги, автоуловларнинг зич ёки бўш юриши (масофаси, вақти) кабилардир.

Йўловчи ташиш автобусларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўловчи ташиш транспорти соҳасининг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Кузатишларнинг кўрсатишича шаҳар ичи ва шаҳарлараро қатновчи автобусларда уларнинг йўловчи сифими турлича аҳамият касб этиб, кўпгина йўналишларда йўловчиларни ташиш фаолиятини қаноатлантирмайди.

Автобусларнинг йўловчилар билан зич ёки бўш қатнаши объектив ва субъектив омиллар билан тушунтирилади. Объектив омилларга ўқув масканлари, ишлаб чиқариш корхоналари, аҳолига хизмат кўрсатувчи идора ва муассасаларининг шаҳарларда зич жойлашганлиги, вақт ва жойлашув бўйича ташиш ҳажмининг тақсимланмаганлиги кабилар киради. Субъектив омилларга – режалаштириш сифатининг етарли эмаслиги, йўловчи оқимини прогноз қилиш қийинлиги, йўловчиларнинг автобус транспорти хизматига талабининг суст ўрганилганлиги ва ҳ.к.

Йўловчиларни ташишни режалаштириш тизими иккита ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи йўналишларни ўз ичига олади: 1.Тезкор тартибга солиш – ҳозирги кунда йўловчилар ташиш учун транспорт(автобус)лар сонини шунингдек мавсумий ва тиғиз пайтлар учун қўшимча автобуслар сонини аниқлаш. Ҳаракат йўналишлари ўлчови, даврийлиги ва йўналишлар схемалари тайёрланади. Ҳар бир йўналиш транспорт(автобус)и йўналиш схемаси, юриш графиги ишлаб чиқилиб, автобуслар ҳаракати графиги маълумотлар базасига киритилади.2.Узоқ муддатли режалаштириш йўловчи ташиш воситаларининг йўловчилар транспорт хизматига бўлган талабига мос келиши бўйича тартибга солувчи тадбирларни ишлаб чиқиш.

Йўловчи ташиш транспорти ишини режалаштириш жараёнининг ахборот асосини соҳа бўйича статистик ҳисоботлар ташкил этади. Бу ҳисоботлар йўловчи ташиш транспорти ишини ўрганиш ва уларга баҳо бериш, ҳар бир йўналиш бўйича йўловчилар ташиш ҳажми бўйича бажарилаётган иш ҳажми, минтақа ва йўналишлар бўйича йўловчи оқими характери, йўналишлар ва туманлараро боғлиқлик кабиларни таҳлил қилиш имконини бериши зарур.

Йўловчи ташиш транспортдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятларини қондириш ва янги иқтисодий самарали технологияларни қўллаш шароитида соҳа ҳисоботи тизимига янги муҳим талаблар қўйилади:

Биринчидан, йўловчи ташиш комплекси технологик жараённи аҳолига оммавий хизмат кўрсатиш билан ҳамма вақт боғлиқ. Йўловчи ташиш корхоналари тезкор бошқарув аппаратининг асосий вазифаси, транспорт хизматига булган талабни тинимсиз баҳолаб бориш ҳамдатранспорт воситалари миқдори билан йўловчи ташишга бўлган талаб мутаносиблигини сақлаш;

Иккинчидан, бошқарувни ишлаб чиқиш учун нафақат йўловчи ташиш корхоналари иши, балки бевосита автобуслар ҳақида ҳам анча ахборотларга эга бўлиш зарур. Чунки йўловчи ташиш мажмуидаги сарф харажат ва даромад манбайининг шаклланиш дастлабки бўғини ҳисобланади. Ташувчи воситалардан унумли фойдаланиш учун, йўловчи автобуслардан фойдаланиш сифати ва ҳажмини узлуксиз баҳолаб бориш зарур.

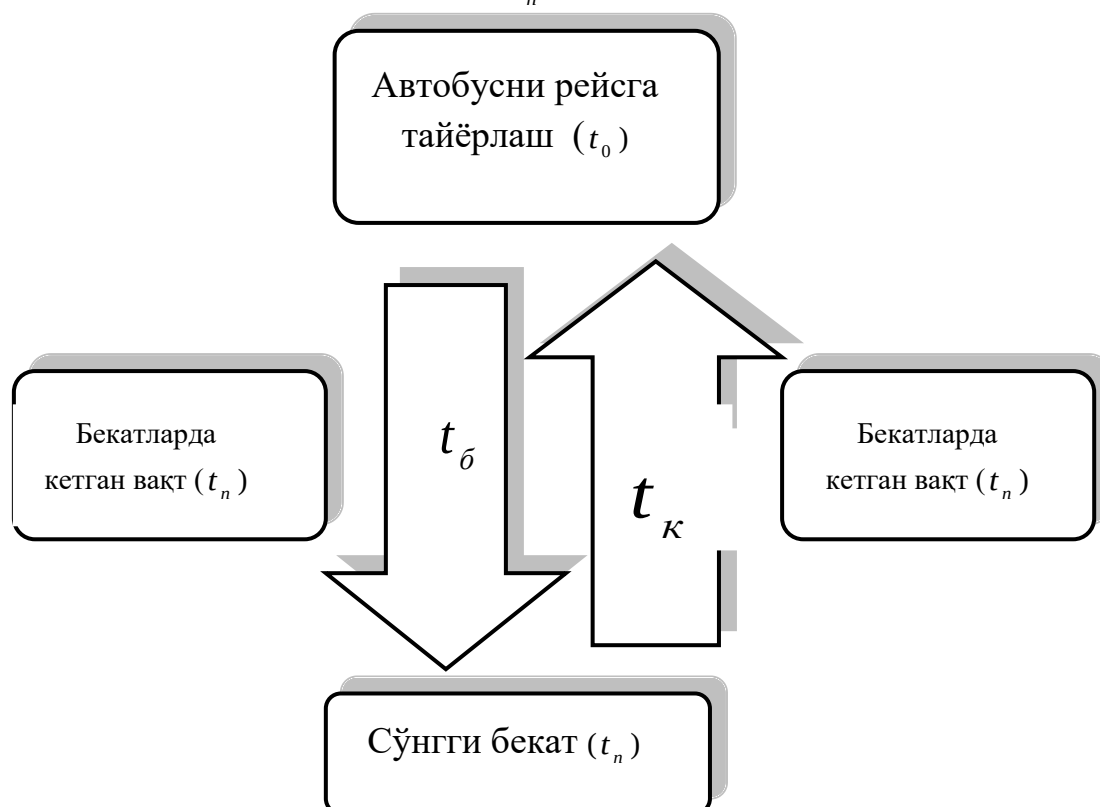
Юқоридаги муҳим талабларга риоя қилган ҳолда олинган маълумотлар

асосида йўловчилар ташишни режалаштириш ва бошқарувнинг оптимал ечимлари ҳосил қилинади.

Бошқарувнинг мукамал ечимини қабул қилиш учун зарурий маълумотларнинг йўловчи ташиш транспорти автобусининг маълум қисми тўла иш цикли давомида йиғилиши мумкин.

Автобуснинг тулиқ иш цикли (T) бу бошланғич бекатдан жўнаган пайтдан яна шу бекатдан кейинги рейс учун жўнаган пайтгача бўлган вақтга айтилади. Автобуснинг тўла иш цикли бир неча технологик операцияларни ўз ичига олади

(расмга қаранг): $T = t_0 + t_{\sigma} + t_{\kappa} + \sum_n t_n$

2-расм. Автобуснинг тўла иш циклини ташкил этувчи технологик операциялар

- автобусни рейсга тайёрлаш - t_0 ;
- йўналиш бўйича тўғри ва орқага ҳаракат учун кетган вақт - t_{σ}, t_{κ} ;
- бекатларда йўловчиларни миндириш ва тушириш учун кетган вақт - t_n ;
- бошланғич бекатга келиш ва кейинги рейсга тайёргарлик.

Автобус тўлиқ иш цикли давомида тўплаган маълумотлар бўйича қуйидаги кўрсаткичлар шаклланади:

1. Йўловчилар ҳажми (йўловчилар сони, ҳар бир бекатда тушган ва чиққан йўловчилар сони, боришдаги ва қайтишдаги йўловчилар сони ва шу кабилар).
2. Автобуснинг босиб ўтадиган йўли (км).
3. Автобуснинг вақт давомида фойдаланилиши.
4. Автобуснинг йўловчи сифимининг фойдаланилиши (йўловчиларнинг ўриндиқлардан фойдаланилиши, алмашиш коэффиценти, йўловчиларнинг ўртача бориш узоқлиги ва ҳ.к.).
5. Автобусга чиққан йўловчилар сони:

$$N = \sum_{i=1}^n a_i + \sum_{i=1}^n b_i$$

кўринишида аниқланади. Бу ерда N цикл давомида автобусга чиқган йўловчилар сони, a_i -боришда i - бекатдан автобусга чиқган йўловчилар сони, b_i -қайтишда i - бекатдан чиқган йўловчилар сони.

6.Автобус билан бир циклда бажарилган иш қўйидагича аниқланади:

$$NS = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij} s_{ij}$$

Бу ерда a_{ij} - i -бекатдан j -бекатгача борган йўловчилар сони, s_{ij} - i -бекатдан j -бекатгача бўлган масофа.

7.Йўловчиларни ташиш ўртача узоклиги:

$$S_{\bar{y}p} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij} s_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij}}$$

8.Автобусдаги йўловчиларнинг ўртача зичлиги:

$$a_0 = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij} s_{ij}}{VS}$$

V -автобуснинг йўловчи сифими, S - циклда босиб ўтилган масофа.

9.Йўловчиларнинг алмашиниш коэффициенти:

$$k_{алм} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n v_{ij}}$$

a_{ij} - i -бекатдан j -бекатгача борган йўловчилар сони, v_{ij} - i -бекатдан j -бекатгача автобусдаги бўш кетган ўриндиқлар сони.

10.Муҳим кўрсаткичлардан бири автоуловнинг тўла циклига сарфлага вақти T ни суткада характерловчи автобус айланиши

$$A_T = \frac{1}{24} (t_{\sigma} + t_{\kappa} + \sum_n t_n + t_0)$$

Юқоридаги кўринишларда аниқланган кўрсаткичлар асосида автоуловлар хўжалиги фаолиятининг иқтисодий техник таҳлили учун муҳим маълумотлар ҳосил қилинади. Мисол учун автоулов иш циклида йўловчилар сони ўта муҳим кўрсаткич бўлиб, пул тушими иқтисодий-молиявий ечими, йўналиш бўйича автоуловлар оптимал сонини ёки сифимини аниқлаш каби техник масалалар ечими ана шу кўрсаткичдан функционал боғлиқдир. Ёки NS - автоулов бажарган иши, йўловчиларни ташиш ўртача узоклиги кўрсаткичлари асосида жойлардаги йўловчилар ташиш хизмати баҳолари каби иқтисодий масалалар ечилса, йўловчиларнинг ўртача зичлиги a_0 ва йўловчи алмашиниш $k_{алм}$ коэффициентлари орқали йўналишлар бўйича хизматни яхшилаш бўйича тезкор ечимлар қабул қилиш ва вазиятни баҳолаш мезонлари сифатида фойдаланиш мумкин.

Умуман йўловчи ташиш комплекслари самарали фаолияти жараёнларининг моделларини тузиш ва бу моделлар ёрдамида соҳа ишини таҳлил қилишда юқоридаги каби кўрсаткичлар ҳамда уларнинг баҳоларини муҳим параметрлар сифатида қараш мумкин.

М.Б.Калонов,Н.Б.Тагирова, А.О.Рахимов Проблемы использования экономических показателей при управлении и повышении эффективности услуг пассажироперевозок Аннотация: в статье освещены проблемы использования экономических показателей при управлении и повышении эффективности услуг пассажироперевозок. В ней приведены определения некоторых терминов по данной теме. А также, разработана структура технологии принятия стратегических и оперативных решений при помощи системы показателей деятельности пассажироперевозок. Ключевые слова: маркетинг перевозок, оперативное планирование, оперативное управление, деятельность автостанций, финансово-экономическое планирование, цель анализа, предмет анализа, основа анализа.	M.Kalonov, N.Tagirova, A.Rahimov Problems of using economic indicators in managing and improving the efficiency of passenger services Abstract: The article highlights the problems of using economic indicators in managing and improving the efficiency of passenger services. It provides definitions of some terms on this topic. And also, the structure of technology for making strategic and operational decisions with the help of the system of passenger traffic performance indicators was developed. Keywords: transportation marketing, operational planning, operational management, activities of bus stations, financial and economic planning, the purpose of analysis, the subject of analysis, the basis of analysis.
--	---

Ж.М.Қурбонов – СамИСи профессори, т.ф.д.

З.М.Базаров – СамИСи ассистенти

Ш.Ж.Қурбонов – СамИСи магистранти

СЕРВИС ХИЗМАТЛАРИНИ КЎРСАТИШ СИФАТИ МОДЕЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Илмий мақолада сервис хизмат кўрсатиш сифат моделлари таҳлили берилиб, янги сервис хизмат кўрсатиш сифатини аниқлаш ва баҳолаш модели ва унинг амалиётга татбиғи ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: сервис, хизмат сифати, сервис сифат модели, К. Гронурс, SERVQUAL, GAP, сўровнома, баҳолаш.

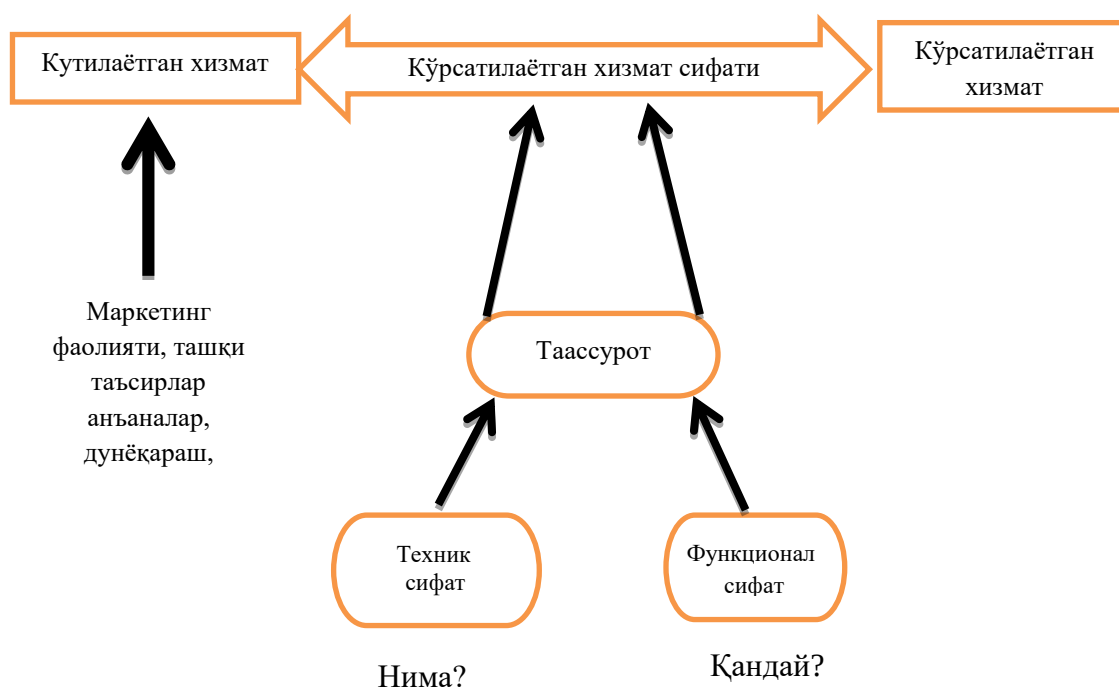
2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясида иқтисодийни ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишлари кўрсатиб ўтилган [1].

Шунга асосан мамлакатимиз иқтисодийида таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилиш билан модернизациялаш, бандликни таъминлаш, даромаднинг ошиши ва ҳаёт сифатини оширишнинг муҳим омили ҳисобланган сервис хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш бўйича ишлар давом эттирилмоқда.

Сервис хизмат кўрсатиш соҳасида бундай вазифаларни бажаришда, унинг сифатини назарий ва амалий асослари бўйича илмий ишлар, айниқса шу соҳа сифати моделини такомиллаштириш долзарб масала ҳисобланади. Ушбу ишимизнинг мақсади, чет элларда кенг қўлланилиб келинган сервис хизмат кўрсатиш сифат моделлари бўйича таҳлил ўтказиб, уларни такомиллаштириш ва сервис корхоналарида қўллаш бўйича тавсиялар бериш ҳисобланади.

Ҳозирги кунда, чет элларда турли хилдаги сервис хизмат кўрсатиш сифат моделлари яратилганки, улар назарий ва амалий билимларда ўрганилиб келимокда. Кўйида уларнинг, энг кўп тарқалган турларидан айримларини кўриб чиқамиз.

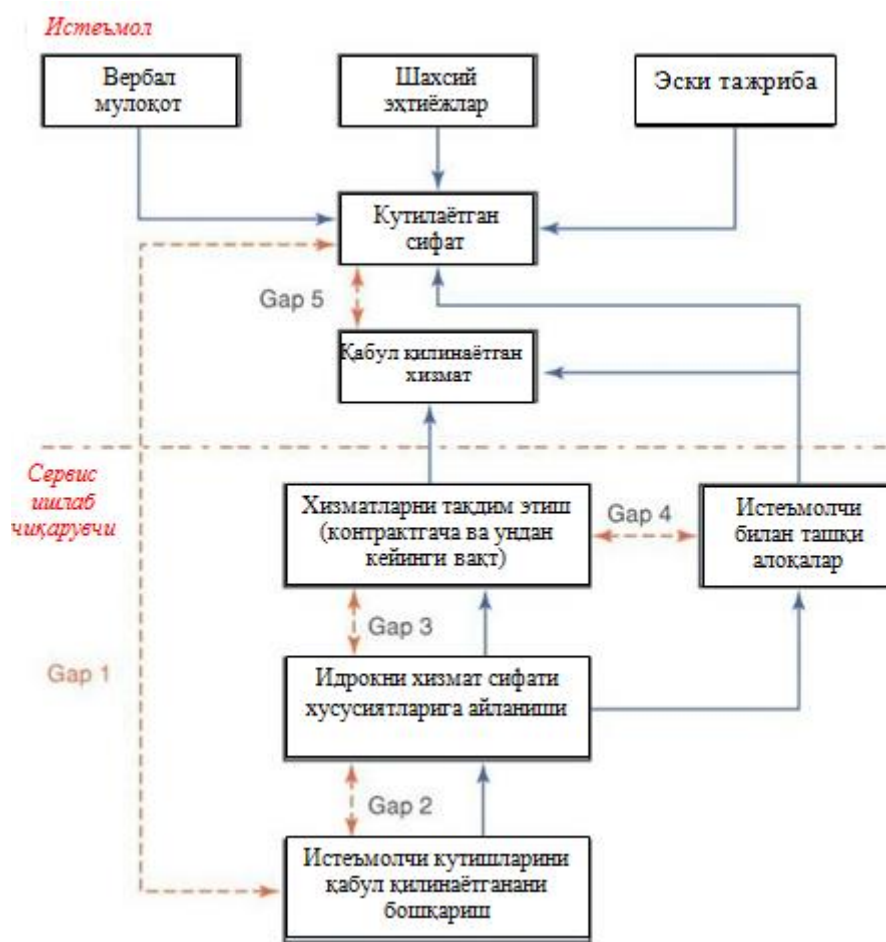
Хизматлар соҳаси бўйича таниқли олим К.Гронуроснинг хизмат сифати моделини кўриб чиқар эканмиз унда истеъмолчи хизмат сифатини қай тартибда баҳолаши акс эттирилган. Моделда шунингдек, истеъмолчилар томонидан кутилаётган хизматга кейинчалик унга кўрсатилган хизматдан олинадиган таассуротларни таққослаш орқали аниқлаши келтирилган [2]. К.Гронурос моделининг умумий кўриниши 1 – расмда келтирилган.

1-расм. К. Гронуроснинг хизмат сифати модели

Расмда келтирилган истеъмолчи томонидан кутилаётган хизмат сифати: маркетинг фаолияти, ташқи таъсирлар, анъаналар, дунёқараш ва интернет каби омиллар таъсирида шаклланишини кўришимиз мумкин. Шу билан бирга хизмат кўрсатишдан кейин олинган таассурот эса техник ва функционал сифат натижасида ҳосил бўлиши келтирилган. Демак, моделдан хизмат сифати истеъмолчининг сервис корхонасидан кутилаётган хизмати ва хизмат кўрсатишдан олган таассуротларининг ўзаро мослигига боғлиқ эканлигини кўришимиз мумкин.

Худди шунга ўхшаш принципдаги сервис хизмат кўрсатиш моделини Зайтамлю, Парасураману ва Беррилар “фарқлар” сифат моделини тузадилар (2 – расм) [3].

2-расм. Зайтамлю, Парасураману ва Берриларнинг хизмат сифати модели

Ушбу модел истеъмолчилар томонидан кутилаётган хизмат ва хизмат кўрсатувчи субъектлар томонидан таклиф этилаётган хизматлар ўртасида келиб чиқадиган фарқлар асосида тузилган.

Улар, асосан бешта фарқлар мезон орқали ифодаланади. Бу фарқларга қуйидагилар киради:

- истеъмолчиларнинг сервис хизмат кўрсатишдан нимани кутишини хизмат кўрсатувчиларнинг билмаслиги;
- сервис хизмат кўрсатувчилар томонидан хизматлар сифати бўйича нотўғри стандартлардан фойдаланганлиги;
- сервис хизмат кўрсатиш жараёнидаги кўрсатилаётган хизматларнинг белгиланган талабларга жавоб бермаслиги;
- сервис хизмат кўрсатувчилар томонидан таклиф этилган хизмат ҳақиқатга мос эмаслиги;
- истеъмолчи тасаввурда кутилаётган сервис хизматларнинг олинган хизматлар таассуротидан фарқ қилиниши.

Ушбу фарқлар асосан истеъмолчилар кутишларини ишчи менежерларнинг ўз вақтида тушунмаслиги, чуқур маркетинг тадқиқотларини олиб борилмаганлиги, персонал томонидан маълумотларнинг нотўғри берилиши, персонал бошқарувидаги муаммолар, менежерлар маъсулятининг пастлиги, нотўғри мақсад қўйиш, ходимларнинг раҳбарият томонидан қўйилган вазифа ва мажбуриятларни бажарилмаслиги, номуносиб технология ва назорат гуруҳларидаги қарама-

қаршилиқлар, ортиқча ваъдабозлик, маркетинг ва персонал ўртасидаги нотўғри боғланиш, эски тажриба ва бошқа омиллар асосида вужудга келади.

Умуман олганда, истеъмолчи сервис хизмат кўрсатиш даврида кутганидан кам олдим деб ўйласа, унда уни ранжитган дейилади, аксинча эса истеъмолчининг фикрича кўрсатилган хизмат унинг кутган тасаввурига мос келса, нафақат маъқул келади, балки уни мафтун қилади.

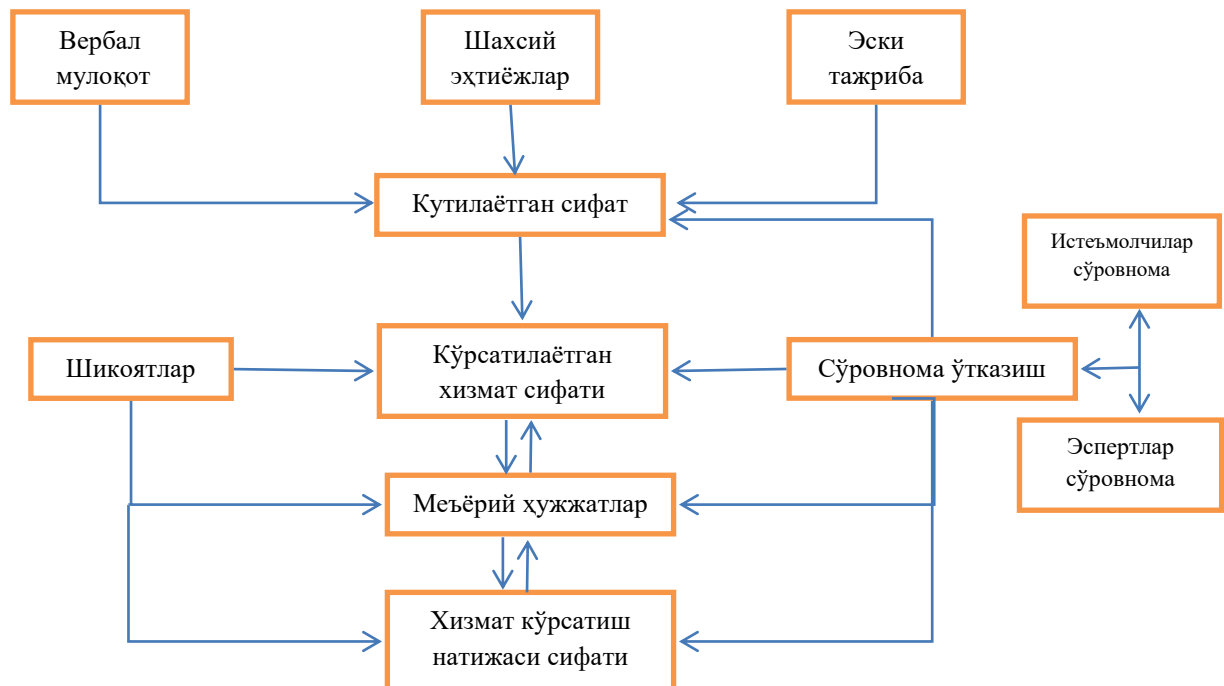
Ушбу моделнинг инструментлари хизматлар сифатини муҳокама қилишда ва ўлчашда бошқа моделларга нисбатан кўп фойдаланилади. Моделнинг таҳлили, унда айрим камчиликлар борлигини кўрсатди.

Ричард Л.Оливернинг фикрича моделдаги ёндашувнинг мўлжалида истеъмолчиларда паст сифатли хизматларни кутилиши мумкинлиги таъкидланмаган [4]. Агар, истеъмолчи паст сифатли сервис хизмат кўрсатишни кутсаю аммо, кутганидан яхшироғини қўлга киритди десак бунда, мантиқан олганда бундай хизмат кўрсатиш сифатли деб айтилмаслиги ҳам мумкин.

Кристовер Х.Ловелокнинг таъкидлашича моделда хизматларни баҳолашдаги қониқиш критерияси ҳам унчалик мос келмайди. Буни фараз қилинган сифатдан юқори бўлган хизмат кўрсатиш сифати билан солиштирганда кўриш мумкин. Айниқса, тиббий ёки юридик хизмат кўрсатишда буни яққол кўриш мумкин, чунки истеъмолчи нимани кутаётганлигини баъзида ўзи ҳам англай олмайди. Бундай хизматлар кўрсатилган тақдирда ҳам унинг қай даражада сифатли бажарилганлигини истеъмолчи ҳеч қачон аниқлай олмайди [5].

Ченгиз Ҳаксевер, Роналд Г.Коок ва Рандҳа Чагантиллар томонидан моделни фақат йирик корхоналар муносабатларида қўллаш мумкинлиги ҳамда, кичик корхоналарнинг хизмат кўрсатиш сифатини баҳолашда эса нотўғри натижаларнинг эҳтимоли юқори бўлиши таъкидлаб ўтилган [6].

Юқоридаги камчиликлардан, келиб чиқиб биз, уларнинг барчасининг талабларига мос келувчи сервис хизмат кўрсатиш сифати моделини ишлаб чиқдик (3 – расм).

3-расм. Сервис хизмат кўрсатиш сифати модели

Сервис хизмат кўрсатиш сифат модели такомиллаштирилгач, истеъмолчиларнинг вербал мулоқоти, шахсий эҳтиёжлари ва олдинги тажрибаларига асосланган кутилаётган сервис хизмат кўрсатиш сифат талаби ва сервис хизмат кўрсатувчиларнинг (ишлаб чиқарувчиларнинг) истеъмолчилар шикоятлари, хизмат кўрсатиш меъёрий ҳужжатлар талаблари, истеъмолчилардан олинган сўровнома натижалари ва бошқаларга асосланган сифатли сервис хизмат кўрсатиш таклифини ёритади.

Ушбу моделни, амалиётда синаш учун, биз Самарқанд шаҳар “Юлдуз” ресторанида изланишлар ўтказдик. Бунда, моделда кўрсатилганидек, асосан истеъмолчиларга кўрсатиладиган сервис хизматини сифатини ошириш учун қандай тадбирларни бажариш лозимлигини аниқлаш мақсад қилиб қўйилди.

Шунинг учун, моделда кўрсатилганидек корхонада сўровнома ўтказилди. Сўров ўтказиш учун махсус 10 кишидан (экспертлар) иборат сўров комиссияси ташкил этилди. Сўров анкетасидан олинган натижалар бўйича сервис хизмат кўрсатиш сифатини оширувчи омилларнинг таҳлили ўтказилди. Бунда таомлар сифатини яхшилаш, стандарт бўйича таъминланганлик ҳолати, меҳнат шароитини яхшилаш, малакали кадрларни кўпайтириш, рестораннинг янги сотиш бозорларини яратиши ва маҳсулот ассортименти кенгайтириш сингари омилларни баҳолаш амалга оширилди.

Баҳолашда биз интеграллашган 4 баллик рейтинг баҳолаш методини: 3 – кўрсаткичнинг энг юқори даражаси; 2 – ўртача; 1 – аҳамиятсиз; 0 – таъсир даражасининг йўқлигини қўлладик.

Бундай методни қўллаш кўрсаткичлар нисбий таҳлилида аниқ кўрсаткичларни олишга ёрдам беради. Сўров натижаларини таҳлил этишда, биз омиллар даражасидан салмоқчилик коэффициенти ёки бали юқорида келтирилган ранжировкалаш методини қўлладик. Ҳар бир кўрсаткични баҳолаш учун унинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар индекси (рейтинги) аниқланди. Рейтингни ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаландик:

$$I = \left[\frac{\sum_i^n (x_1 + x_2)}{\sum_i^n x_i} \right] * 100 \%$$

Бу ерда:

I - ривожлантириш рейтинги (индекси);

n – сифатни ошириш фаолиятига берилган баҳолаш жавобларнинг сони;

i – жавоб вариантынинг тартиб номери;

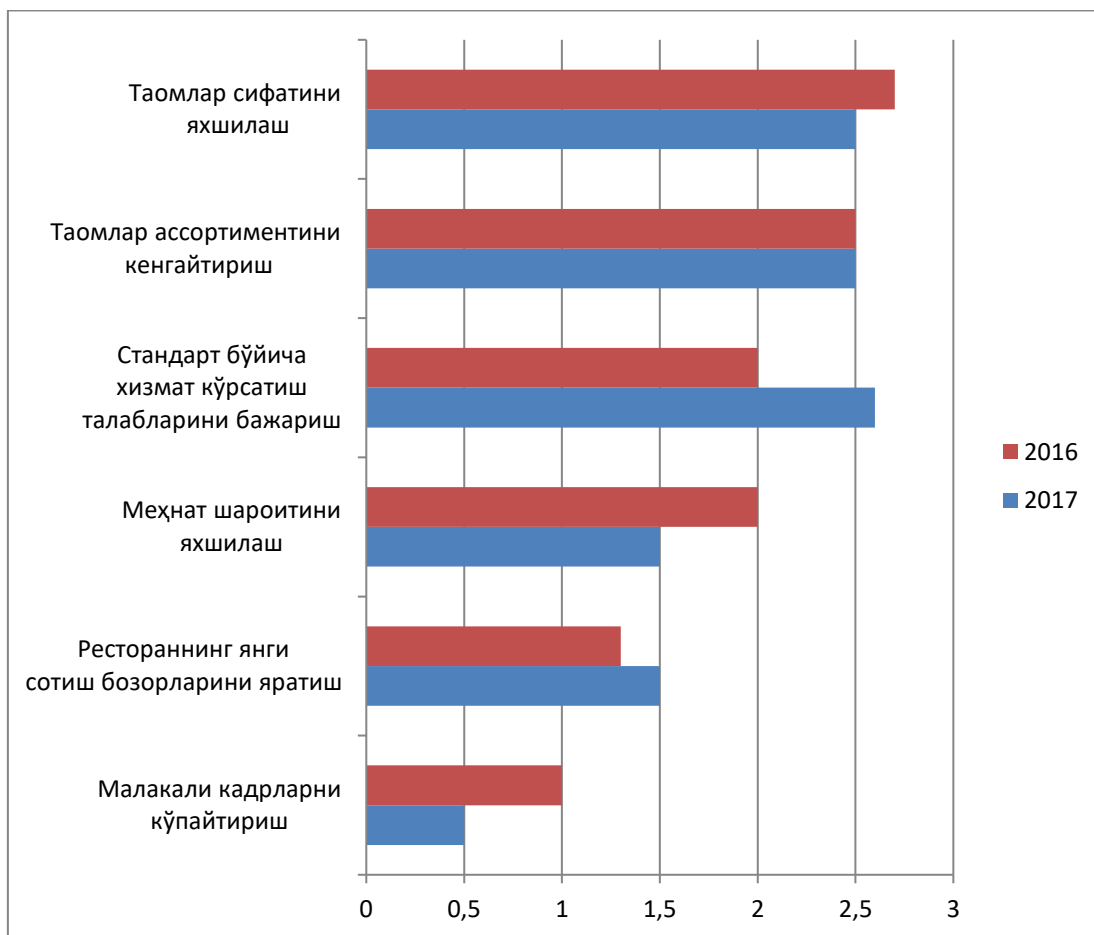
x_i – респондентлар сони (i – вариантга жавоб берганлар);

y_i – салмоқчилик коэффициенти (i – вариантга жавоб) ($y = 3; 2; 1; 0$);

Шундай қилиб I - рейтинг 0 – 3 балл ёки 0 дан 100% гача нормаллаштирилган сифатни ривожлантириш омили ҳисобланади. Сўровда ўртача қиймат ҳисобланади.

Корхона хизмат кўрсатиш сифатини ошириш фаолиятининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар рейтинги (балларда) 4 – расмда келтирилган.

Расмдан кўриниб турибдики, хизмат кўрсатиш сифатини ошириш фаолиятини ривожланишига ресторанда таомлар сифатини яхшилаш (2.5 – 2.7 бал), таомлар ассортименти кенгайтириш (2.5 бал), хизмат кўрсатиш стандартлари талабларини бажариш (2.6 – 2 бал), меҳнат шароитини яхшилаш (1.5 – 2.0 бал) ва бошқалар бўйича ишлар олиб бориш керак. Худди шунингдек, моделда келтирилганидек истеъмолчиларнинг шикоятлари ҳам инобатга олиниши зарур.

4 – расм. Корхона хизмат кўрсатиш сифатини ошириш фаолиятининг ривожланишига таъсир этувчи факторлар рейтинг.

Хулоса, қилиб айтганда корхонада хизмат кўрсатиш сифатини аниқлаш ва баҳолаш модели бўйича, юқорида келтирилган ишлар бажарилса, истеъмолчи кутган сифатга эришиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисида ПФ-4947 сонли фармони.
2. Christian Grönroos, (1984) "A Service Quality Model and its Marketing Implications", European Journal of Marketing, Vol. 18 Issue: 4, pp.36-44.
3. A. Parasuraman, Valarie A. Zeithaml, and Leonard L. Berry, “A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research,” Journal of Marketing (Fall 1985), p. 44. Reprinted from Journal of Marketing, published by the American Marketing Association.
4. Richard L.Oliver, “A Conceptual Model of Service Quality and Service Satisfaction: Compatible Goals, Different Concepts,” in T.A.Swartz, D.E.Bowen, and S.W.Brown, (Eds.) *Advances in Services Marketing and Management: Research and Practice* (Greenwich, Connecticut: JAIP press Inc.), Vol.2,1993,pp.65—85.
5. Christopher H.Lovelock, *Services Marketing*, Fourth Edition (Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall,2001), p.364. Also see Christopher H.Lovelock and Jochen Wirtz, *Services Marketing*, Seventh Edition (Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall,2011), p.408.

6. See, for example, Cengiz Haksever, Ronald G.Cook, and Radha Chaganti, “Applicability of the Gaps Model to Service Quality in Small Firms,” *Journal of Small Business Strategy*, Vol.8, No.1 (Spring 1997), pp.49–66.

Ж.М.Қурбонов, З.М.Базаров, Ш.Ж.Қурбонов Совершенствование модели качества сервисных услуг Аннотация: В научной статье проведен анализ существующих моделей качества сервисного обслуживания, даны новая модель оценки и определения качества сервисного обслуживания, а также данные о применении ее на практике. Ключевые слова: сервис, качество услуг, модель качества услуг, К. Гронурос, SERVQUAL, GAP, опрос, оценка	J.M.Kurbanov, Z.M.Bazarov, Sh.J.Kurbanov Improvement of the quality model of service services Abstract: The article analyzes the existing model of service quality, gives a new model for assessing and determining the quality of service, as well as data on its application in practice. Keywords: service, quality of service, model of service quality, Ch. Grönroos, SERVQUAL, GAP, questionnaire, evaluation
--	---

А.Бектемиров– СамИСИ доценти, и.ф.н.

ИССИҚЛИК ЭНЕРГЕТИКАСИ ОБЪЕКТЛАРИ ҚУРИЛИШИНING КАЛЕНДАР РЕЖАЛАРИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШNING ИҚТИСОДИЙ-МАТЕМАТИК МОДЕЛИ

Аннотация: мақолада иссиқлик энергетикаси объектлари қурилишининг календар режаларини оптималлаштиришнинг иқтисодий-математик модели келтирилган бўлиб, масаланинг оптимал ечимини олишнинг ўзига хос усули кўрсатиб берилган. Калит сўзлар: режалаштиришни автоматлаштириш, корхонанинг ишлаб чиқариш кучлари, кўрсаткичларни календарлаштириш, қурилиш-монтаж ишлари, чегаравий шартлар, объект қурилишининг меъёрий давом этиш муддати, объект қурилишининг ҳисоб бўйича давом этиш муддати, бошланғич режа, оптимал режа.

Ҳозирги янгиланиш даврида иқтисодиётнинг барча соҳаларида режалаштириш масалалари мақбул ҳал қилиниши талаб қилинади. Бу масалага илмий асосда ёндашмасдан туриб кўзланган натижаларга эришиб бўлмайди. Шу жумладан иссиқлик энергетикаси объектлари қурилишини режалаштиришда ўз ечимини тополмаётган бир қатор муаммолар мавжудки, улар ҳозирги энг долзарб илмий мавзулардандир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш халқ хўжалигининг барча тармоқлари каби иссиқлик энергетикаси объектлари қурилишида ва уларни капитал таъмирлашда ҳам ресурслардан самарали фойдаланишни тақозо қилинади. Бу аввало қурилиш корхонаси ишлаб чиқариш дастурининг қанчалик илмий асосланганлигига боғлиқдир. Шунинг учун қурилиш дастурини ишлаб чиқиш корхонанинг олдинги йиллардаги кўрсаткичларига эмас, балки унинг ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларига қанчалик даражада эга эканлигига, шу билан бирга қурилатган бино ва қурилмаларнинг меъёрий кўрсатмаларига тўлиқ амал қилган ҳолда бажарилиши керак.

Юқоридаги шартлар асосида анъанавий усул билан иссиқлик энергетикаси объектлари қурилиши ҳамда уларни таъмирлаш дастурини ишлаб чиқиш муҳандис ва иқтисодчилардан жуда кўп меҳнат талаб қилади, аксарият ҳолларда кўпгина шартлар бажарилмай қолади. Бу эса ўз навбатида қурилиш дастурларида баъзи ноаниқликлар туғдиради ва унинг асосланганлигини бир қадар пасайтиради.

Шунинг учун қурилиш-таъмирлаш ишлари дастурларини ишлаб чиқишда иқтисодий-математик усуллардан ва замонавий ҳисоблаш техникаси воситаларидан фойдаланиш дастурловчилар меҳнатини кескин енгиллаштиради ҳамда ижобий натижаларни беради.

Режалаштиришни автоматлаштириш бўйича ҳозиргача қатор муаллифлар томонидан илмий рисолалар битилган /1-4/. Уларда қурилишнинг перспектив ва йиллик дастурларини ишлаб чиқиш бўйича иқтисодий-математик моделлар асосланган. Йиллик қурилиш кўрсаткичларини календарлаштириш бўйича ҳам бир қанча моделлар яратилган.

Бизнинг фикримизча йиллик дастур ва уни календарлаштириш умумий тарзда амалга оширилиши керак. Бу эса йиллик кўрсаткичнинг мақбуллаштирилишига олиб келади. Шу нуқтаи назардан қуйида қаралаётган қурилиш корхонасининг йиллик ишлаб чиқариш дастури кўрсаткичини календарлаштириш масаласи /5/ ишдаги иқтисодий-математик моделнинг таркибий давомидир. Шунга асосан масаланинг қуйилиши қуйидагича: қурилиш корхонасининг иқтисодий-математик модел /5/ асосида ишлаб чиқилган йиллик режага кўра, ҳар бир объектдаги йиллик қурилиш-монтаж ишлари ҳажми маълум. Қурилиш корхонасининг ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланишни эътиборга олган ҳолда ҳар кварталда бажариладиган қурилиш-монтаж ишларининг умумий ҳажми берилган. Берилганларга ва ҳар бир объектнинг бошланиш ҳамда тугаш муддатларига асосан ҳар квартал давомида объектларда бажариладиган қурилиш-монтаж ишларининг ҳажмини топиш талаб қилинади.

Қўйилган масаланинг иқтисодий-математик модели қуйидагича:

$$\sum_{j=1}^n (X_{ij} - V_i)^2 \rightarrow \min \quad (i = \overline{1,4}) \quad (1)$$

Бунинг учун қуйидаги чегаравий шартлар бажарилиши керак:

$$T_j^x \leq T_j^M \quad (2)$$

$$\sum_{j=1}^n X_{ij} k_i = V_i; \quad X_{ij} = \frac{C_j}{t_j} t_{ij} \cdot k_i \quad (i = \overline{1,4}) \quad (3)$$

$$k_i = \begin{cases} 1, & \text{агар } \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij} = V_i \\ 1 + \frac{V_i - \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij}}{V_i - \sum_{j=1}^m C_{ij}}, & \text{агар } \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij} < V \\ 1 - \frac{V_i - \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij}}{\sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij} - \sum_{j=1}^m C_{ij}}, & \text{агар } \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{ij} > V \end{cases} \quad (4)$$

бу ерда:

c_j – ҳар бир иссиқлик энергетикаси объектларида бажариладиган йиллик қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг ҳажми, минг сўмда;
 t_j – j иссиқлик энергетикаси объектининг давом этиш муддати (бир йил ичида), ойларда;
 t_{ij} – иссиқлик энергетикаси объектининг қаралаётган i – кварталдаги давом этиш муддати, ойларда;
 V_i – қурилиш корхонасида қаралаётган i – кварталда бажарилиши лозим бўлган қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг умумий ҳажми, минг сўмда;
 k_i – i квартал учун ҳисобланган қурилиш-монтаж ишлари ҳажмини шу кварталда бажарилиши лозим бўлган қурилиш-монтаж ишлари ҳажмига мувофиқлаштирувчи коэффициент;
 c_{ij} – қурилиш муддати i – кварталда тугайдиган j – объектнинг қаралаётган кварталдаги қурилиш-монтаж ишлари ҳажми;
 n – йиллик қурилиш дастури бўйича қаралаётган объектларнинг умумий сони;
 m – қурилиш муддати қаралаётган i – кварталда тугайдиган объектлар сони;
 T_j^m – объект қурилишининг меъёрий давом этиш муддати;
 T_j^x – объект қурилишининг ҳисоб бўйича давом этиш муддати.

Қаралаётган кварталдаги объектларда ҳисобланган қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг ҳажмлари йиғиндисидан шу кварталда бажарилиши лозим бўлган қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишлари ҳажмининг айирмаси квадратининг четланиши энг кичик бўлишига (1-ифода) эришиш учун, аввало қуйидаги формула ёрдамида бошланғич режа тузиб оламиз:

$$c_{ij} = \frac{c_j}{t_j} t_{ij}, \quad i = \overline{1,4}, \quad j = \overline{1,n} \quad (5)$$

бу ерда: c_{ij} – j объектнинг i – кварталдаги қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишлари ҳажми, минг сўмда.

Агар бошланғич режа бўйича кварталларда

$$\sum_{j=1}^n \frac{c_j}{t_j} t_{ij} = V_i, \quad i = \overline{1,3} \quad (6)$$

шарт бажарилмаса, у ҳолда мувофиқлаштирувчи коэффициент k_i орқали бошланғич режани мақбуллаштирамиз (k_i миқдорини ҳисоблаш (4) ифодада берилган).

Бунинг учун аввало биринчи квартал кўрсаткичлари тўлиқ мақбул вариант топилгандан кейин иккинчи ва учинчи квартал кўрсаткичлари кетма-кет мақбуллаштирилади. Қаралаётган кварталда объектларнинг қурилиш муддати тугаса, у ҳолда уларнинг қурилиш-монтаж ишлари ҳажми ўзгаришсиз қолдирилади, яъни:

$$\text{I-кварталда агар } t_j = t_{ij} \text{ бўлса, унда } c_{ij} = c_j, \quad (j = \overline{1,m}) \quad (7)$$

$$\text{II-кварталда агар } \left. \begin{array}{l} t_j = t_{2j} \\ t_{2j} = t_j - t_{ij} \end{array} \right\} \text{ бўлса, унда } c_{2j} = c_j - \tilde{n}_{1j}, \quad (j = \overline{1,m}) \quad (8)$$

$$\text{III-кварталда агар } \left. \begin{array}{l} t_{3j} = t_j - t_{ij} - t_{2j} \\ t_j = t_{3j} \end{array} \right\} \text{ бўлса, унда } c_{3j} = c_j - \tilde{n}_{1j} - c_{2j}, \quad (j = \overline{1,m}) \quad (9)$$

бу ерда:

$c_{1j}, c_{2j}, c_{3j} - j$ – объектининг мос равишда 1, 2 ва 3 кварталлардаги мақбуллаштирилгандан кейинги қурилиш-монтаж ишлари ҳажми.

Шунга биноан j – объектнинг 4 кварталдаги ҳажми қуйидагича топилади:

$$c_{4j} = c_j - c_{1j} - c_{2j} - c_{3j} \quad (10)$$

Кўрсатиб ўтилган алгоритм бўйича қуйидаги мисолни ечамиз (1-жадвал).

Бу жадвалда масаланинг қўйилиши берилган. Жадвалнинг 1 ва 2 устунларида мос равишда иссиқлик энергетикаси объектларининг номери ва уларда бажариладиган қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг йиллик ҳажми кўрсатилган. Шу билан бирга ҳар бир объектда қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг муддатлари йил ойларининг тўғрисида (+) ишора билан кўрсатилган. Демак, фақат шу ишора қўйилган ойлардагина объектларда қурилиш-монтаж ишлари олиб борилади.

№	Объектлар бўйича қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишларининг йиллик ҳажми	I-квартал			II-квартал			III-квартал			IV-квартал		
		о й л а р											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	4640			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	1250	+	+	+	+	+							
3	850				+	+	+	+	+				
4	1850			+	+	+	+	+	+	+			
5	2010	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
6	2500		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7	3640	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8	500					+	+	+					
9	280		+	+									
10	150								+	+	+	+	+
11	450						+	+	+				
Σ	18720	1200	1250	1380	1690	1680	1690	1640	1680	1700	1680	1590	1540
Σ	18720	3830			5060			5020			4810		

Юқорида баён қилинган $c_{ij} = \frac{c_j}{t_j} t_{ij}$ формулага ҳамда масаланинг

берилишига биноан қурилиш корхонасининг бошланғич режасини тузамиз (2-жадвал).

Бу режада (6) шарт бажарилишини текшириб кўрамиз. Кўриниб турибдики, барча кварталларда бу шарт бажарилмаяпти. Шунинг учун аввало 1-квартал кўрсаткичларини мақбуллаштирамиз. Шу мақсадда

$$\sum_{j=1}^n \frac{c_j}{t_j} t_{ij} < V_1, \text{ яъни } 3809,0 < 3830$$

бўлгани учун, мақбуллаштирувчи коэффициентнинг қийматини (4) ифоданинг иккинчи шартига асосан ҳисоблаб топамиз:

$$k_1 = 1 + \frac{V_1 - \sum_{j=1}^n \frac{c_j}{t_j} t_{ij}}{V_1 - \sum_{j=1}^m V_{1j}} = 1 + \frac{383,0 - 3809,0}{383,0 - 280} = 1,0059154$$

2-жадвал

№	Объектлар бўйича қурилиш монтаж ва таъмирлаш ишларининг йиллик ҳажми	I-квартал	II-квартал	III-квартал	IV-квартал
1	4640,0	464,0	1392,0	1392,0	1392,0
2	1250,0	750,0	500,0	—	—
3	850,0	—	510,0	340,0	—
4	1850,0	264,0	793,0	793,0	—
5	2010,0	603,0	603,0	603,0	201,0
6	2500,0	455,0	682,0	682,0	681,0
7	3640,0	993,0	993,0	993,0	661,0
8	500,0	—	333,0	167,0	—
9	280,0	280,0	—	—	—
10	750,0	—	—	300,0	450,0
11	450,0	—	150,0	300,0	—
Σ	18720,0	3809,0	5956,0	5570,0	3385,0
V_i	18720,0	3830,0	5060,0	5020	4810,0

Топилган коэффицентнинг қийматини бошланғич режадаги ҳар бир объектнинг 1-квартали кўрсаткичларига кўпайтирамиз. Бу ерда 9-объект шу кварталда тугагани учун, унинг кўрсаткичи ўргаришсиз қолади. Шундай қилиб, мақбуллаштирилганидан кейин объектларнинг 1 кварталдаги кўрсаткичлари қуйидагиларга тенг бўлади: $c_{11} = 466,8$; $c_{12} = 754,4$; $c_{13} = 0,0$; $c_{14} = 265,6$; $c_{15} = 606,6$; $c_{16} = 457,7$; $c_{17} = 998,9$; $c_{18} = 0,0$; $c_{19} = 280,0$; $c_{110} = 0,0$; $c_{111} = 0,0$.

Уларнинг йиғиндиси эса $\sum_{j=1}^n c_{ij} = 3830$ га тенгдир.

Шундан сўнг (6) шартнинг бажарилаётганлигига ишонч ҳосил қилиб II-квартал кўрсаткичларини мақбуллаштиришга ўтамиз. Бунинг учун аввало II-кварталда тугайдиган объектларни аниқлаймиз. Агар бу объектлар I кварталда бошланган бўлса, уларнинг II кварталдаги кўрсаткичини I квартал кўрсаткичлари мақбуллаштирилганлигини эътиборга олган ҳолда (8) ифодага асосан қайта ҳисоблаб топамиз:

$$\tilde{N}_{28} = C_2 - \tilde{N}_{12} = 1250,0 - 754,4 = 495,6$$

Ўзгартирилган ҳол учун II квартал кўрсаткичларининг йиғиндисини қайта ҳисоблаймиз:

$$\sum_{j=1}^n C_{2j} = 1392,0 + 495,6 + 510,0 + 793,0 + 603,0 + 682,0 + 993,0 + 333,0 + 0,0 + 0,0 + 150,0 = 5951,6$$

Кўриниб турибдики, бунда ҳам (6) шарт бажарилмаяпти. II-квартал учун мувофиқлаштирувчи коэффицентнинг қийматини

$$\sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{2j} > V_2, \quad \text{яъни} \quad 5951,6 > 5060,0$$

бўлгани учун (4) ифоданинг учинчи шартига асосан топамиз:

$$k_2 = 1 + \frac{V_2 - \sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{2j}}{\sum_{j=1}^n \frac{C_j}{t_j} t_{2j} - \sum_{j=1}^n C_{2j}} = 1 + \frac{5060,0 - 5951,6}{5951,6 - 495,6} = 0,8365836$$

Ҳар бир объектнинг II кварталдаги кўрсаткичларига коэффициентнинг қийматини кўпайтириб чиқамиз. Иккинчи объект шу кварталда тугагани учун унинг қиймати ўзгаришсиз қолади. II кварталнинг мақбуллаштирилган кўрсаткичлари қуйидагиларга тенг бўлади:

$$C_{21} = 1164,5; \quad C_{22} = 495,6; \quad C_{23} = 426,7; \quad C_{24} = 663,4; \quad C_{25} = 504,5; \quad C_{26} = 570,5; \\ C_{27} = 830,7; \quad C_{28} = 278,6; \quad C_{29} = 0,0; \quad C_{210} = 0,0; \quad C_{211} = 125,5$$

Уларнинг йиғиндиси $\sum_{j=1}^n C_{2j} = 5060,0$ га тенгдир. Бу қиймат берилган

миқдорга ($V_2 = 5060$) тенг бўлгани учун, навбатдаги III квартал кўрсаткичларини мақбуллаштиришга ўтамиз. Бунда ҳам аввало олдинги кварталларда бошланиб, III кварталда тугайдиган объектларнинг қурилиш-монтаж ишлари ҳажмларини қайта ҳисоблаб топамиз:

$$C_{33} = C_3 - C_{23} = 850,0 - 426,7 = 423,3; \\ C_{34} = C_4 - C_{13} - C_{23} = 1850,0 - 265,6 - 663,4 = 921,0; \\ C_{38} = C_8 - C_{28} = 500,0 - 278,6 = 221,4; \\ C_{311} = C_{11} - C_{211} = 450,0 - 125,5 = 324,5$$

Шу ўзгаришларни ҳисобга олиб, III квартал кўрсаткичларининг йиғиндисини қайта ҳисоблаймиз:

$$\sum_{j=1}^n C_{3j} = 1592,0 + 423,3 + 921,0 + 603,0 + 682,0 + 993,0 + 221,4 + 300,0 + 324,5 = 5860,2$$

Бу ҳолда ҳам (6) шарт бажарилмаяпти, кўрсаткичларни мақбуллаштириш учун мувофиқлаштирувчи коэффициент қийматини (4) ифоданинг учинчи шартига асосан ҳисоблаймиз:

$$k_3 = 1 + \frac{5020,0 - 5860,2}{5860,2 - 423,3 - 921,0 - 221,4 + 324,5} = 0,7883628$$

Бу коэффициентнинг қийматини объектларнинг шу кварталдаги қурилиш-монтаж ишлари ҳажмларига кўпайтириб чиқамиз. Бунда ҳам 3, 4, 8 ва 11 объектлар шу кварталда тугагани учун уларнинг юқорида топилган кўрсаткичлари ўзгаришсиз қолади. Мақбуллаштирилган квартал кўрсаткичлари қуйидагиларга тенг бўлади:

$$c_{31} = 1097,4; \quad c_{32} = 0,0; \quad c_{33} = 423,3; \quad c_{34} = 921,0; \quad c_{35} = 475,4; \quad c_{36} = 537,7; \quad c_{37} = 782,8; \\ c_{38} = 221,4; \quad c_{39} = 0,0; \quad c_{310} = 236,5; \quad c_{311} = 324,5.$$

Бу кўрсаткичларни йиғиндиси $\sum_{j=1}^n c_{3j} = 5020,0$ га тенгдир. Шундай қилиб,

учта кварталнинг кўрсаткичлари мақбуллаштирилди. Энди (10) ифода ёрдамида IV-кварталнинг кўрсаткичларини қайта ҳисоблаб чиқамиз.

3-жадвал

II режа Оптимал режа

№	Объектлар бўйича қурилиш монтаж ва таъмирлаш ишларининг йиллик ҳажми	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал
1	4640,0	466,8	1164,5	1097,4	1911,3
2	1250,0	754,4	495,6	—	—
3	850,0	—	426,7	423,3	—
4	1850,0	265,6	66,4	921,0	—
5	2010,0	606,6	504,5	475,4	423,5
6	2500,0	457,7	570,5	537,7	934,1
7	3640,0	998,9	830,7	782,8	1027,6
8	500,0	—	278,6	221,4	—
9	280,0	280,0	—	—	—
10	750,0	—	—	236,5	513,5
11	450,0	—	125,5	324,5	—
Σ	18720,0	3830,0	5060,0	5020,0	4810,0
V_i	18720,0	383,0	5060,0	5020,0	4810,0

Таким эитилган моделдаги ечимлар шуни кўрсатадики, бу модель энергетикаси объектлари қурилишининг оптимал-календар режаларини ишлаб чиқиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Убайдуллаев Р.А., Мархаева Б.А. Модель задачи определения перечня плановых объектов // Вопр.РАСУ.-Ташкент, 1987.-вып.44.-С.10-46.
2. Султанов Б., Умурзаков А., Раимбеков З. Экономика математические модели оптимального распределения строительных объектов между подведомственными организациями // Вопр.РАСУ.-Ташкент, 1982.-вып.35-с.85-93.
3. Абдугуффаров А., Саидходжаев П.Ш. Алгоритм формирования перечня объектов // Вопр.РАСУ.-Ташкент, 1982.-вып. 35.-с 132-136.
4. Умурзаков А., Каржавов З. Модель оптимизации производственной программы строительной организации // Вопр. РАСУ.-Ташкент, 1987.-Вып.44.-С. 32-39.
5. Умурзаков А., Бектемиров А. Экономика-математическая модель территориального планирования капитального строительства – Там же.-С. 115-123.

А.Бектемиров Экономико-математическая модель оптимизации календарного плана строительства объектов теплоэнергетики Аннотация: в этой статье предлагается экономико-математическая модель оптимизации календарного плана строительства объектов теплоэнергетики, в которой дана методика получения оптимального решения задач. Ключевые слова: автоматизация планирования, производственные силы предприятий, календаризация показателей, строительно-монтажные работы, условия ограничений, нормативный срок строительства объекта, расчётный срок строительства объекта, первоначальный план, оптимальный план.	A.Bektemirov Economic mathematic model of enhancing calendar plan of building energy plants Abstract: in this article efficient way of obtaining solution of economic mathematic model of enhancing calendar plan of building energy plants is given. Keywords: automatic planning, unit production power, calendar of step by step activity, building-maintaining work load, requirement limit, suitable duration date of construction, calculated duration time of construction, initial plan, optimal plan.
--	--

Д.К. Уразов – ассистент Сам ИЭС

СУЩНОСТЬ И ОСНОВЫ КЛАССИФИКАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УСЛУГ КАК ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: в данной статье раскрыты сущность и значение профессиональных услуг как предпринимательской деятельности, а также основы их классификации в соответствии с требованиями общегосударственного классификатора видов экономической деятельности (ОКЭД).

Ключевые слова: классификация, профессионализм, профессионал, профессиональные услуги, предпринимательская деятельность, общегосударственный классификатор видов экономической деятельности, общегосударственный классификатор услуг по видам экономической деятельности

Сфера услуг занимает одно из ведущих мест в экономике стран мира. На ее долю приходится более 63 % ВВП, создаваемой всеми странами мира, а в некоторых странах этот показатель составляет еще больше, например, в Монако 95,1%, в Люксембурге 86,0 %, в Джибути 81,9 %, в Палау 81,8 %, в Мальте 80,6%, в США 79,6%, во Франции 77,6%, в Греции 75,7%, во Великобритании 74,5%, в Германии 69,1%¹.

Большое внимание уделяется развитию сферы услуг и в нашей республике. Первый Президент Республики Узбекистан И.А. Каримов в своих выступлениях неоднократно подчеркивал важную роль данной сферы в обществе, называл ее важнейшим резервом и фактором устойчивого роста экономики, обеспечения занятости населения, повышения благосостояния людей².

Благодаря большому вниманию, а также принятию и реализации государственных программ³ по развитию данной отрасли ее доля в ВВП, создаваемой в нашей республике, растет быстрыми темпами. Так, в 2015 году ее доля в ВВП достигла 54,5 процента против 49 процентов в 2010 году. В этой сфере работает более половины всего занятого населения. Опережающими темпами развиваются банковские, страховые, лизинговые, консалтинговые и другие виды рыночных услуг, способствующие развитию частного сектора и малого бизнеса в стране. В этой отрасли действуют 80,4 тысячи субъектов малого бизнеса, что составляет более 80 процентов от общей численности предприятий сферы услуг⁴.

В республике из года в год кардинально меняется и структура предоставляемых услуг. Все большую популярность среди населения и предприятий получают современные высокотехнологичные виды услуг, такие,

¹<https://geographyofrussia.com/20-stran-mira-s-naibolshej-dolej-sfery-uslug-v-struktur>

² Каримов И.А. Создание в 2015 году широких возможностей для развития частной собственности и частного предпринимательства путем осуществления коренных структурных преобразований в экономике страны, последовательного продолжения процессов модернизации и диверсификации – наша приоритетная задача. // Народное слово, 17 января 2015 г.

³ Программа развития сферы услуг и сервиса в 2006—2010 гг., утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан ПП-325 от 17.04.2016 г.; Программа развития сферы услуг в Республике Узбекистан на 2012—2016 годы», утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан ПП-1754 от 10.05.2012 г.; Программа развития сферы услуг на 2016—2020 годы, утверждена Постановлением Кабинета Министров от 26.02.2016 г. № 55;

⁴ Каримов И.А. Наша главная цель – несмотря на трудности, решительно идти вперед, последовательно продолжая осуществляемые реформы, структурные преобразования в экономике, создавая еще более широкие возможности для развития частной собственности, предпринимательства и малого бизнеса // Народное слово, 16 января 2016 года

как услуги мобильной связи, высокоскоростного интернета, телевизионной кабельной связи, дистанционные банковские услуги, услуги по обслуживанию и ремонту сельскохозяйственной и автомобильной техники, технологического оборудования и другие. В числе высокотехнологичных услуг наиболее интенсивно в последние годы развиваются услуги связи и информатизации. В настоящее время число клиентов, пользующихся услугами телефонной связи, составляет более 24 млн. абонентов, из них 21,6 млн. абонентов пользуются услугами мобильной связи, 2,5 млн. абонентов - услугами стационарных местных телефонов. Услугами интернета пользуются 12 млн. абонентов, из них 11,5 млн. через мобильную связь, 540,5 тысяч через телефонные проводы. Степень охвата телефонной связью в целом по республике составляет 80 %, 1/3 часть населения постоянно пользуется через интернет мировой информационной системой¹.

Устойчивый рост спроса на различные виды услуг и принимаемые со стороны нашего государства практические меры по развитию социальной, транспортно-коммуникационной, торговой и другой сопутствующей инфраструктуры обеспечили динамичный рост объема всех отраслей сферы услуг. В частности, за 2010-2016 годы по республике объем всех видов услуг увеличился в целом в 2,7 раза, за эти годы рост объема отдельных ее отраслей составил: по услугам в сфере здравоохранения – в 4,9 раза; по услугам связи и информатизации – в 4,6 раза; по финансовым услугам – в 4,2 раза; по услугам, связанным с недвижимым имуществом – в 3,8 раза; по услугам аренды и проката – в 3,2 раза; по услугам торговли - в 3,1 раза².

Следует отметить, что из года в год все больше возрастает потребность людей и хозяйствующих субъектов в услугах, оказываемых на профессиональном уровне. Профессионализм как главный качественный показатель любого вида услуг и как одно из требований, предъявляемых к услугам, выходит на передний план. Иначе говоря, как никогда становится актуальным обеспечение динамичного развития профессиональных услуг.

В связи с ростом спроса на профессиональные услуги возникают множество вопросов, касающихся толкования сути и основ классификации этих услуг как специфичных видов человеческой деятельности. Исследование этих вопросов становится особенно актуальным в свете принятого постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан от 24 августа 2016 года за № 275 "О мерах по переходу на международную систему классификации видов экономической деятельности". В соответствии с этим постановлением, начиная с 1 января 2017 года, в нашей республике был отменен ранее действовавший общегосударственный классификатор народного хозяйства (ОКОНХ), вместо него внедрен новый Общегосударственный классификатор видов экономической деятельности (ОКЭД). Согласно данному классификатору в отличие от ОКОНХ теперь не предусматривается деление видов деятельности на производственную и непроизводственную сферы, не учитываются различия в форме собственности и юридическом статусе субъектов, не устанавливается различие между рыночными и нерыночными видами экономической деятельности.

Учитывая важность выше отмеченных вопросов, ниже остановимся, прежде всего, на сути понятия профессиональных услуг. В данном словосочетании главенствующим выступает слово «услуги», а слово «профессиональные» является дополняющим первого. В свою очередь, в основе слово

¹<https://www.norma.uz/uz/parlament>

²<http://www.statistics.uz>.

«профессиональные» лежат термины «профессия», «профессионал» и «профессионализм». В периодической печати и специальной литературе даются множество толкований этих терминов. В частности, в «Словаре русского языка» С.И.Ожегова дается следующее толкование термина «профессия»:

*лат. *professio* - основное занятие, специальность, от *profiteer* - объявляю своим делом), который определяется как «основной род занятий трудовой деятельности»;

*«специальность... отдельная отрасль науки, техники, мастерства»;

*«сфера знаний, деятельности, работы»;

* «служба как источник заработка... качество, способ исполнения»;

*«обязанность.... круг действий, возложенных на кого-нибудь и безусловных для выполнения»;

* «карьера путь к успехам, видному положению в обществе, на служебном поприще, а также само достижение такого положения»¹.

В экономическом словаре профессия определяется как род трудовой деятельности, требующий специальных теоретических знаний и практических навыков, приобретаемых в результате специальной подготовки и трудового опыта².

Некоторые ученые считают, что рассмотрение профессии с точки зрения трудовой деятельности подразумевает выделение в ее структуре субъективного и объективного компонентов. Субъектом профессиональной деятельности выступает личность, специалист как носитель профессии, объектом - предметная область профессионального труда³.

Суть термина «профессия» еще глубже раскрывают такие термины как «профессионал» и «профессионализм».

Профессионал - это человек, сделавший определённое занятие своей профессией; человек, ставший в какой-либо области деятельности специалистом; подготовленный для работы в определённой сфере специалист, имеющий навыки, квалификацию, а при необходимости и допуск к выполнению обязанностей по своей специальности. Однако, не все профессионалы могут быть мастерами своего дела, точно так же, как и мастер в определенной области деятельности не всегда является профессионалом в этой же области⁴.

Базовые характеристики профессионала, обычно, ярко проявляются в таких его качествах, как:

- приверженность интересам потребителей и общества в целом;
- наличие необходимых теоретических знаний;
- владение необходимыми для данной профессии навыками и приемами;
- умение формулировать целостные суждения в условиях этической неопределенности;
- системный подход;
- участие в развитии профессионального сообщества⁵.

Профессионализм — это способность человека систематически, надёжно и эффективно выполнять свою работу в самых разнообразных условиях. В понятии

¹Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: 1990. - С. 777.

²Экономический словарь / Под ред. А.И.Архипова. - М.: 2001. - С. 458.

³Ангеловский А.А. Анализ понятий профессия, профессиональное сознание, профессиональная деятельность, профессионализм.

⁴<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

⁵ Джон Богл. Не верьте цифрам! Размышления о заблуждениях инвесторов, капитализме, «взаимных» фондах, индексном инвестировании, предпринимательстве, идеализме и героях . - М.: Альпина Паблишер, 2013. - 545 с.

«профессионализм» отражается такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Профессионализм рассматривается в качестве интегральной характеристики человека-профессионала (как индивида, личности, субъекта деятельности и индивидуальности), проявляющийся в деятельности и общении. Профессионализм человека - это не только достижение им высоких производственных показателей, но и особенности его профессиональной мотивации, система его устремлений, ценностных ориентаций, смысла труда для самого человека¹.

Необходимость и важность применения терминов «профессия», «профессионал» и «профессионализм» в сфере услуг проявляются в следующем.

Во-первых, услуги относятся к тем видам человеческой деятельности, которые осуществляются, сугубо, людьми соответствующей профессии. Здесь нельзя обойтись без профессионалов и профессионализма. Например, услуги по сбору мотора автомобиля может только мастер – сборщик моторов автомобилей, медицинские услуги могут оказать только люди, имеющие профессию медика. Услуги по лечению животных людям и фермерским хозяйствам могут оказывать только такие специалисты, как зоотехники и ветеринары. Таким же образом, юридические услуги могут оказать люди с юридическим образованием, услуги по бухгалтерскому учету и аудиту могут осуществить специалисты данной профессии. Клиентам очень важно, чтобы эти услуги были оказаны на высоком профессиональном уровне.

Во-вторых, услуги как вид деятельности должны отвечать определенным требованиям, установленным государственными стандартами (ГОСТ), техническими условиями (ТУ), лицензионными соглашениями (ЛС) и другими нормативными документами. Например, гостиницы с различными звездочками для оказания гостиничных услуг должны соблюдать установленные стандартные требования в отношении к множеству параметров. К таким параметрам относятся, в частности, сеть ресторанов и баров, номера разного класса и с разной квадратурой (апартамент, люкс, полулюкс и т.д.), коммунальные помещения (баня, душевая, сауна с различными принадлежностями), сервис во всем, начиная с приема гостей и до их прохода, средства связи и телекоммуникации и т.п. В отношении к аудиторским организациям для осуществления ими профессиональных аудиторских услуг также предъявляются множества лицензионных требований со стороны лицензирующего органа в лице Минфина Республики Узбекистан. К основным таким лицензионным требованиям относятся:

А. Размер уставного капитала для разных категорий аудиторских организаций;

Б. Численность основных сертифицированных аудиторов, аудиторских организаций;

В. Принадлежность не менее 51 % уставного капитала непосредственно аудиторам, являющимся основными работниками данной аудиторской организации;

Г. Наличие установленной численности аудиторов с сертификатами международного практикующего и профессионального бухгалтера (CAP, CIPA);

Д. Оказание аудиторских услуг на высоком профессиональном уровне;

Е. Неразглашение тайны клиента;

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Ж. Соблюдение требований национальных стандартов при проведении аудита, составлении аудиторского отчета и выдаче аудиторского заключения и другие.

Профессиональные услуги оказывают также государственные органы. К таким услугам относятся, например, услуги, оказываемые через «Приёмные Президента», «Ягона дарча», министерствами и ведомствами, управлениями и отделами областных, районных и городских хокимиятов и прочие государственные учреждения. Такие государственные услуги, обычно, осуществляются на бесплатной основе.

Таким образом, исходя из выше приведенных толкований, на профессиональные услуги, на наш взгляд, можно дать следующее общее определение: под **профессиональными услугами** понимаются услуги, оказываемые во времени и пространстве специалистами определенных профессий на платной и бесплатной основе согласно требованиям, установленным государственными стандартами, техническими условиями, а также лицензионными соглашениями и другими нормативными документами.

На наш взгляд, данное толкование профессиональных услуг касается всех их видов и характеризует их общую суть. Профессионализм в отношении к применению его в той, или другой сфере услуг не имеют границу. Одним словом, профессиональные услуги нужны везде и во всем. Именно поэтому профессиональные услуги, осуществляемые во всех сферах жизнедеятельности людей, в новом ОКЭД нашей республики признаны как отдельные виды экономической деятельности хозяйствующих субъектов, а также органов государственного и хозяйственного управления всех уровней.

Важным и актуальным вопросом является правильный выбор признаков и критериев, лежащих в основе классификации профессиональных услуг. Особенно актуальным стал данный вопрос в связи с отменой ранее действующего ОКОНХ и переходом на новый ОКЭД. В соответствии с требованиями нового ОКЭД услуги теперь не выделяются в отдельную сферу, а рассматриваются как отдельные виды экономической деятельности хозяйствующих субъектов. По доли в общем объеме чистой выручки за определенный период профессиональные услуги, а также конкретные их виды выступают основным или не основным видом экономической деятельности предприятий.

Согласно новому порядку структурно ОКЭД состоит из двух блоков: идентификации и наименования. В блоке идентификации применяется пятиуровневая иерархическая система классификации и последовательная система кодирования видов экономической деятельности с использованием буквенных и цифровых кодов (см. табл. 1).

Таблица 1

**Структура кодирования видов экономической деятельности
согласно ОКЭД**

Уровень	Назначение уровня	Кодовое обозначение
Первый уровень	Секции	Буквы А-Q
Второй уровень	Разделы	2-значные цифровые коды (01- 99)
Третий уровень	Группы	3-значные цифровые коды (01.1- 99.0)
Четвертый уровень	Классы	4-значные цифровые коды (01.11- 99.00)
Пятый уровень	Подклассы	5-значные цифровые коды (01.110 - 99.00.0)

Как видно из данных табл.1, в ОКЭД в качестве **первого (верхнего) уровня** классификации видов экономической деятельности взят признак «секция». При этом под секцией в ОКЭД принято взять отдельные отрасли человеческой деятельности и они обозначены буквенными кодами, например А- сельское, лесное и рыбное хозяйство, В- горнодобывающая промышленность и разработка карьеров, С- обрабатывающая промышленность, Д- электроснабжение, подача газа, пара и кондиционирование воздуха, А – водоснабжение, канализация, сбор и утилизация отходов, F- строительство, G – оптовая и розничная торговля, ремонт моторных транспортных средств и мотоциклов, Н – перевозка и хранение, I – услуги по проживанию и питанию, J – информация и связь, К – финансовая и страховая деятельность, L – операции с недвижимым имуществом, М- профессиональная, научная и техническая деятельность, N – деятельность по управлению и предоставлению вспомогательных услуг, О – государственное управление и оборона, обязательное социальное обеспечение, Р- образование, Q – здравоохранение и предоставление социальных услуг, R - искусство, развлечения и отдых, S – предоставление прочих видов услуг, Т- деятельность домашних хозяйств, нанимающих домашнюю прислугу и производящих товары и услуги для собственного потребления, U- деятельность экстерриториальных организаций.

в ОКЭД в качестве **второго уровня** классификации видов экономической деятельности взят признак «раздел». При этом под разделом в ОКЭД принято взять отдельные подотрасли в пределах секции (отрасли) экономической деятельности. Например, растениеводство и животноводство, охота и предоставление услуг в этих областях являются разделами (подотраслями) секции А «Сельское, лесное и рыбное хозяйство». В ОКЭД второй уровень классификации видов деятельности обозначен двузначным цифровым кодом (01-99).

В качестве **третьего уровня** классификации видов экономической деятельности взят признак «группа». При этом под группой в ОКЭД принято взять отдельные группы в пределах разряда (подотрасли) экономической деятельности. Например, выращивание сезонных культур является группой раздела (подотрасли) «Растениеводство и животноводство, охота и предоставление услуг в этих областях». В ОКЭД третий уровень классификации видов деятельности обозначен трехзначным цифровым кодом (01.1-99.0).

В качестве **четвертого уровня** классификации видов экономической деятельности взят признак «класс». При этом под классом в ОКЭД принято взять отдельные классы в пределах группы экономической деятельности. Например, выращивание зерновых культур (за исключением риса), бобовых культур и масличных семян является отдельным классом группы «Выращивание сезонных культур». В ОКЭД четвертый уровень классификации видов деятельности обозначен четырехзначным цифровым кодом (01.11-99.00).

В качестве **пятого уровня** классификации видов экономической деятельности взят признак «подкласс». При этом под подклассом в ОКЭД принято взять отдельные подклассы в пределах класса экономической деятельности. Например, выращивание зерновых культур (кроме риса) является отдельным подклассом класса «Выращивание зерновых культур (за исключением риса), бобовых культур и масличных семян». В ОКЭД пятый уровень классификации видов деятельности обозначен пятизначным цифровым кодом (01.11.1-99.00.0).

Общая структура ОКЭД, исходя из вышеприведенных систем идентификации и кодирования, для наглядности на примере секции А «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» и секции М «Профессиональная, научная и техническая деятельность» приведена в табл. 2.

Таблица 2

Общая структура ОКЭД

Раз-дел	Группа	Класс	Под-класс	Наименование	ОКЭД	ОКОНХ
Секция А		СЕЛЬСКОЕ, ЛЕСНОЕ И РЫБНОЕ ХОЗЯЙСТВО				
01				Растениеводство и животноводство, охота и предоставление услуг в этих областях		
	01.1			Выращивание сезонных культур		
		01.11		Выращивание зерновых культур (за исключением риса), бобовых культур и масличных семян		
			01.11.1	Выращивание зерновых культур (кроме риса)	01111	21110
Секция М		ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ, НАУЧНАЯ И ТЕХНИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ				
69				Деятельность в области права и бухгалтерского учета		
	69.1			Юридические услуги		
		69.10		Юридические услуги		
			69.10.1	Деятельность адвокатских формирований	74111	97820
			69.10.2	Деятельность нотариусов	74112	97830
			69.10.9	Прочие юридические услуги	74119	97820
	69.2			Деятельность в области бухгалтерского учета и аудита; консультации по налогообложению		
		69.20		Деятельность в области бухгалтерского учета и аудита; консультации по налогообложению		
			69.20.1	Деятельность в области бухгалтерского учета	74120	84400
			69.20.2	Аудиторская деятельность	74120	84400
			69.20.3	Услуги налоговых консультантов	74120	84400

Следует отметить, что в нашей республике в дополнение ОКЭД оставлен в силу ранее действующий общегосударственный классификатор услуг по видам деятельности (ОКУВД)¹. Данный классификатор имеет следующую структуру кодов обозначения (см. рис. 2).

Как видно из рис. 2, структурное построение ОКУВД еще шире раскрывает ОКЭД. Использование ОКУВД, с вышеприведенной структурой кодов обозначения, позволяет гармонизировать (объединить) данный классификатор с взаимосвязанными классификаторами:

*продукции - КПВД (на уровне 6 знаков);

¹Утвержден постановлением Агентства "Узстандарт" от 12 мая 2006 года за № 05-15

Рис. 2 Формула структуры кодов обозначения ОКУВД

*видов экономической деятельности - ОКЭД(на уровне 4 знаков);

*Европейской классификацией видов экономической деятельности КДЕС-NACE (на уровне 4 знаков);

*статистической классификацией продукции по видам деятельности в Европейском экономическом сообществе - СРА (на уровне 6 знаков).

Следующие 7-й, 8-й и 9-й знаки ОКУВД служат для дальнейшей классификации услуг соответственно на уровне их типов, видов и подвидов. Эти кодовые знаки, обычно, используются для обеспечения стандартного описания конкретных видов производимых услуг и установления их соответствия сводным группам.

ОКУВД играет важную роль:

- при решении задач каталогизации профессиональных услуг, включая разработку каталогов и систематизацию в них профессиональных услуг по важнейшим признакам;

- в агрегировании всех видов статистических данных по профессиональным услугам;

- для осуществления экономико-статистического анализа реализации и использования профессиональных услуг на макроэкономическом, региональном, отраслевом уровнях и во внешней торговле;

- в сопоставлении статистических данных по группам профессиональных услуг в соответствии с международной статистической методологией.

Следует отметить, что некоторые принципы классифицирования услуг, а также отдельные признаки их классификации являются проблематичными. Структурное построение кодовых обозначений отдельных видов услуг в пограничных случаях вызывает определенные затруднения. Для преодоления этих затруднений в ОКУВД допускается применение следующих правил:

1. Когда услуги одного иерархического уровня можно отнести к двум или более категориям, классификацию осуществить следующим образом:

а) категории, в названии которой дается наиболее конкретное описание, отдается предпочтение перед категориями, название которых содержит более общее описание;

в) составные услуги, состоящие из комбинаций различных услуг, которые нельзя отнести к той или иной категории на основании пункта а), следует отнести к услуге, которая придает им существенный признак;

с) если услуги нельзя отнести к той или иной категории, на основании пунктов а) или б), их следует отнести к категории, последней в ряду тех, которые равным образом заслуживают рассмотрения.

2. Услуги, которые нельзя отнести к той или иной категории в соответствии с вышеуказанными правилами, относят к категории, охватывающей услуги, с которыми классифицируемые услуги наиболее сходны.

3. Отнесение комбинаций услуг к той или иной категории, как правило, должно производиться по их добавленной стоимости.

Таким образом, основы классификации и кодирования, заложенные в ОКЭД и ОКУВД, имеют многоцелевой характер. Их применение позволяют решить множества проблем в части классификации и группировки профессиональных услуг. В связи с ростом потребности в профессиональных услугах, а также с изменениями, происходящими в статистической классификации услуг по видам экономической деятельности, предстоит решить еще множество вопросов. Особенно важными в будущем является глубокое исследование сути каждого вида профессиональных услуг как специфичных видов экономической деятельности. А также очень важно найти ответы на вопросы, возникающие в части признания, оценки и методики расчета эффективности каждого вида профессиональных услуг как предпринимательской, так и непредпринимательской деятельности.

Список использованной литературы:

1. Программа развития сферы услуг и сервиса в 2006—2010 гг., утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан ПП-325 от 17.04.2016 г.;
2. *Программа развития сферы услуг в Республике Узбекистан на 2012–2016 годы*, утверждена постановлением Президента Республики Узбекистан ПП-1754 от 10.05.2012 г.;
3. Программа развития сферы услуг на 2016–2020 годы, утверждена Постановлением Кабинета Министров от 26.02.2016 г. № 55.
4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 24 августа 2016 года за № 275 "О мерах по переходу на международную систему классификации видов экономической деятельности
5. Общегосударственный классификатор услуг по видам деятельности (ОКУВД) . Утвержден постановлением Агентства "Узстандарт" от 12 мая 2006 года за № 05-15
6. Каримов И.А. Создание в 2015 году широких возможностей для развития частной собственности и частного предпринимательства путем осуществления коренных структурных преобразований в экономике страны, последовательного продолжения процессов модернизации и диверсификации – наша приоритетная задача. // Народное слово, 17 января 2015 г.
7. Каримов И.А. Наша главная цель – несмотря на трудности, решительно идти вперед, последовательно продолжая осуществляемые реформы, структурные преобразования в экономике, создавая еще более широкие возможности для развития частной собственности, предпринимательства и малого бизнеса//Народное слово, 16 января 2016 года
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: 1990. - С. 777.
9. Экономический словарь / Под ред. А.И.Архипова. - М.: 2001. - С. 458
10. Ангеловский А.А. Анализ понятий профессия, профессиональное сознание, профессиональная деятельность, профессионализм.
11. Джон Богл. Не верьте цифрам! Размышления о заблуждениях инвесторов, капитализме, «взаимных» фондах, индексном инвестировании, предпринимательстве, идеализме и героях . - М.: Альпина Паблишер, 2013. - 545 с.
10. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

11. <https://geographyofrussia.com/20-stran-mira-s-naibolshej-dolej-sfery-uslug-v-struktur>
12. <https://www.norma.uz/uz/parlament>
13. <http://www.statistics.uz>.

Д.Уразов Профессионал хизматларининг тадбиркорлик фаолияти сифатидаги моҳияти ва таснифланиш асослари Аннотация: Ушбу мақолада профессионал хизматларининг тадбиркорлик фаолияти сифатидаги моҳияти ва аҳамияти, шунингдек уларни иқтисодий фаолият турлари умумдавлат классификатори талабларига мувофиқ таснифлаш асослари очиқ берилган Калит сўзлар: тасниф, профессионализм, профессионал, профессионал хизматлар, тадбиркорлик фаолият, иқтисодий фаолият турлари умумдавлат классификатори, иқтисодий фаолият турлари бўйича хизматларлар умумдавлат классификатори	D.Urazov Essence and basis of classification of professional services as entrepreneurial activity Abstract: This article discloses the essence and significance of professional services as an entrepreneurial activity, as well as the basis for their classification in accordance with the requirements of the national classifier of economic activities Keywords: classification, professionalism, professional, professional services, entrepreneurial activity, national classifier of economic activities, national classifier of economic activities of services
---	--

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Ж.Н.Абиев – СамИСИ таянч докторанти

ТУРИЗМ СОҲАСИНИНГ ХУДУД ВА МАМЛАКАТ ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТДАГИ УЛУШИНИ АНИҚЛАШНИНГ УСЛУБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада туризм соҳасининг ҳудуд ва мамлакат ялпи ички маҳсулотдаги улушини аниқлаш услубини такомиллаштириш йўллари қараб чиқилган. Унда ҳудуд ва мамлакат ЯИМда туризмнинг ҳиссасини аниқлаш бўйича янги ёндашув берилган. Туризм учун ҳисобга олинмайдиган аммо соҳа билан боғлиқ бўлган айрим маҳсулотларни ҳисобга олиш йўллари ҳам кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: туризм, ҳудуд, мамлакат ЯИМ, туризмнинг улуши, даромад, туристик маҳсулот, сотилган туристик маҳсулот.

Мамлакатимизда жуда катта туристик ресурсларнинг мавжудлиги ушбу соҳани жадал ривожлантириш учун асос бўлмоқда. Мазкур соҳа олдин эътибордан четда бўлган бўлса, мустақилликнинг биринчи кунларидан бошлаб унга катта эътибор қаратилди. 1992 йилда туризм соҳасини бошқаришни тартибга солиш мақсадида “Ўзбектуризм” Миллий компанияси тузилган эди. Ушбу соҳа муттасил такомиллашиб келди ва ушбу жараён давом этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрда имзоланган “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”¹ги Фармонида биноан Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил қилинди. Натижада нодавлат мақомига эга бўлган соҳа давлат тасарруфига ўтказилди ва давлат томонидан бошқариладиган ва мувофиқлаштириладиган бўлди. Бундан мақсад, “Мамлакат иқтисодиётининг стратегик тармоғи сифатида туризмни жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, ҳудудларнинг улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, туризм тармоғини бошқаришни тубдан такомиллаштириш, миллий туризм маҳсулотларини яратиш ва уларни жаҳон бозорларида тарғибот қилиш, туризм соҳасида Ўзбекистоннинг ижобий қиёфасини шакллантиришдан иборат”², деб белгиланди. 2017 йил 16 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2018-2019 йилларда туризм

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрда имзоланган “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 49-сон, 558-модда, 2017 й., 1-сон, 3-модда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 22 декабрда имзоланган “Ўзбекистон Республикасининг Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида” 2016 йил 2 декабрдаги ПФ-4861-сонли Фармонида ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги ПФ-4895-сонли Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 3-модда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрда имзоланган “Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” ПҚ-2666-сонли Қарори.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрда имзоланган “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли Фармони// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 49-сон, 558-модда, 2017 й., 1-сон, 3-модда.

соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Ушбу масалага эътибор мамлакатимизни ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида янада кучайтирилди ва унга иқтисодиётнинг ҳал қилувчи соҳаси сифатида алоҳида эътибор қаратилди.

Ушбу фармон, қарор ва дастурлардан асосий мақсад, мамлакатимизда янги иш ўринларини яратиш, иқтисодиётни диверсификация қилиш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, валюта тушумини кўпайтириш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини оширишдан иборатдир. Бундай муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал қилишда катта салоҳиятга эга бўлган туризм соҳасининг ўрни ва роли бекиёс.

Туризмни ривожлантириш борасида жуда кўп муаммолар мавжуд. Уларни ҳал қилиш масаласи юқоридаги қарор бўйича ишлаб чиқилган биринчи навбатда амалга ошириладиган чора-тадбирлар дастурида кўзда тутилган. Аммо туризмнинг мамлакат ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)даги улушини аниқлаш масаласи бўйича амалдаги ҳисоб-китоблар бугунги кун талабига жавоб бермайди. Бунга сабаб, биринчидан, мазкур кўрсаткич фақат макро даражада турли коэффициентлар ёрдамида аниқланади. Ушбу усул билан ҳисобланган кўрсаткич ҳамиша ҳам аниқ бўлиши мураккаб.

Иккинчидан, туризмнинг ҳудудий ЯИМдаги ҳиссасини аниқлаш учун тегишли низом ёки бошқа тартиб ишлаб чиқилмаган. Натижада ушбу соҳанинг ҳудудлардаги ўрни ва унинг иқтисодиётдаги ролини аниқ белгилаш қийин кечади. Шу туфайли, туризмни ривожлантиришдан ҳудуднинг манфаатдорлигини аниқлаш ҳам мураккаблигича қолмоқда.

Буларни инобатга олиб, туризмнинг мамлакат ва ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрнини ЯИМдаги ва банд аҳолидаги улушини аниқлаш бўйича ўзимизнинг тавсияларимизни бермоқдамиз.

Туризмнинг мамлакат ЯИМдаги улушини аниқлаш учун ҳозирги пайтда туристик хизматлар ҳажмининг (Тхх) мамлакат ЯИМдаги улуши (ЯИМтур.ул) ҳисобланади:

$$\text{ЯИМтур.ул} = (\text{Тхх} * 100) / \text{ЯИМ} ;$$

Аммо хорижий туристлар билан ўтказилган сўровлар шуни кўрсатдики, улар йўлланмага тўланган маблағдан ташқари ўзлари ҳам эркин юриб, транспорт воситаларидан фойдалангани, савдо корхоналаридан турли товарларни харид қилганлиги, миллий таъомларни истеъмол қилганликлари, қўшимча маблағ тўлаб музей ва тарихий обидаларга ўз ихтиёрлари билан кириб, тамоша қилганликлари каби харажатларни амалга оширганлиги тўғрисида маълумотлар олинди. Аммо ушбу кўрсаткичлар сотилган туристик маҳсулотлар таркибида ўз ифодасини топмасдан келинмоқда. Буларни инобатга олиб, туризм тармоғида яратилган ЯИМни ҳисоблаш усуллариини такомиллаштиришни тавсия қилишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Бунинг учун ҳар бир туристнинг қилган қўшимча харажатларини уларнинг йўлланмалари қийматига қўшиб ҳисоблашни тавсия қилмоқдамиз. Бунинг аниқлаш мақсадида 117 нафар хорижий туристлардан ўтказилган социологик сўровлар натижасида ҳисобланган маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, улар ўрта ҳисобда йўлланмага нисбатан қуйидаги миқдорда қўшимча харажат қилганлар:

- шаҳар бўйлаб ўз ихтиёри билан транспортдан фойдаланиш харажатлари тўлаган йўлланмасига нисбатан (Тх) – 7,2 %;

- тарихий обидалар ва музейларга кириш билан боғлиқ харажатлар (Тох) – 5,4 %;

- савдо корхоналаридан турли товарлар харид қилганлиги учун қилинган харажатлари (T_c) – 12,8 %;

- миллий таъомларни истеъмол қилиш ва бозорларимизда турли экологик тоза меваларни харид қилиш билан боғлиқ харажатлар (T_{xx}) – 8,3 %;

- бошқа харажатлар (T_{bx}) – 6,2 % ни ташкил қилмоқда.

Мазкур кўрсаткичлар асосида туризмнинг умумий тушумини ($YIM_{тур}$) аниқлаш мумкин бўлади. Буни икки босқичда амалга ошириш тавсия қилинади. Биринчидан, ҳар бир туристнинг йўлланмасига қўшимча қилинган харажатлар ҳисобланиб қўшилади ва битта туристдан олинган умумий даромад ($T_{уд1}$) аниқланади. Бунинг учун қуйидаги формулалардан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$T_{уд1} = (T_{йўн1} * T_x) * 100 + (T_{йўн1} * T_{ох}) * 100 + (T_{йўн1} * T_c) * 100 + (T_{йўн1} * T_{xx}) * 100 + (T_{йўн1} * T_{bx}) * 100;$$

Бунда: $T_{йўн1}$ – битта туристга тўғри келадиган туристик йўлланманинг ўртача нархи;

$(T_{йўн1} * T_x)$ – шаҳар бўйлаб ўз ихтиёри билан транспортдан фойдаланганлиги учун битта туристнинг сотилган туристик маҳсулотга қўшган ҳиссаси (X_1);

$(T_{йўн1} * T_{ох})$ – тарихий обидалар ва музейларга кириш орқали туристик маҳсулотга қўшган ҳиссаси (X_2);

$(T_{йўн1} * T_c)$ – савдо корхоналаридан турли товарлар харид қилганлиги оқибатида туристик маҳсулотга қўшган ҳиссаси; (X_3)

$(T_{йўн1} * T_{xx})$ – миллий таъомларни истеъмол қилиш ва бозорларимизда турли экологик тоза меваларни харид қилиш орқали туристик маҳсулотга қўшган ҳиссаси (X_4)

$(T_{йўн1} * T_{bx})$ – туристларнинг бошқа турли харажатлари эвазига туристик маҳсулотга қўшган ҳиссаси; (X_5)

Мазкур формулага, социологик сўровда ифода этилган бешта кўрсаткич киритилди. Бу ҳолат келажакда кўрсаткичларни кўпайтириш ёки камайтириш ҳам мумкин. Бу барча ҳолатда аниқлик маълумотларни киритиш учун методологик асос бўлиб ҳисобланади.

Юқоридаги кўрсаткичларни қисқартирган ҳолда математик усулларни қўллаб умумий тарзда қараладиган бўлса, битта туристнинг ҳудудий маҳсулотига қўшган ҳиссасини ифода этиш учун, уни яхлит ҳолда қуйидагича ёзиш мумкин:

$$T_{уд1} = \sum_{i=1}^5 X_i ;$$

Бунда бешта кўрсаткичнинг маълумотлари олдин алоҳида ҳисобланади ва натижаси қўшилиб чиқилади.

Ушбу усулни юқорида қайд этилган кўрсаткичлар бўйича амалий маълумотларни қўллаб ҳисоблаш йўлларини қараб чиқамиз (1-жадвал).

Мазкур жадвалдан кўриниб турибдики, ҳар бир ташриф буюрувчи турист, йўл ҳақидан ташқари, ўрта ҳисобда 5 478 минг сўмлик йўлланмага эга экан. Ҳар бир турист йўлланмасидан ташқари яна 1 210,7 минг сўмлик харажат қилар экан. Бу йўлланманинг умумий суммасига нисбатан атиги 22,1 %ни ташкил қилади. Мазкур кўрсаткич бизнинг мамлакатимиз учун даромад бўлиб ҳисобланади.

Энди жами туристлардан келган даромад ҳисобланади. Маълумотлар бўйича 2016 йилда Самарқандга 87 мингта турист ташриф буюрган. Улар томонидан яратилган ҳудудий маҳсулотнинг ҳажми 581 916,9 минг сўмни ташкил қилади:

1-жадвал

Битта туристдан олинган умумий даромад миқдорини аниқлаш ҳисоб-китоби

Т/Р	Кўрсаткичлар	Ташриф буюрган туристлар йўлланмасининг ўртача қиймати, минг сўм	Туристларнинг турли йўналишларга қилган харажатларининг туристик йўлланмага нисбатан улуши ¹ , %	Туристларнинг қўшимча сарф қилган суммаси, минг сўм
1.	Шаҳар бўйлаб ўз ихтиёри билан транспортдан фойдаланганлиги учун битта туристнинг сотилган туристик маҳсулотга қўшган миқдори ва ҳиссаси	5478	4,2	230,1
2.	Тарихий обидалар ва музейларга кириш орқали туристик маҳсулотга қўшган миқдори ва ҳиссаси	5478	3,4	186,3
3.	Савдо корхоналаридан турли товарлар харид қилганлиги оқибатида туристик маҳсулотга қўшган миқдори ва ҳиссаси	5478	6,8	372,5
4.	Миллий таъомларни истеъмол қилиш ва бозорларимизда турли экологик тоза меваларни харид қилиш орқали туристик маҳсулотга қўшган миқдори ва ҳиссаси	5478	5,3	290,3
5.	Туристларнинг бошқа турли харажатлари эвазига туристик маҳсулотга қўшган миқдори ва ҳиссаси	5478	2,4	131,5
	ЖАМИ	5478	22,1	1210,7

$$87 * (5\,478 + 1\,210,7) = 581\,916,8 \text{ минг сўм.}$$

Иккинчидан, битта турист томонидан қилинган барча харажатлар ва мос равишда, мамлакатимиз ҳудудий иқтисодиётига қўшган ҳиссаси, яъни битта турист томонидан яратилган туристик маҳсулотнинг ўртача миқдори (Тмўр) аниқланади. Буни юқоридаги маълумотларга асосан қуйидагича ҳисоблашни тавсия қиламиз:

$$\boxed{\text{Тмўм} = \text{Туд1} / \text{Тсони}}$$

Бунда унинг миқдори 6688,7 минг сўмни ташкил қилади.

$$581\,916,8 / 87 \text{ минг нафар} = 6\,688,7 \text{ минг сўм.}$$

Учинчидан, туристлар қилган харажатларни ҳисобланган миқдор бўйича жамлаб, барча туристларнинг қилган харажатлари йўлланмаси билан биргаликда қанча маблағни ташкил қилиш ҳисобланади. Бу кўрсаткич уларнинг ҳудуд туристик маҳсулотига (ЯХМтур) қўшган ҳиссаси бўлиб ҳисобланади. Бунинг учун қуйидаги формулалардан фойдаланиш тавсия қилинади:

¹Социалогик сўровлар натижасида муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинди.

ЯХМ тур = Тмўр * Тсони

Бунда: Тсони – ташириф буюрган хорижий туристларнинг сони;

Тмўр – битта туристдан олинadиган ўртача умумий даромад.

Бунга амалий маълумотларни қўлаб аниқлайдиган бўлсак, қуйидаги кўрсаткичга эга бўламиз, яъни туристларнинг ҳудудий туристик маҳсулотга қўшган умумий миқдори минг сўмни ташкил қилади:

$$87 \text{ минг нафар} * 6\,688,7 = 581\,916,8 \text{ минг сўм.}$$

Кўриниб турибдики, икки ҳолатда ҳам бир хил натижага эришилди. Демак, ушбу масалага ёндашув ва ҳисоб-китоблар тўғри олиб борилган, деган хулоса қилишга асос бўлади.

Энди яратилган туристик маҳсулотнинг умумий қиймати, соҳа томонидан яратилган ялпи ички маҳсулот ҳажми (ЯИМтур) аниқланади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия этилади:

$$\text{ЯИМтур} = \sum \text{ЯХМтур}_i;$$

Бунда: $\sum \text{ЯХМтур}_i$ – *i*-ҳудудларда яратилган ялпи ҳудудий маҳсулот миқдорининг йиғиндис.

Мамлакатимиз миқёсида туризм соҳасида яратилган ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ) суммасини аниқлаш учун барча ҳудудларда яратилган ялпи ҳудудий маҳсулотлар қўшилиб чиқилади. Мамлакатимиздаги 14 та ҳудудда ўрта ҳисобда 581 916,8 минг сўмдан ЯХМ яратилди, деб фараз қиладиган бўлсак, унинг мамлакат миқёсидаги миқдори 8 146 835,2 минг сўмни ташкил қилади:

$$581\,916,8 * 14 = 8\,146\,835,2 \text{ минг сўм.}$$

Энди туризм тармоғининг ҳудуд ва мамлакат ЯИМдаги улушини қўшимчалар билан реал миқдорини (ЯИМтур.ул) аниқлаш мумкин. Бунинг учун эса қуйидаги формуладан фойдаланиш тавсия қилинади:

$$\text{ЯИМтур.ул} = (\text{ЯИМтур} * 100) / \text{ЯИМ};$$

Ушбу формуладаги кўрсаткични қуйидагича аниқлаш мумкин бўлади:

$$\text{ЯИМтур.ул} = (8\,146\,835,2 * 100,0) / \text{ЯИМ};$$

Бу тахминан 3,0 %ни ташкил қилади.

Агар бизнинг тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса, туризмда яратилган ЯИМ ҳажми ва унинг мамлакат ва ҳудуд ЯИМдаги улуши аниқ ҳисобланиш имконини беради ва туризмни мамлакат ва ҳар бир ҳудуд бўйича ҳам ривожлантириш учун асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Дж.Абиев	J.Abiev
Совершенствование метода определения доли туризма в ВВП региона и страны	Improvement of the method of determining the share of tourism in the GDP of the region and the country
Аннотация: в статье рассмотрены пути совершенствование метода определения доли туризма в ВВП региона и страны. В ней приведен новый подход в определении доли туризма в ВВП региона и страны. Также приведены пути учета продукции, связанной с туризмом, но не учитываемой в данной сфере.	Abstract: The article explores ways to improve the method of determining the share of tourism in the GDP of the region and the country. It provides a new approach to determining the share of tourism in the GDP of the region and the country. There are also ways of accounting for products related to tourism, but not taken into account in this area.
Ключевые слова: туризм, регион, страна, ВВП, доля туризма, доход, туристический продукт, реализованный туристический продукт.	Keywords: tourism, region, country, GDP, share of tourism, income, tourist product, realized tourist product.

С.Ш. Халилов – ТДИУ ассистенти

ТУРИСТИК ХИЗМАТЛАР ЭКСПОРТИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада туристик хизматлар экспортини амалга оширишда уни диверсификация қилишнинг тавсифи ва йўналишлари келтирилган. Шунингдек, унда туристик хизматлар экспортини диверсификация қилишнинг объектив зарурати ва аҳамияти асосланган бўлиб, стратегик йўналишлари ҳам очиб берилган.

Калит сўзлар: туристик хизматлар, экспортни диверсификациялаш, стратегик режалаштириш, ташқи бозор, экспорт географияси.

Хизматлар соҳаси ривожланиш суръатларини ошириш миллий иқтисодиёт тармоқлари фаолиятини интенсив асосда ташкил этишнинг муҳим омилларидан бири саналади. Ташқи иқтисодий муносабатларнинг самарали йўлга қўйилиши хизматлар халқаро савдосига чамбарчас боғлиқ. Айниқса, жаҳон хўжалик муносабатлари чуқурлашиб бораётган бир пайтда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини сақлаб туриш маркетинг нуктаи назаридан алоҳида ёндашувни шакллантиришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони¹ соҳа тараққиётида алоҳида даврни бошлаб берди. Туризм соҳасини самарали тартибга солиш ҳамда бу борада ягона давлат сиёсатини юритиш мақсадида Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил этилди. Бу каби амалий саъй-ҳаракатлар ҳудудларга туристлар оқимининг ортиши, туристик дестинацияларнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлик даражаси юксалишига олиб келаяпти.

Туризм соҳаси субъектларининг ташқи бозорлар конъюнктураси ўзгаришларига барқарор мослашиб бориши диверсификация стратегияси мукамаллигига ҳам боғлиқ. Зотан, туристик фирмалар, меҳмонхоналар, ресторанлар, транспорт компанияларида фаолият юритиб келаятган маркетинглар диверсификация стратегиясини ишлаб чиқиш орқали туристик хизматлар пакетининг жозибдорлигига эришиш йўлида мунтазам изланишлар олиб бормоқда. Аввало, диверсификация категориясининг назарий мазмуни ва илмий моҳиятига тўхталиб ўтиш жоиз. “Диверсификация” сўзи латинча “diversus” – “хилма-хил”, “facere” – “бажармоқ”, “амалга оширмоқ” сўзларидан келиб чиққан². Мазкур категориянинг этимологиясидан келиб чиққан ҳолда туристик хизматлар диверсификацияси тушунчасига аниқлик киритиш мумкин.

Туристик хизматлар диверсификацияси – таклиф этилаётган туристик хизматлар ассортиментини кенгайтириш, сотув бозорларининг янги сегментларини ўзлаштириш ҳамда туристик хизматлар реализациясини инновацион маркетинг механизми асосида тартибга солиш эвазига хизмат кўрсатиш самарадорлигини таъминлашга йўналтирилган яхлит жараён.

Келтирилган ушбу таъриф иқтисодиётни инновацион ривожлантириш талабларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилганлиги билан диққатга сазовор.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. “Халқ сўзи” газетаси // 2016 йил 3 декабрь сони.

² www.ru.wikipedia.org – бутунжаҳон электрон энциклопедияси расмий сайти

Буни қуйидагича асослаш ўринли:

биринчидан, таърифда асосий урғу ассортиментни кенгайтириш масаласига қаратилган;

иккинчидан, экспортга мўлжалланган хизматлар сотув бозорлари янги сегментларини ўзлаштириш туристик хизматлар диверсификацияси намоён бўлишининг бирламчи талаби сифатида қайд этилган;

учинчидан, туристик бозор субъекти ўз фаолиятини кенгайтирар экан, аввало, хизматлар реализациясини инновацион маркетинг механизми асосида тартибга солинишига эришиши лозим;

тўртинчидан, бозор муносабатлари чуқурлашиб бораётган бир пайтда диверсификацион сиёсатни амалга ошириш хизмат кўрсатиш самарадорлигини таъминлаши зарур (1-расм). Ушбу жиҳатлар таърифда мужассамланганлиги унинг назарий қимматини белгилаб беради.

1-расм. Туристик хизматларни диверсификация қилиш жараёни¹

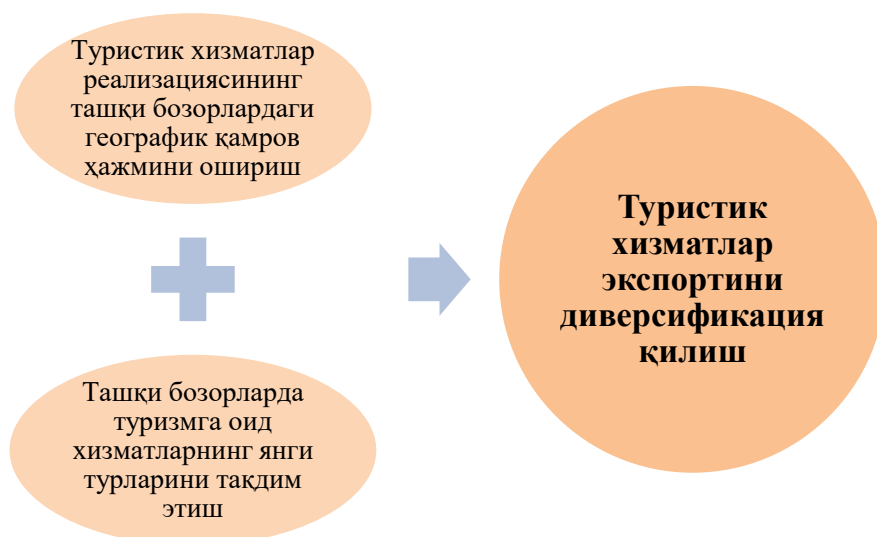
Зеро, бугунги кунда туристик хизматлар ассортиментини бошқариш бизнес юритиш амалиётида алоҳида ёндашувни талаб этмоқда. Айниқса, хизматларни экспортга йўналтириш усул ва воситалари борган сари такомиллашмоқда. Демак, туристик хизматлар экспортини диверсификация қилиш тушунчасига ҳам аниқлик киритиш тақозо этилади. Бу келгусида туристик хизматлар бозорига сервис корхоналарининг мослашувчанлик даражаси ортишига олиб келади. Хорижий туристлар оқимининг кўпайиши, жаҳон бозоридаги улушнинг йўқотилиш хавфи камайиши мазкур фаолият йўналишига тегишли асосий иқтисодий категориялар моҳиятининг илмий-назарий очиб берилишига ҳам таянади.

Туристик хизматлар экспортини диверсификация қилиш деганда туристик хизматлар реализациясининг географик камров доирасини ўзгартириш ҳамда асосий хизмат турларининг хилма-хиллигига эришиш билан боғлиқ фаолият тушунилади. Бу қуйидагиларни англатади (2-расм):

- туристик хизматлар билан янги ташқи бозорларни ўзлаштириш ва хизматлар йўналтириладиган хорижий давлатлар сафини орттириш экспорт диверсификациясининг бирламчи шартларидан саналади;

- туристик бозор субъекти ўзи таклиф этаётган асосий хизмат турларининг хилма-хиллигини таъминлаши ҳам экспорт диверсификацияси сифатида баҳоланади.

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

2-расм. Туристтик хизматлар экспорти диверсификациясининг намоён бўлиш хусусиятлари¹

Бир сўз билан айтганда, туристик хизматлар экспортининг диверсификация қилиниши миллий иқтисодиёт барқарор ривожланишига фаол таъсир кўрсатади. Унинг таъсири жаҳон бозори конъюнктураси талаблари асосида маҳаллий туристик дестинациялар жозибadorлигининг оширида кузатилади. Натижада туризм соҳаси мутахассислари малакаси халқаро стандартлар даражасида шаклланади, туризм инфратузилмаси объектларида янги иш ўринлари вужудга келади.

Туристтик хизматлар бозори субъекти ўзи учун анъанавий ташқи бозорлар сафига янгисини қўшиши, қолаверса, экспортга йўналтирилган хизматлар ассортиментини тўлдирувчи ёки ўзаро боғлиқ бўлган хизматлар билан бойитиши диверсификацион ривожланиш суръатларини оширади. Шундай қилиб, бизнес юритиш истикболини кенг имкониятли фаолият масштабига айлантириш учун мумкин қадар диверсификация йўналишида ривожланишни ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади (3-расм).

3-расм. Туристтик хизматлар экспортини диверсификация қилишдан кутиладиган асосий натижалар²

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган

² Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

Хулоса қилиб айтганда, туристик хизматлар экспортини диверсификация қилиш стратегик жиҳатдан долзарб аҳамиятга эга. Зотан, туристик хизматлар экспортини диверсификация қилиш стратегиясини муваффақиятли амалга оширишга айти масалага маркетинг ёндашувининг инновацион асосда шакллантирилганлиги ҳам таъсир кўрсатади. Келгусида экспортга йўналтирилган туристик хизматлар пакети таркибининг хилма-хиллигини таъминлаш мамлакатимизга хорижий туристлар оқимининг сезиларли даражада ўсишига замин яратади.

С.Халилов Стратегическая значимость диверсифицирования экспорта туристических услуг	S.Khalilov Strategic importance of diversifying exports of touristservices
Аннотация: в статье приводится описание экспорта туристических услуг. В то же время в ней подчеркивается объективная необходимость диверсификации экспорта туристических услуг. В статье объясняется стратегическое значение диверсификации экспорта туристических услуг. Ключевые слова: туристические услуги, диверсификация экспорта, стратегическое планирование, внешние рынки, география экспорта.	Abstract: This article provides a description of the export of tourist services. At the same time, it highlights the objective necessity of diversification of tourist services exports. The article explains the strategic significance of diversification of tourist services exports. Keywords: tourist services, export diversification, strategic planning, external markets, export geography.

Ҳ.А.Раҳимов – СамИСИ ўқитувчиси

МЕҲМОНХОНАЛАРДА “МЕҲМОНДОРЧИЛИК КЛАСТЕРИ”НИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

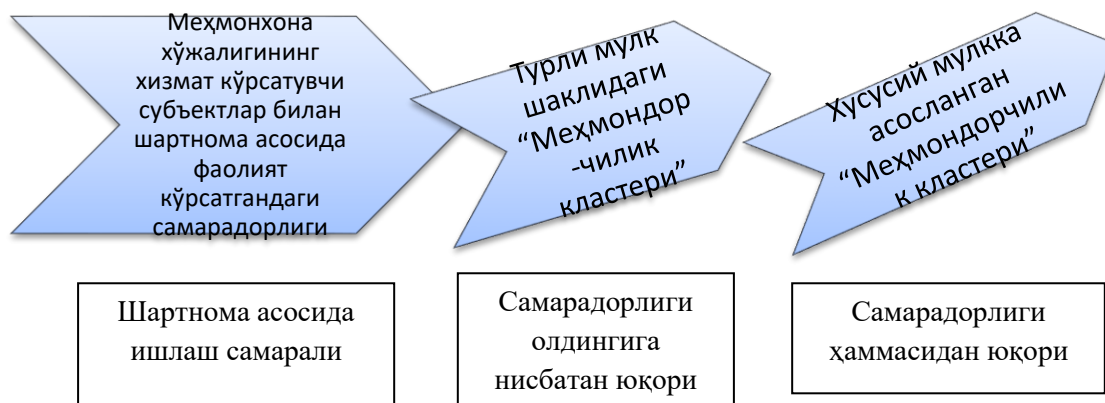
Аннотация: мақолада меҳмондорчилик хизматларини амалга оширишнинг энг самарали йўлларида бири хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери” эканлиги асосланган. Унда меҳмондорчилик кластерининг ташкилий тузулмаси, 2017 йил май ойида тадқиқ қилинган меҳмонхона хўжаликларида ўтказилган тадқиқот натижасида ягона мулкка асосланган “Меҳмонхона кластери”нинг ўртача бир кунга тўғри келадиган самарадорлигининг ҳисоб-китоби ҳам келтирилган. Калит сўзлар: Меҳмонхона, меҳмондорчилик кластери, туристик хизмат, самарадорлик, хусусий мулк, корпоратив бошқарув.
--

Меҳмонхоналар томонидан туристларга хизмат кўрсатишнинг ҳамма турларини қамраб оладиган битта субъектнинг хусусий мулкига асосланган бошқаришнинг энг самарали йўлларида бири бўлган “Меҳмондорчилик кластери”ни шакллантириш механизми ишлаб чиқилди.

Туристларга хизмат кўрсатиш масаласи ўта нозик иш. Уларга барча қулайликлар билан бирга хавфсизлигини ҳам тўлиқ таъминланганлигига ишонч ҳосил қилган бўлиши лозим. Бу эса, ҳозирги шароитда тадбиркорга маълум миқдорда фойда ҳам келтириши мақсадга мувофиқ. Бунинг учун меҳмонхоналар томонидан кўрсатиладиган хизматлар маълум миқдорда фойда келтириш билан бирга, харажатларнинг ҳам тежамкорлигига эришиши лозим. Бунга эришиш учун

меҳмондорчилик хизматларининг ҳамма турларини қамраб оладиган битта субъектнинг хусусий мулкка асосланган бошқаришнинг самарали йўллари танлашни тақозо қилади.

Тадқиқотларимиз кўрсатдики, меҳмондорчилик хизматларини амалга ошириш хизмат кўрсатувчи субъектлар билан шартнома асосида фаолият кўрсатгандан кўра турли мулк шаклидаги “Меҳмондорчилик кластери”и анча самарали. Бунга нисбатан эса, хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери” энг самарали эканлиги аниқланди. Бунинг кетма-кетлиги қуйидаги расмда келтирилган (1-расм).

1-расм. Меҳмондорчилик хизматларини амалга оширишнинг хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери” энг самарали эканлигини кўрсатувчи расм

Кўриниб турибдики, меҳмонхона хўжалигининг меҳмондорчилик хизматларини амалга оширишда хизмат кўрсатувчи субъектлар билан шартнома асосида фаолият кўрсатганда маълум самарадорликка эришилади. Аммо ушбу усулга нисбатан турли мулк шаклидаги “Меҳмондорчилик кластери”и анча самарали эканлиги аниқланди. Тадқиқот давомида ушбу кластерга нисбатан хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери” энг самарали эканлиги аниқланди.

Ушбу хулосага келиш учун меҳмондорчилик кластерига қандай хизматларни киритиш лозимлиги ҳам танлаб олинди. Чунки, бундай хизматларни кўрсатувчи субъектларнинг аксарият қисми ҳозирги пайтда асосан ўз мулкка таянган ҳолда ҳар бири алоҳида фаолият кўрсатади. Шу туфайли мазкур хизматлар турига қандай хизматларнинг киришини аниқлаш ҳам муҳим масалалардан биридир. Кузатувларимиз кўрсатдики, меҳмондорчилик жараёнида кўрсатиладиган хизматларнинг асосий элементлари қуйидагилардан иборат экан. Буларнинг ўзаро боғлиқлиги қуйидаги расмда келтирилди (2-расм).

Мазкур расмда меҳмонларга кўрсатиладиган деярли барча хизматларнинг турлари келтирилган. Тадқиқот жараёнида ушбу хизматларни кўрсатувчи субъектлар турли мулк эгалари бўлгандаги ҳолати ва бир кишига қарашли хусусий мулкка асослангандаги ҳолати қиёсий таҳлил қилинди. Таҳлил натижалари, ушбу хизматлар бир кишининг мулки бўлганда турли мулк эгаллигига нисбатан нафақат иқтисодий, балки ижтимоий жиҳатдан ҳам самарали эканлигини кўрсатди. Чунки ҳар бир хизматни кўрсатувчи субъект меҳмонхона буюртмасига асосан хизмат кўрсатганда хизматнинг таннархига ўзининг фойдасини ва бошқа тўловларни киритган ҳолда қўшиб ҳисоблайди ва мос равишда меҳмонхонадан ёки меҳмонларнинг ўзларидан ундириб олинади. Агар ушбу хизматлар меҳмонхонанинг ўз ихтиёрида бўлса, фақат таннархини тўлайди,

2-расм. Меҳмондорчилик кластерининг ташкилий тузулмаси¹

қолган қисми меҳмонхонанинг ўзига фойда бўлиб қолади. Натижада меҳмонларга кўрсатиладиган хизмат тури ҳам жуда арзонга тушади. Бу эса туристларнинг ўзларига ҳам фойда бўлади, йўланма нархи арзонлашади ва мос равишда ижтимоий самарадорликни таъминлайди.

Ушбу ҳолатни қуйидаги мисолда кўриш мумкин. Меҳмонхонада 10 та турист битта маршрут бўйича транспорт воситасидан (кичик автобусдан) фойдаланган ҳолда сайр қилишини танладик. Агар ушбу 10 кишилик кичик ҳажмли автобусни ижарага олса, бир кунда 1250,0 минг сўм тўлаши лозим экан. Агар ўзининг транспортдан фойдаланса барча харажатлари 450,0 минг сўмни ташкил қиларкан. Демак, меҳмонхонанинг ўзида автобус бўлса, харажатлар 2,8 марта ($1250,0 / 450,0$) кам сарфланар экан. Худди шундай бошқа хизматлар ҳам ўз мулки бўлса, меҳмонхонага жуда арзонга тушиши аниқланди. Шу туфайли хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери”дан фойдаланишни тавсия қилдик. Ушбу тавсиянинг иқтисодий самарадорлиги қуйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

Жадвалдаги маълумотларнинг ҳисоб-китоби қуйидагича амалга оширилди. Масалан, турист 3 маҳал шу меҳмонхонага қарашли овқатланиш шахобчасида овқатланса ва ташқаридаги овқатланиш шахобчаларида овқатланса қанча даромад олиши мумкинлиги қиёсий ўрганилди. 10 та меҳмон меҳмонхонада овқатланганда нонуштага ўртача 16,2 сўмдан тўғри келади ва жами 162,0 минг сўм даромад келтиради. Тушлик овқати 40,44 минг сўмдан тўғри келмоқда. Бу 10 кишига 404,4 минг сўмни ташкил қилади. Кечки овқатнинг ўртача қиймати ҳар бир туристга 38,4 минг сўмдан тўғри келмоқда. Бунинг умумий қиймати 384,0 минг сўмга тенг бўлмоқда. Жами бир кунлик даромад 950,4 минг сўмга ($162,0 + 404,4 + 384,0$) тенглигини кўраимиз. Агар улар бошқа жойдан овқатланса ҳам фақат шу нонушта учун меҳмонхона 162,0 минг сўмгина даромад қилтирган бўларди.

¹ Мазкур расмда келтирилган чизманинг ғояси илк бор биз томонимиздан нашр қилинган монографиямизда келтирилган. Қаранг: Ҳ.А.Раҳимов “Туризм ва меҳмонхона хўжалигида самарадорликни оширишнинг назарий ва методологик муаммолари” – Т.: “Иқтисод-молия” нашриёти, 2017. – 200 б.

1-жадвал

2017 йил май ойида 17 та меҳмонхона хўжаликларида ўтказилган тадқиқот натижасида ягона мулкка асосланган “Меҳмонхона кластери”нинг ўртача бир кунга 10 та туристга тўғри келадиган даромаднинг ҳисоб-китоби¹

Т/р	Кўрсаткичлар	Турли мулкка асослан- ганда, минг сўм	Бир кишининг мулки бўлганда, минг сўм	Ягона мулкнинг самарадорлиги	
				Сўмда, минг сўм	Фоизда,%
Даромадлар					
1.	Овқатланиш шаҳоб- часи, 3 маҳал овқатланганда	162,0 ²	950,4 ³	+788,4	586,7
2.	Савдо шаҳобчаси, (ижара ҳақи ва ўзига кирим қилинадиган савдо тушуми)	85,0	2145,0	+2060,0	25,2 марта
	Сауна	-	200,0	+200,0	X
	Тиббиёт хонаси, массаж билан	85,0	180,0	+95,0	211,8
	Интернет ва бошқа ахборот технология- лари	85,0	160,0	+75,0	188,2
	Гид хизмати	-	200,0	+200,0	x
	Такси буюртмаси, (230,0 минг сўм меҳмонхонага қарашли бўлганда)	-	230,0	+230,0	x
	Туристик фирма	-	-	-	-
	ЖАМИ	417,0	4065,4	+3648,4	974,9
Харажатлар					
2.	Транспорт воситаси, 1 та автобус 1кунда	1250,0	450,0	-800,0	36,0
3.	Конференцзал (ижарага олганда ва ўзиникидан фойдаланганда)	100,0	20,0	-80,0	20,0
	ЖАМИ	1350,0	470,0	-880,0	
	ХАММАСИ	x	x	+4528,4	x

Савдо шаҳобчаси ҳам ижарага берилган ёки мулк эгаси томонидан ташкил қилинган бўлиши мумкин. Агар ижарага берилса, меҳмонхонанинг даромади фақат ижара ҳақидангина иборат бўлади. Бу бизнинг мисолимизда 85,0 минг сўмни ташкил қилади. Агар меҳмонхонанинг ўзи савдони ташкил қилса барча оборотни ўзи кириш қилади. Бу ҳолда ўртача тушум 2145,0 минг сўмга тенг бўлади. Бу ижара ҳақиға нисбатан 25,2 марта кўп демакдир.

¹Муаллиф ҳисоб-китоблари асосида тузилди. Айрим рақамлар ўртача олинганлиги учун тадқиқот натижасидан келиб чиқиб, бироз яхлитланган ҳолда берилмоқда.

²Бинодан фойдаланганлиги учун Фақат аренда олади.

³ Меҳмонхона овқатларни ўзи тайёрлаб сотади.

Сауна хизмати бор меҳмонхоналардаги тушумни таҳлил қилганда шунга амин бўлдики, меҳмонларнинг бир қисми айниқса кечги пайтда сауна қилишни ёқтирар экан. Агар саунаси йўқ бўлса, ҳеч қандай зарар ёки фойда қўриш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Аммо саунаси бор меҳмонхоналар 10 та меҳмонга хизмат қилиб ҳар биридан 20,0 минг сўмдан (бошқа чой дамлаш, ширинликлар билан таъминлаш ва саунага керак бошқа қўшимча хизматлар билан) жами 200,0 минг сўм қўшимча даромад қилишлигига гувоҳ бўлди.

Меҳмонхонада тиббиёт хонасининг мавжудлиги ҳам меҳмонларга қулайлик туғдирар экан. Агар бирорта хонани уларга ижарага берса ўрта ҳисобда 85,0 минг сўм даромад қилишлиги аниқланди. Агар уни ўзи ташкил қилиб, сотилган тиббий хизмат тушумини битта ғазнага тушурадиган бўлса (ташқаридан ҳам даволанувчилар келиши чекланмаган ҳолда), умумий ўртача даромади 180,0 минг сўмни ташкил қилмоқда.

Интернет ва бошқа ахборот технологияларини кўрсатувчи хизматларнинг бугунги кунда аҳамияти беқиёс. Шу туфайли ҳар бир туристда унга катта эҳтиёж бор. Агар ушбу хизматни меҳмонхонада ташкил қилиб, фақат бинони ижарага берса, бир кунда ўрта ҳисобда 85,0 минг сўм фойда қилади. Агар ушбу хизматни меҳмонхонанинг ўзи ташкил қилиб, пулни умумий ғазнага туширса, ушбу хизматнинг бир кунлик фойдаси 160,0 минг сўмга тенг бўлади.

Гид ва таксини ташкил қилиш ҳам меҳмонхонага маълум миқдорда фойда келтиради. Агар у ташкил қилинмаса ҳеч қандай фойда келтирмайди. Агар гид хизматига меҳмонхона маъмурияти тўлайдиган бўлса, зарар бўлиши ҳам мумкин. Лекин ушбу хизматлар меҳмонхона томонидан ташкил қилинса гид хизматидан 200,0 минг сўм, такси хизматидан 230,0 минг сўм фойда қилиши ҳисоб-китоб қилинди.

Айрим хизмат турлари, жумладан, транспорт воситасидан 1 та автобусни ёллаша, унинг харажати 1250,0 минг сўмни ташкил қилади, агар у ўзиники бўлса, атиги 450 минг сўмга тенг бўлади. Бу ерда меҳмонхона харажатларни тежаш йўли билан фойда қилади. Ҳозирги шароитда меҳмондорчилик хизматларидан бири, унда конференцзал бўлишлигини талаб қилади. Ушбу зални ижарага олганда, ўрта ҳисобда 100,0 минг сўм тўлашига тўғри келади, агар ўзиникидан фойдаланганда харажатнинг миқдори атиги 20,0 минг сўмни ташкил қилади. Бу ерда ҳам фойда харажатларни тежаш эвазига содир бўлади.

Кўриниб турибдики, хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери”да барча фойда суммаси турли мулкдаги субъектларни бирлаштириш эвазига ташкил қилинган “Меҳмондорчилик кластери”га нисбатан 10 баробардан кўпроқ фойда қилар экан. Агар бизнинг тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса хусусий мулкка асосланган “Меҳмондорчилик кластери”да жуда катта фойдага эриши мумкинлигига гувоҳ бўлиб турибмиз.

Х.Рахимов Механизмы формирования в гостиницах «Кластера гостеприимства»	Н.Рахимов Mechanisms of "Cluster of hospitality" formation in hotels
Аннотация: в статье обосновано, что одним из эффективных путей оказания гостиничных услуг является основанный на частной собственности «Кластер гостеприимства». В ней приведены организационная структура кластера, расчет среднесуточной	Abstract: it is justified in the article that one of the most effective ways of rendering hotel services is the Cluster of Hospitality, based on private property. It shows the organizational structure of the cluster, the calculation of the average daily efficiency of the "Cluster of

эффективности, основанной на частной собственности «Кластера гостеприимства» на основе анализа гостиниц в мае 2017 года. Ключевые слова: гостиница, кластер гостеприимства, туристическая услуга, эффективность, частная собственность, корпоративное управление.	Hospitality", based on the private property on the basis of the analysis of hotels in May 2017. Keywords: hotel, hospitality cluster, tourist service, efficiency, private property, corporate management.
--	---

М.А.Куймуратова – Наманган мухандислик техника институти катта ўқитувчиси

ТУРИЗМНИДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ СТРАТЕГИК ИСТИҚБОЛИНИ БЕЛГИЛАШДА SWOT ТАҲЛИЛ УСУЛИДАН Фойдаланиш масалалари

Аннотация:мақолада туризмнидиверсификация қилишнинг стратегик истиқболини белгилашда SWOT таҳлил усулидан фойдаланиш масалалари қараб чиқилган. Шу билан бирга, мазкур соҳани диверсификация қилишда туризмни ривожлантиришнинг кучли томонлари, заиф томонлари, имкониятлари ва таҳдидлари тадқиқ қилинган. Ушбу таҳлил натижасида таъсирчан бошқарув қарорларини қабул қилиш йўллари ҳам кўрсатиб берилган. Калитли сўзлар: туризм, диверсификация, SWOT таҳлил, кучли томон, заиф томон, имкониятлар, таҳдидлар, бошқарув қарорлари.

Ҳозирги шароитда туризмнидиверсификация қилишнинг стратегик истиқболини белгилашда, унинг кучли томонларини, имкониятлари, заиф томонлари ва таҳдидларини ўрганиш ҳаётий заруратга айланиб қолди. Чунки, ҳар бир жараёни такомиллаштиришда, унинг самарадорлигини оширишда, ушбу ҳолатлар бир вақтнинг ўзида мужассам бўлади. Уларни билмасдан, таҳлил қилмасдан туриб, у ёки бу жараёни такомиллаштириш борасидаги таклифларни етарли даражада асослаш ҳам мураккаб. Шу туфайли, ушбу масалани амалга ошириш учун SWOT таҳлил усулларида фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлмоқда. SWOT таҳлил усулидан фойдаланишдан аввал унинг мазмунига эътиборни қаратамиз.

Иқтисодий адабиётларда SWOT таҳлилнинг келиб чиқиши инглиз тилидан олинган бўлиб, таҳлил қилинаётган объектнинг кучли (Strengths – S), заиф (Weaknesses – W), имкониятлари (Opportunities – O) ва таҳдидлардан иборат (Threats – T) сўзларининг бош ҳарфидан ташкил топган (SWOT) лиги қайд этилган¹. Бунинг ўзбек тилидаги таржимасининг бош ҳарфлари КЗИТ таҳлили сифатида намоён бўлади. Ушбу таҳлилни амалга оширишнинг бир қанча афзалликлари мавжуд.

Биринчидан, ушбу таҳлилда туризм соҳасини диверсификация қилиш бўйича тегишли далиллар (фактлар) билан бирга ушбу соҳани стратегик ривожлантиришда мантиқий таҳлил усулларида ҳам кенг фойдаланилади.

Иккинчидан, мамлакатимиз миқёсида ва унинг ҳар бир ҳудудида туризм

¹Пардаев М.Қ., Холиқулов А.Н. Иқтисодиёт субъектларида омилли таҳлилни такомиллаштириш. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 202-217 бетлар. Пардаев М.Қ., Олим Пардаев, Обид Пардаев. SWOT таҳлилнинг мазмуни ва уни амалга ошириш методологияси. – Самарқанд, СамИСИ, 2014. – 24 бет.

соҳасини диверсификация қилиш бўйича стратегик йўналишларни аниқлашда маҳаллий шароитнинг имкониятларини, ички ва ташқи омилларнинг таъсирини ҳисобга олишда ҳам аниқ фактлар билан бирга мантикий таҳлилдан фойдаланиб, чекланмаган сабабларни келтириш мумкин бўлади.

Учинчидан, шу тариқа ушбу таҳлилдан фойдаланган ҳолда туризм соҳасини диверсификация қилиш бўйича барча мутахассислар ва мутасаддиларнинг фикрларини инобатга олиш ва уларнинг тажрибаси, илмий имкониятларидан ҳам кенг фойдаланиш мумкин бўлади.

Тўртинчидан, туризм соҳасини диверсификация қилиш бўйича SWOT таҳлилнинг яна бир муҳим хусусияти, туристик фирмаларнинг аҳволини чуқур таҳлил қилиш жараёнида нималарга аҳамият бериш лозимлиги аён бўлади. Мазкур жараённинг кучли томонларини янада кучайтириш, заиф томонларини бартараф қилиб, уларни кучлантириш, имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш ва таҳдидларнинг олдини олиш учун тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш имконияти ҳам туғилган бўлади. Шу туфайли, хорижий мамлакатларда SWOT таҳлил усулидан фойдаланиш масалалари иқтисодиётнинг барча соҳаларида қўлланилмоқда ва у кўплаб тадқиқотлар объектига айланди. Бу борада бир қанча адабиётлар ҳам нашр қилинди. Жумладан, М.Қ.Пардаев¹, А.Н.Халикулов², М.Э.Пўлатов, И.Р.Бедикулова, О.М.Пардаев³ лар асарларида SWOT таҳлил усулидан фойдаланиш йўллари кўрсатиб берилган. Аммо ушбу адабиётларда унинг туризм соҳасини диверсификация қилишда фойдаланиш йўллари кўрсатилмаган ва тадқиқ ҳам қилинмаган.

Шуни қайд этиш жоизки, юқоридаги адабиётларда SWOT таҳлил тушунчасининг таърифи ишлаб чиқилган ва унга қуйидагича таъриф берилган. Юқорида номи зикр этилган адабиётларда **SWOT таҳлил деганда, таҳлил қилинаётган объектнинг кучли ва заиф томонларини, имкониятлари ва таҳдидларини кенг миқёсда аниқлаб берадиган таҳлилнинг шакли тушунилади**⁴ дейилган. Ушбу таърифда мазкур таҳлилнинг ўзига хос жиҳатлари тўлиқ ифода қилинган ва шу жиҳатдан унга қўйилган назарий талабларга ҳам жавоб бериши ҳам исботланган. Ушбу адабиётларда эътироф этилган унсурлар инобатга олинса, унинг шаклини қуйидагича ифодалаш мумкин (1-расм).

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, SWOT таҳлилда туризмни диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларини аниқлашда инобатга олиш жоизки, унинг кучли (Strengths – S) ва заиф (Weaknesses – W) томонлари бевосита ўрганилаётган туристик фирмаларнинг фаолиятига бевосита боғлиқ. Ушбу томонларни туристик фирмалар ўз кучи ва имкониятларини ишга солган ҳолда бошқарув қарорларини қабул қилиши мумкин. Аммо унинг имониятлари (Opportunities – O) ва таҳдидлари (Threats – T) аксарият ҳолда ташқи омилларга боғлиқ бўлганлиги туфайли, уларни башқариш ва бартараф қилишда амалдаги

¹Пардаев М.К. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. Самарканд, “Зарафшон” нашриёти, 2001. – 272 бет.

²Пардаев М.Қ., Холикулов А.Н. Иқтисодиёт субъектларида омилли таҳлилни такомиллаштириш. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 202-217 бетлар.

³Пардаев М.Қ., Пўлатов М.Э., Бердикулова И.Р., Пардаев О.М., Маркетинг тадқиқотида статистик таҳлил. Самарканд, СамИСИ, 2015. – 284-302 бетлар. Пардаев М.Қ., Олим Пардаев, Обид Пардаев. SWOT таҳлилнинг мазмуни ва уни амалга ошириш методологияси. – Самарканд, СамИСИ, 2014. – 24 бет.

⁴Пардаев М.Қ., Холикулов А.Н. Иқтисодиёт субъектларида омилли таҳлилни такомиллаштириш. Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 202-217 бетлар. Пардаев М.Қ., Пўлатов М.Э., Бердикулова И.Р., Пардаев О.М., Маркетинг тадқиқотида статистик таҳлил. Самарканд, СамИСИ, 2015. – 284-302 бетлар. Пардаев М.Қ., Олим Пардаев, Обид Пардаев. SWOT таҳлилнинг мазмуни ва уни амалга ошириш методологияси. – Самарканд, СамИСИ, 2014. – 24 бет.

1-расм. Туризмни диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларини аниқлашда фойдаланиладиган SWOT таҳлил унсурлари

меъёрий ҳужжатларнинг етарли даражада ишлаб чиқилганлиги, уларга амал қилиш механизмларининг тўғри йўлга қўйилганлиги каби омилларга ҳам таянишга тўғри келади. Шундай қилиб, туристик фирмаларда амалга ошираётган SWOT таҳлилда мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш билан бирга таҳдидларни бартараф қилиш механизмларини ҳам ишлаб чиқиши лозим бўлади. Бу жараён SWOT таҳлил натижасида қабул қилинадиган қарорларда, ишлаб чиқилган чора-тадбирларда ўз аксини топади.

Ушбу расмда келтирилган туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларини аниқлашда фойдаланиладиган SWOT таҳлил унсурларининг **кучли томонларининг** яна бир жиҳатимавжуд ҳолатнинг шаклланганлиги билан боғлиқдир. Чунки у соҳани ривожлантириш учун хизмат қилиб келаётган омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларида кучли томонларнинг мавжудлиги, уни янада жадал ривожлантиришнинг истикболи борлигидан, келажакда ушбу жараённинг барқарор тараққиётни таъминлаш мумкинлигидан далолат беради.

Бугунги кунда туризмни ривожлантиришнинг объектив зарурат эканлигини соҳани ривожлантириш имкониятларини қидиришга, шунга мос тадбиркорликни ривожлантиришга ундайди. Шу ўринда қайд этиш жоизки, туризм соҳасида тадбиркорлик қиладиган кишилар бир қанча хорижий тилларни, дунё маданиятини билиш билан бирга, ўзимизнинг тарихимизни ва миллий урф одатларимизни туристларга турли йўллар билан етказиш йўллари ҳам яхши ўзлаштирган бўлиши лозим. Бу эса соҳада фаолият кўрсатадиган ходимлардан юқори малакани талаб қилади.

Ҳозирги пайтда туризм соҳасини диверсификация қилишни модернизациялаш жараёни билан бевосита боғлиқ ҳолда олиб бориш масаласи ҳам муҳимдир. Туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларида кучли томонларнинг имконияти, уни ривожлантириш учун техника ва технологияларни харид қилиш (хориждан бўлсада) имкониятининг мавжудлигидир. Бироқ, туризм соҳасига хизмат қиладиган техника ёки технология бўлмаса, ҳар қандай истаклар орзулигича қолиб кетаверади. Масалан, туристларга мўлжалланган автобуслар ва бошқа транспорт воситалари, халқаро стандартларга жавоб берадиган меҳмонхона жиҳозлари бугунги талабга тўлиқ жавоб бериши керак. Таъкидлаш жоизки, жуда кўп нарсалар ўзимизда ишлаб чиқилмоқда. Бироқ етишмаганларини турли мамлакатлардан харид қилиш мумкин. Бунинг учун катта имкониятимиз бевосита жаҳон иқтисодиётида интеграциялашув жараёни амалга ошириляётганлиги туфайли кенгаймоқда. Ҳозирги шароитда исталган техника ва технологияни

исталган хорижий мамлакатлардан харид қилиш имконияти мавжуд. Бу эса, ўз навбатида, туризм соҳасини диверсификация қилишда тегишли техника ва технологиялар билан таъминлаш имкониятини беради.

Туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларини аниқлашда **заиф томонларини** кучайтириш учун ҳам SWOT таҳлил унсурларидан фойдаланиш лозим бўлмоқда. Тадқиқот жараёнида ўрганишларимиз кўрсатдики, туризм соҳасини диверсификация қилиш ва уни стратегик ривожлантиришнинг заиф томонлари ҳали анчагина. Бундай масалалардан бири, ушбу хизматларни жаҳон андозалари даражасида амалга оширадиган кадрларнинг мамлакатимизда тўлиқ етишмаслигида, тегишли инфратузилманинг тўлиқ шаклланмаганлиги каби камчиликлар билан боғлиқ. Чунки туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик йўналишларини такомиллаштириш масалалари кўп жиҳатдан хориждан келадиган туристларнинг истакларига боғлиқ. Бу хизматлар нималардан иборатлигини олдиндан билиш масаласи ҳам яхши йўлга қўйилмаган. Туризм соҳасида ушбу ахборотларни тўплайдиган кадрларнинг етишмаслиги, борларида ҳам малаканинг етарли эмаслиги мазкур масалани ҳам орқага тортмоқда. Аммо бундай кадрларни тайёрлашни касб-ҳунар коллежларида йўлга қўйиш лозим. Чунки дунёда фан ва техника шу даражада тез ривожланмоқдаки, уларнинг барча янгиликларини кузатиб, унга тайёр бўлиб бориш масаласи анча мураккаб бўлмоқда. Шу туфайли ҳозирги шароитда дунёдаги барча янгиланиш ва ўзгаришларни, янгилик ва ихтироларни кузатиб боришга ва шунга мос кадрларни шакллантириб боришга изчиллик билан киришиш лозимлигини тақозо қилади. Бу масала айниқса туризм соҳасида жуда муҳимдир.

Туризм соҳасини диверсификация қилишнинг стратегик ривожлантиришнинг бир қанча **имкониятлари** ҳам мавжуд. Улардан бири ва энг асосийси, аҳоли турмуш даражасининг ошиб бораётганлигидир. Чунки, мазкур жараён ушбу хизматга бўлган талабни оширади. Аҳолининг турмуш даражаси қанчалик ошиб борса, туризмга бўлган эҳтиёж шунчалик ошиб бораверади. Улар таркибида туризм стратегик ривожлантиришга бўлган эҳтиёжнинг ўсиш даражаси умумий хизматга нисбатан жадалроқ бўлиши мумкин. Чунки, туризмни ривожлантириш иқтисодийнинг асосий тармоғи сифатида мамлакатни юксалтиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида ҳам алоҳида қайд этилган.

Ҳозирги шароитда туризм соҳасини диверсификация қилиш ишларини амалга оширадиган кадрларнинг тегишли олий ўқув юртларида ҳамда касб ҳунар коллежларида тайёрланаётганлиги соҳани ривожлантириш учун тегишли имконият бўлиб ҳисобланади. Булардан ташқари соҳа учун махсус курсларни очиш ҳам мақсадга мувофиқ. Буларда турли ўқув курсларини ташкил қилиб, устоз-шогирд тамойилига асосланган ҳолда фаолият кўрсатиб, хоҳловчиларни ўргатиш имкониятлари пайдо бўлади. Шунинг таъкидлаш жоизки, туризм соҳаси истикболли фаолият бўлганлиги туфайли, уни ўрганишга ҳамisha иштиёқ мавжуд бўлади ва у сўнмайди. Чунки бунинг замирида иш билан бандлик муаммолари ҳал қилинади, иқтисодийни ривожлантириш орқали мамлакатимиз аҳолисининг фаровонлигини, яшаш даражаси ва сифатини оширишга эришиш билан бирга, унинг рақобатбардошлигини кучайтириш масалалари ҳам ҳал қилинади.

Мазкур соҳанинг имкониятлари қаторига туристик хизматларнинг потенциал истеъмолчиларнинг йилдан-йилга ошиб бораётганлигини ҳам мисол келтириш мумкин. Чунки аҳолининг интеллектуал савияси, моддий фаровонлиги ўсиб бориши, ўз навбатида ҳаёт сифатини яхшилаш заруратини туғдирмоқда. Бу зарурият, табиийки, туристик хизматлардан фойдаланишни тақозо қилади. Бу ҳам туризмни диверсификация қилишда катта имконият бўлиб ҳисобланади.

Туристтик хизматларни кўрсатишга қаратилган тадбиркорларнинг шаклланганлиги ва мазкур тадбиркорликнинг ривожланаётганлигини ҳам ушбу соҳанинг имкониятлари мавжудлигидан далолатдир. Чунки тадбиркорлар ҳозирги шароитда кўр-кўрона фаолият кўрсатмайдилар. Бозор нимани талаб қилса, асосий эътиборни шунга қаратади. Табиийки, бугунги кунда ва келгуси истиқболда ҳам мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж ошиб бораверади. Бу эса, ўз навбатида шунга мос тадбиркорликнинг ривожланишига ҳам асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда туристтик хизматларни жадаллик билан ривожлантиришда, уни диверсификация қилишда **таҳдидлар** ҳам йўқ эмас. Улардан бири, қишлоқ жойларда туризм инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги билан боғлиқ. Шу туфайли қишлоқ жойлардаги тадбиркорлар ҳам ўз фаолиятини шаҳарларда амалга оширишга интилишмоқда, чунки, уни ривожлантириш учун қишлоқларда тегишли шароит етарли эмас экан. Бу ерда туризм соҳаси билан шуғулланиш истагидаги бир қанча тадбиркорлар билан бўлган суҳбатда аниқ бўлдики, уларнинг кўпчилиги қишлоқларда яшасада турли тадбиркорлик билан боғлиқ фаолиятларини шаҳарда амалга оширмоқда. Бироқ, асосий хом ашёни қишлоқдан олиб келади, у ерда ишлайдиган ходимларнинг ҳам асосий қисми қишлоқдан келиб ишламоқда. Бунинг сабабини суриштирилганда аниқ бўлдики, қишлоқ жойларда электр энергия таъминотидаги узулишлар туфайли, унинг ишлаши барқарор эмаслиги экан. Чунки мавсум пайтида узлуксиз технология билан ишлайдиган корхонага узлуксиз электр энергиясининг таъминоти даркор. Бу эса туризм соҳасида ўта муҳим. Хорижий туристлар қишлоқ ҳудудларида бўлган пайтда интернет алоқаларидан фойдаланаётган паллада чироқ ўчиб турса у арзимас бўлиб кўринсада, жиддий хулосаларга сабаб бўлиши мумкин.

Қишлоқ жойларга туристлар ташриф буюрмагандан кейин, у ерда туризм ёки бошқа тадбиркорлик учун қўйилган инвестиция ўзини оқламайди. Оқибатда, унинг фаолияти самарасиз тадбиркорликка айланади. Буни ҳеч қандай тадбиркор хоҳламайди. Шу туфайли ушбу масалага ҳам алоҳида жиддий аҳамият беришни талаб қилинади. Энди мамлакатимизда ушбу таҳдид билан боғлиқ масалага чек қўйиш учун қайта тикланадиган энергия манбаларини (куёш батареяси, шамол энергияси, кичик гидроэнергия манбалари кабилар) кўпайтиришга катта аҳамият бериш лозим бўлади.

Таҳқиқотларимиз кўрсатдики, яна бир таҳдидлар қаторига киритиладиган масалалар сирасига қишлоқ жойларда туристтик хизматларни ривожлантиришга бўлган эҳтиёжнинг ўсишига етарли шароитнинг бўлмаслиги билан боғлиқ жараёнларни ҳам киритиш мумкин. Аста-секинлик билан қишлоқларимизда ҳам туристтик хизматларга талаб ошиб бораверади. Чунки аҳолининг табиатга интилиш жараёни йилдан-йилга кучайиб бормоқда. Аммо уларга тегишли шароит яратилиб берилмаса, бу албатта кечириб бўлмайдиган ҳолат. Чунки давлатимиз шунчалик шароит ва имкониятлар яратиб қўйдики, ҳар бир киши бундан тўғри хулоса чиқариб, соҳанинг ривожланиши учун барча таҳдидларни йўқотишга киришишлари керак. Чунки туризмнинг ривожланиши шу ҳудуд аҳолисининг фаровонлигига, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини яхшилашига хизмат қиладиган ўта зарур ва керакли соҳа.

Мамлакатимизнинг жуда кўп ҳудудларида туристтик хизматларни ташкил қилиш ва ривожлантириш учун газ босимининг ҳам узлуксиз таъминланмаганлиги билан ҳам боғлиқ. Чунки ушбу масалани ҳамма жойда ҳам тўлиқ ҳал бўлган, деб бўлмайди. Кўпгина хусусий тадбиркорлар газ босимининг етарли эмаслиги туфайли қишлоқ жойларда шу билан боғлиқ тадбиркорликни ривожлантириш борасида ҳам эътиборни қаратмоқда. Чунки коммунал сиёсат

билан боғлиқ шароитнинг етарли эмаслиги тадбиркорликни, хусусан туризм соҳасини ривожлантиришга ҳам маълум даражада тўсиқ бўлмоқда.

Туристик хизматларни ривожлантиришнинг SWOT таҳлили кўзланган маррага беками-кўст етишда, ушбу соҳани ривожлантиришда, унинг ижобий томонларини оммалаштиришда, имкониятлардан тўғри фойдаланишда, заиф томонларини кучайтиришда, таҳдидларни бартараф қилишда, энг муҳими, ўрганилаётган жараёнларни такомиллаштириш, ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш борасида таъсирчан бошқарув қарорларини қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Шу туфайли ҳозирги шароитда ҳар бир тадқиқот натижаси бўйича SWOT таҳлилни амалга ошириш ва унинг натижаси асосида тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

М.Куимуратова Проблемы использования SWOT-анализа при обозначении стратегических перспектив диверсификации туризма Аннотация: в статье рассмотрены проблемы использования SWOT-анализа при обозначении стратегических перспектив диверсификации туризма. Также, изучены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы при изучении данной сферы. По результатам анализа приведены пути принятия управленческих услуг. Ключевые слова: туризм, диверсификация, SWOT-анализ, сильные стороны, слабые стороны, возможности, угрозы, управленческие решения.	M.Kuymuratova Problems of using SWOT-analysis in identifying strategic prospects for tourism diversification Abstract: The article discusses the problems of using SWOT-analysis in identifying strategic prospects for tourism diversification. Also, the strengths and weaknesses, opportunities and threats in the study of this field were studied. Based on the results of the analysis, ways of taking management services are presented. Keywords: tourism, diversification, SWOT-analysis, strengths, weaknesses, opportunities, threats, management decisions.
---	---

У.Х. Худайбердиев – СамИСИ доценти, и.ф.н.

Ш. Ш. Рахмонов – СамИСИ, туризм йўналиши талабаси.

ДУНЁ ТУРИЗМ БОЗОРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ДИНАМИКАСИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: ушбу мақолада бугунги кунда жаҳон иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири ҳисобланган туризмнинг 6 йиллик ривожланиш динамикаси таҳлил қилиб чиқилган. Бунда 2011-2016 йиллар оралиғидаги туризмнинг дунё ялпи ички маҳсулотидаги улуши, халқаро туристлар сони, улардан тушган даромадлар ва туризм ривожланган мамлакатларнинг статистик кўрсаткичлари келтирилган. Калит сўзлар: Бутунжаҳон туризм ташкилоти, ЯИМ, халқаро туризм, халқаро туризмдан тушган даромадлар, хизматлар экспорти, инвестиция.

Дунё халқлари табиати, иқлими турлича бўлган географик минтақаларда яшайдилар. Улар яшаш жойларида доимо бир хил манзарани кўриб зерикадилар ва бошқа жойларга бориб, инсоният томонидан ва табиий яратилган

мўъжизаларни кўришни хоҳлайдилар. Бундай мўъжизаларга Миср эҳромлари, Ҳиндистондаги Тожмаҳал мақбараси, Франциядаги Эйфел минораси, Хитойдаги Буюк Хитой девори, Самарқанддаги Регистон майдони, Канададаги Ниагара шаршараси, АҚШдаги Гранд Канён ва бошқаларни киритиш мумкин.

Туризм қадимдан сайёрамиз халқлари ўртасида дўстлик алоқаларини мустаҳкамлашга, савдо-сотиқни ривожлантиришга, маданий-маърифий соҳаларни ўрганишга хизмат қилган. Бугунги кунда туризм жадал суръатларда ривожланаётган жаҳон иқтисодиётининг кучли тармоқларидан бири бўлиб, даромад келтириш бўйича дунёда нефт қазиб чиқариш ва автомобилсозликдан кейинги учинчи ўринни эгаллаб келмоқда.

Туризм мураккаб бир феномен ҳисобланади. Кўплаб адабиётларда ушбу тушунчага турлича таъриф келтирилган. Бутунжаҳон туризм ташкилотининг берган таърифига кўра: “Туризм – инсонларнинг одатдаги муҳитдан ташқарида ҳордиқ чиқариш, иш ва бошқа мақсадларда 24 соатдан 1 йилгача бўлган муддатда саёҳат қилиши ҳисобланади”¹. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида” ги қонунининг 3 моддасига кўра, “Туризм – жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши) дир”². Туризмнинг дунё миқёсидаги ўрни ва роли йилдан-йилга ўсиб бораётган бўлиб, бугун ушбу соҳа дунё аҳолисининг кўплаб қисмини ўз доирасига бирлаштирди. БТТ (Бутунжаҳон туризм ташкилоти) нинг берган статистик маълумотларига кўра, 1950 йилда халқаро туристлар сони 25 миллион, 1980 йилда 278 миллион, 1995 йилда 528 миллион³ ва 2016 йилда 1 миллиард 235 миллион кишини ташкил этган ва бу кўрсаткич 2030 йилга келиб 1 миллиард 800 миллион кишига етиши башорат қилинмоқда⁴ (1-жадвал).

1-жадвал

Дунё бўйлаб саёҳат қилган халқаро туристлар сони ва улардан тушган даромадлар статистикаси⁵

Йиллар		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Халқаро туристлар сони		983 млн.	1 млрд. 35 млн.	1 млрд. 87 млн.	1 млрд. 133 млн.	1 млрд. 186 млн.	1 млрд. 235 млн.
Халқаро туристлардан тушган даромадлар (АҚШ долларида)		1 трлн. 30 млрд.	1 трлн. 75 млрд.	1 трлн. 159 млрд.	1 трлн. 245 млрд.	1 трлн. 260 млрд.	1 трлн. 220 млрд.
Ўтган йилга нисбатан фарқ	Туристлар сони, %	4.6	4.0	5.0	4.3	4.6	3.9
	Тушган даромадлар миқдори, %	3.9	4.0	5.0	3.7	4.4	2.6

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, дунё бўйлаб саёҳат қилаётган халқаро туристларнинг сони йилдан-йилга ошиб бормоқда. 2011 йилдаги халқаро туристлар сонини 2016 йилдаги халқаро туристлар сони билан таққослайдиган

¹ UNWTO technical manual: Collection of Tourism Expenditure Statistics. 1995. p.10

² Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида” ги қонуни. “Халқ сўзи” газетаси, 1999 йил 14 сентябр

³ UNWTO Tourism Highlights 2014 Edition

⁴ UNWTO Tourism Highlights 2017 Edition

⁵ БТТ маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилди

бўлсак, ушбу вақт оралиғида дунё бўйлаб саёҳат қилганларнинг сони 25.6 фоизга (252 млн.киши), улардан тушган даромадлар эса 18 фоизга (190 млрд. доллар) ўсганлигини аниқлаш мумкин. Дунё бўйлаб саёҳат қилаётган халқаро туристлар турли мақсадларда саёҳат қилмоқдалар. Уларнинг асосий қисми ҳордиқ чиқариш, рекреация, таътил, иш ва касбий мақсадларда, соғлиғини тиклаш, дўстлар ва қариндошларникига ташриф ва бошқа мақсадларда саёҳат қилишади. Бугунги кунда халқаро туристларнинг ярмидан кўпи – 53 фоизи дам олиш, рекреация ва таътил мақсадида, 27 фоизи соғлиғини тиклаш, диний, дўстлар ва қариндошларникига ташриф, 13 фоизи иш ва касбий мақсадларда, 7 фоизи аниқ белгиланмаган мақсадларда саёҳат қилишмоқда.

Биламизки, туристлар ўз саёҳатларини амалга ошириш учун маълум бир транспорт туридан фойдаланадилар. Бутунжаҳон туризм ташкилотининг олиб борган тадқиқот натижаларига кўра, 2016 йилда халқаро туристларнинг 55 фоизи ҳаво транспортидан, 45 фоизи ер усти транспортидан – темирйўл транспорти, сув транспортидан ва бошқалардан фойдаланадилар. Ушбу кўрсаткичларни 2011 йилдаги кўрсаткичлар билан таққослайдиган бўлсак, ҳаво транспортидан фойдаланиш 4 фоизга, ер усти транспортидан фойдаланиш ҳам 4 фоизга ошганлигини кўриш мумкин.

Халқаро туристлар энг кўп ташриф буюрадиган давлатларга ҳозирда Франция, АҚШ, Испания, Хитой, Италия, Буюк Британия, Туркия, Германия, Мексика ва Россия Федерацияси каби давлатлар киради. Улардан дастлабки 5 тасида халқаро туристлар сонининг ўсишини кўриб чиқамиз.

2-жадвал

Туристлар энг кўп ташриф буюрадиган давлатлар ва уларда халқаро туристлар сони¹

Халқаро туристлар ташрифи сони (миллион киши)							
Йиллар Давлат номи	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 йилда 2011 йилга нисбатан ўсиш (% да)
1. Франция	81.6	83.0	83.6	83.7	84.5	82.6	1.2
2. АҚШ	62.7	67.0	70.0	74.8	77.5	75.6	20.5
3. Испания	56.2	57.5	60.7	64.9	68.5	75.6	34.5
4. Хитой	57.6	57.7	55.7	55.6	56.9	59.3	2.9
5. Италия	46.1	46.4	47.7	48.6	50.7	52.4	11.3

Жадвалдан кўриниб турибдики, Франция давлати бир неча йиллардан бери туристлар энг кўп ташриф буюрадиган мамлакат сифатида биринчилиكنи эгаллаб келмоқда. 2016 йилда мамлакатга ташриф буюрган халқаро туристлар сони 82.6 миллион кишини, улардан тушган даромад эса 42.5 миллиард АҚШ долларини ташкил этган. Халқаро туристлар ташрифи бўйича иккинчи ўринни Америка Қўшма Штатлари эгаллаган. 2016 йилда АҚШга саёҳат қилган халқаро туристлар сони 75.6 миллион, улардан тушган даромад эса 205.9 миллиард АҚШ долларига тенг бўлган. Кейинги ўринларда 75.6 миллион туристлар сони ва 60.3 миллиард АҚШ доллари билан Испания, ундан кейин 59.3 миллион туристлар сони ва 44.4 миллиард АҚШ доллари билан Хитой, кейинги ўринда эса 52.4 миллион туристлар сони ва 40.2 миллиард АҚШ доллари билан Италия кучли 5 ликка яқун ясаган. Жадвал маълумотлари шуни ҳам кўрсатиб турибдики, ушбу

¹ БТТ маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилди

мамлакатларда туризмнинг ривожланиши бир маромда эмас. 2016 йилда 2011 йилга нисбатан туристлар сони Францияда 1.2 фоизга, Хитойда 2.9 фоизга ўсган бўлса, ушбу даврда Испанияда туристлар сони 34.5 фоизга ўсган, яъни 2011 йилда Испанияга 56.2 млн. туристлар ташриф буюрган бўлса, 2016 йилда эса 75.6 млн. киши турист бўлиб келган. Испанияда туристларга кўрсатилаётган юқори даражадаги сифатли хизматлар, қулай шакллантирилган туризм инфратузилмаси, бетақрор табиат кўринишлари, ўзига хос диққатга сазовор жойлари мамлакатга келаётган туристлар оқимини кўпайтирмоқда. Мамлакатда мавжуд бўлган 11 минг 598 та меҳмонхоналар, туристларга хизмат кўрсатувчи 2992 та туристик агентликлар ва уларнинг филиаллари, 58 минг 800 та ресторанлар, 226 мингта кафе ва барлар, 127 та голф майдончалари, 27 та тоғ чанғи станциялари халқаро туристлар учун хизмат қилмоқда.

Ҳозирда туризмнинг дунё ялпи ички маҳсулотидаги умумий улуши 2016 йилда 10.2 фоизни, хизматлар экспортидаги улуши 6.6 фоизни, дунё инвестициясининг 4.4 фоизи айнан саёҳат ва туризмга тўғри келиши ушбу соҳанинг дунё иқтисодиётида алоҳида ўринни эгаллашини англатади¹ (3-жадвал).

3-жадвал

Саёҳат ва туризмнинг дунё иқтисодиётига кўрсатган таъсирининг динамикаси²

Йиллар		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Иқтисодий таъсир							
ЯИМ	Тўғридан тўғри, %	2.9	2.9	2.9	3.1	3	3.1
	Умумий, %	7.9	9.3	9.5	9.8	9.8	10.2
Иш билан бандлик	Тўғридан тўғри, %	3.3	3.4	3.4	3.6	3.6	3.6
	Умумий, %	8.5	8.7	8.9	9.4	9.5	9.6
Хизматлар экспорти, %		5.5	5.4	5.4	5.7	6.1	6.6
Инвестиция, %		4.6	4.7	4.4	4.3	4.3	4.4

Жадвал маълумотлари асосида шуни ҳам таъкидлаш лозимки, туризмнинг тўғридан тўғри ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 2011 йилдаги 2.9 фоиздан 2016 йил 3.1 фоизгача ошиши, дунё мамлакатлари халқ хўжалиги тармоқлари ривожланишига нисбатан туризм юқори суръатлар билан (тезроқ) ўсаётганлигини англатади. Туризмнинг ЯИМдаги умумий ҳиссасининг 2011 йилдаги 7.9 фоиздан 2016 йил 10.2 фоизгача ўсиши, мамлакатларда туризмда хизмат турларининг кўпайиши ва уларнинг сифати яхшиланиб бораётганидан далолат беради. Бу хулосани туризмда банд бўлган ходимлар ҳиссасининг 2011 йилдаги 8.5 фоиздан 2016 йил 9.6 фоизгача кўтарилганини ҳам тасдиқлайди.

Юқоридаги таҳлиллардан шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, туризм бугунги кунда дунё иқтисодиётининг асосий тармоғи бўлиб ҳисобланади. Йилдан-йилга ушбу соҳанинг жаҳон ЯИМдаги улуши, жами киритилган инвестициялардаги ҳиссаси, хизматлар экспортидаги улуши, иш билан бандликка кўрсатган таъсири ўсиб бормоқда. Дунёда тинчлик барқарор бўлиб, иқтисодиёт

¹ World Travel&Tourism Council, Economic Impact 2017

² Жаҳон сайёҳлик ва туризм кенгашининг маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилди

ривожланиб, аҳоли турмуш даражаси яхшиланиб борган сари, туризмнинг бошқа тармоқларга нисбатан юқори суръатлар билан ривожланиш тенденцияси сақланиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида” ги қонуни. “Халқ сўзи” газетаси, 1999 йил 14 сентябр.
2. UNWTO technical manual: Collection of Tourism Expenditure Statistics. 1995. p.10
3. UNWTO Tourism Highlights 2012 Edition
4. UNWTO Tourism Highlights 2014 Edition
5. UNWTO Tourism Highlights 2017 Edition
6. World Travel&Tourism Council, Economic Impact 2017.

У.Худайбердиев, Ш.Рахмонов Анализ динамики развития мирового туризма Аннотация: в данной статье анализируются 6 летняя динамика развития туризма, который на сегодняшний день является одним из лидирующих отраслей мировой экономики. Тут приведены анализ доли туризма в 2011-2016 годах в международной ВВП, число международных туристов, прибыль от международного туризма и статистические показатели стран с развитым туризмом. Ключевые слова: Всемирная туристская организация, ВВП, международный туризм, прибыль от международного туризма, экспорт услуг, инвестиция.	U.Khudayberdiev, Sh.Rakhmonov Analyze of development dynamic of the world tourism market Abstract: this article analyzes the development of tourism, one of the leading branch of world economy, within a six-year period. Article describes the statistics indicators of tourism between 2011-2016 years in world GDP, the number of international tourists, international tourism receipts and statistics of tourism developed countries. Keywords: World Tourism Organization, GDP, international tourism, international tourism receipts, visitor exports, investment.
---	--

Э.Б.Тоғаймуродов– СамИСИ мустақил изланувчиси

ҚИШЛОҚДА АГРОТУРИЗМНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЭКО-УЙЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

Аннотация: мақоланинг асосий мақсади қишлоқ ҳудудларида агротуризмни шакллантиришда эко-уйларни ривожлантириш концепцияларини аниқлашдан иборат. Унда қишлоқ ҳудудларида эко-уйларни барқарор ривожлантириш имкониятлари ўрганилиб, уларни ташкил қилиш ва ривожлантириш бўйича илмий-амалий аҳамиятга молик таклифлар берилган. Калит сўзлар: қишлоқ ҳудудлари, агротуризм, эко-уйлар, туризм инфратузилмаси, экотуристтик маршрут.
--

Туризм соҳасини ривожланиши ва унинг истикболдаги равнақи тўғрисида дунё олимлари ва экспертлари фикрига кўра, XXI асрда иқтисодий тармоқлар ҳаракатга келтирувчи соҳа сифатида баҳоламоқда. 2010 йилдан 2030 йилгача бўлган давр оралиғида халқаро туристлар йилига бутун дунё бўйича 3.3 %га кўпайиши ва 2030 йилга келиб уларни сони 1,8 млрд. кишини ташкил

қилиши башорат қилинмоқда¹. Бу эса туризм соҳаси фойдалилиги бўйича туристик хизматлари экспорти ва импорти бўйича жаҳон маҳсулоти айланмасида етакчи учинчи ўринни эгаллайди.

Ҳозирги вақтда бутун дунёда, шунингдек Ўзбекистонда ҳам иқтисодийётнинг ноишлаб чиқариш, хусусан, туризм соҳасига эътибор тобора кучайиб бормоқда. Инсонлар бўш вақтларини самарали ўтказиб, дам олишга, соғлигини тиклашга, дунёни, халқларнинг урф - одатларини, қадриятларини билишга интиломоқдалар. Инсонларни бундай интилишларини талаб даражасида таъминлаш ва уларга хизматларни туризм соҳаси кўрсатади. Инсоният ҳар доим ўзининг ҳаракат доирасини ўзгартириб, янги ерларни кашф қилишга ва кўришга интилиб келган. XX асрга келиб бундай интилишлар кучайди ва туризм санъатининг ривожланишига тўртки бўлди.

Айрим мамлакатларда туризм соҳаси барқарор ривожланиб бормоқда ва уларнинг ҳар йиллик ўсиш суръати 8%-10% гача боради. Бу эса туризм соҳасининг қанчалик даражада мамлакатлар иқтисодийётини ривожлантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради. Шунингдек, туризмнинг ривожланиши натижасида транспорт, бозор инфратузилмаси, савдо-сотиқ, озиқ-овқат тармоқлари, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, қишлоқ ҳудудлари, ҳунармандчилик ва бошқа хизмат кўрсатиш тармоқлари ҳам ривожланиб боради.

Ўзбекистон шароитида туризмнинг янги соҳаларини қишлоқ ҳудудларида ташкил этиш ва уни ривожлантириш мамлакатимизнинг миллий иқтисодийётини ва унинг ҳудудларини барқарор мавқеини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Туризм соҳаси бугунги кунда жаҳон бўйича тез суръатлар билан ривожланиб бораётган истиқболли соҳалардан бири бўлганлиги туфайли, унга эътибор дунё бўйича кучайди.

Ҳозирги пайтда дунё иқтисодийётида модернизация қилиш жараёни жадал суръатлар билан давом этмоқда. Бунинг асосий мақсади мамлакат иқтисодийётини ривожлантириш ва фаолият олиб бораётган хўжалик юритувчи субъектларни халқаро рақобатда самарали ишлашини таъминлашга қаратилган. Бунда хизмат кўрсатиш соҳаси, унинг таркибий қисми бўлган туризмни ривожлантириш масаласи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки, бу жараёнда аҳолининг яшаш тарзи яхшиланади ва сифат даражаси ошади.

Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг пировард мақсади миллий иқтисодийётнинг самарадорлигини таъминлаш орқали аҳолининг фаровонлигини оширишга қаратилгандир. Ҳозирги кунда аҳолини иш билан таъминлаш ва бандлигини оширишнинг муҳим омилларидан бири туризм хизматлари бозорини ривожлантиришга ҳам боғлиқ бўлиб қолмоқда. Бу масала қишлоқ ҳудудлари учун ҳам муҳим аҳамиятга эга, чунки ҳозиргача туризм асосан йирик тарихий шаҳарлардагина ривожланиб келмоқда. Аммо мамлакатимизнинг бир қисмини гуллайтиб, яна бир қисмини қолоқ ҳолда қолдириб бўлмайди. Шу туфайли қишлоқларда ҳам агро туризмни, экотуризм, қадриятлар туризми кабиларни ривожлантириш мумкин.

Туризм соҳасининг мамлакатимиз иқтисодийётидаги ҳиссаси жаҳон мамлакатларининг ўртача кўрсаткичларидан паст даражада қолиб кетмоқда. Шу сабабли ҳам мамлакатимизнинг қишлоқ ҳудудларида туризм хизматлари бозорини самарали ривожлантириш чораларини кўришга тўғри келмоқда. Қишлоқларга туристларни жалб қилиш учун ноанъанавий ва мавжуд имкониятларни ишга солиш ҳаётий заруратга айланиб бормоқда. Чунки, бугунги кунда юртимизда 157 та қишлоқ туманлари, 1470 та ҚФЙлари мавжуд бўлиб, мамлакатимиз аҳолиси-

¹ World Tourism Organization (UNWTO) Tourism highlights report. 2015 edition.

нинг 60%га яқини айна ана шундай ҳудудларда яшайди. Қишлоқ ҳудудининг иқтисодийтини юксалтириш ва унда банд бўлган аҳолининг бир қисмини туризм соҳасига жалб қилиш ушбу минтақалар учун ўзига хос хусусиятларга эга.

Агар қишлоқ ҳудудларида туризмни яхши йўлга қўйиладиган бўлса, нафақат иқтисодийни ривожлантириш, балки аҳолининг бир қисмини иш билан банд қилиш орқали уларнинг фаровонлигини ҳам оширади. Шунингдек, ушбу хизматларнинг ривожланиб ва юксалиб бориши билан соҳанинг иқтисодийдаги ўрни ҳам ошиб боради. Бу эса, ўз навбатида қишлоқ иқтисодийтини барқарор ривожлантириш учун ҳам аҳамиятлидир. Мамлакатимизнинг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “2013-2016 йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2013 йил 17 апрелдаги ПҚ-1957-сонли Қарорида ҳам ўз ифодасини топган эди. Бу борада анча ишлар қилинди. Аммо мазкур соҳадаги камчиликларни ўрганиб, мамлакатни ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида ушбу соҳани янги босқичга кўтаришга олиб чиқиш чоралари кўрилган.

Қишлоқ ҳудудларидаги туризм соҳасининг янги шакллари барпо этиш ва ривожлантириш қишлоқда истиқомат қилувчи аҳолининг иш билан бандлигини таъминланиш даражасини, умумий даромадлари, яшаш даражаси ва сифатини яхшилашда, қишлоқ ҳудудлари иқтисодийтини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Албатта, қишлоқлар иқтисодийти ривожланиши бевосита мамлакатнинг миллий иқтисодийтини мустаҳкамлашда алоҳида ўз ўрнига эга. Чунки, мамлакат аҳолисининг асосий қисми истиқомат қилиши ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи қишлоқ хўжалик корхоналари(фермер ва деҳқон хўжаликлари) қишлоқ ҳудудларида жойлашганлиги ҳамда қишлоқ ҳудудларида хизмат кўрсатиш соҳасининг анча суст ривожланганлиги, қишлоқ аҳолисининг хизматлар билан таъминланиш даражасининг пастлиги билан изоҳланади¹.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан 2016 йил 2 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ва 2017 йил 12-июлда қабул қилган “Туризм соҳасини ривожлантиришда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг масъулиятини яна ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори шу масалаларни ҳал қилишда ҳуқуқий асос ва дастурил амал бўлиб ҳисобланади. Ушбу ҳужжатлар асосида қисқа муддатда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш топширилди. Шу билан биргаликда вилоятларда 2017-2021 йилларга мазкур Концепцияни амалга оширишга мўлжалланган аниқ чора-тадбирлар дастури ҳам ишлаб чиқилди. Бунда ҳар бир ҳудуд бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилди.

Шунга қарамадан қишлоқ ҳудудларида туризм хизматлари бозорини ривожлантиришда бир қанча муаммолар ва камчиликлар мавжуд. Уларни бартараф қилиш учун қишлоқларда ҳам туризмни ривожлантириш учун янги объектларни топишни тақозо қилади. Шу сабабли бугунги кунда соҳадаги мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни ҳал қилишнинг изчил усуллари излаб топиш қишлоқ ҳудудларида ушбу соҳани ривожлантириш имконини беради ва бу муаммоларни ҳал қилиш объектив заруратга айланди.

Тадқиқотимиз кўрсатадики, Ўзбекистонда катта халқаро аҳамиятга эга бўлган туристик ресурсларнинг мавжудлигига қарамадан, улардан самарали

¹ Мухаммедов М.М. Қишлоқ жойларда хизматлар соҳасини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. “Иқтисодийни модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш истиқболлари” мавзусидаги республика анъанвий илмий-амалий конференция материаллари. VII-қисм. СамИСИ, Самарқанд. 2017 йил 24-25 феврал.

фойдаланишда айрим муаммоларнинг мавжудлиги, уларнинг ҳудудлар бўйича тақсимотининг ҳамон номуносиблигининг сақланиб қолиши, қишлоқ ҳудудларидаги туризм инфратузилмасининг етарли эмаслиги, соҳада турли мулкчиликка асосланган субъектларнинг мавжудлиги, ундаги манфаатларнинг хилма-хиллиги, туризм соҳасини жадал ривожлантириш имконини бермасдан келмоқда. Шу туфайли мамлакатимизда туризмни ривожлантиришга яратилган шароитларни яхшилаш билан боғлиқ масалалар кўндаланг турибди.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб, қишлоқ ҳудудларида туризм хизматлари соҳасини ривожлантириш имкониятларини ўргандик. Тадқиқотларимиз кўрсатдики, биргина Сурхандарё вилоятида мазкур соҳага дахлдор бир қанча муаммолар мавжуд. Буларга вилоятнинг қишлоқ ҳудудларида туризм инфратузилмасининг талаб даражасида эмаслиги, туристлар талабига мос экотуристтик маршрутларнинг ташкил этилмаганлиги, қишлоқ аҳолисининг туризм соҳасидаги иш билан таъминланиш даражасини пастлиги, сифатли туристик фаолиятни ташкил этиш кўникмасининг шаклланмаганлиги кабиларни киритиш мумкин.

Бугунги кунда жаҳон мамлакатларида ҳам агротуризм ва экотуризм соҳасидаги туристларнинг сони сезиларли даражада ортиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Шу сабабли, ушбу муаммолар ечимини ҳал қилишда икки томонлама ёндашувни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, қишлоқ ҳудудларида туризм хизматлари бозорининг ҳозирги даврда ҳам замонавий, ҳам янги шакли бўлган агротуризмни ташкил этиш ва уни ривожлантириш ўзининг ижобий самарасини беради. “Агротуризм” ҳақида қисқароқ тўхталадиган бўлсак, албатта бу атама XX асрнинг сўнгги 25 йилида халқаро илмий адабиётларида пайдо бўлган эди. Бундан ташқари “Агротуризм” сўзига паралел “Агротуризм” сўзи ҳам мавжуд. Бу икки атама бир хил мазмунга эга, аммо Инглиз тилида гапирадиганларнинг қулоғида “Агротуризм” товуши кучлироқ эшитилади. Аммо “Агротуризм” атамаси эса “Агротуризм” атамасига нисбатан таниқлироқ. Халқаро таҳлиллар кўрсатишича Агротуризм атамаси “Агротуризм” атамасига қараганда икки марта кўпроқ фойдаланилади. Ушбу икки атаманинг ҳам таркиби икки қисмдан ташкил топган: *агри-* ёки *агро-* ва *туризм*. “*Агри-*” қисми лотин тилидаги “*Ager*” атамасидан олинган бўлиб ер деган маънони англатади. “*Агро-*” эса грек тилидаги “*Agros*” атамасидан олинган бўлиб тупроқ деган маънони англатади. “Агри-” сўзи “Туризм” сўзи билан бирикиши натижасида янги сўзни пайдо қилган. Бу сўзнинг мазмуни қишлоқ хўжалиги атроф-муҳитида рекреацион ва хўжалик фаолиятлари билан ўзларининг ҳордиқларини чиқаришни англатади. Жаҳон мамлакатлари тажрибасида ҳам туризмнинг янги шакли “Агротуризм” кенг ривожланмоқда. Агротуризмни мамлакат-мизда ривожлантириш жуда муҳим аҳамиятга эга. Чунки, мамлакатимиз аграр-индустриал хўжаликка эга бўлиб, асосий меҳнат ресурсларимиз қишлоқ хўжалигида банд. Чет эл ва мамлакатимиз олимлари ва мутахассислари томонидан агротуризмни қуйидаги фаолиятларда акс этишини асослаган: географик; маданий–танишув; фермерчилик; иш юзасидан фаолият ва экологик.

Бундан ташқари, қишлоқ ҳудудларида агротуризмни ривожлантиришни ўзига хос қуйидаги хусусиятларга эга: агротуризм объектларининг қишлоқ ҳудудларида жойлашганлиги; агротуристларнинг экологик тоза ва арзон овқатланиш (шаҳарга нисбатан); қишлоқ жойларининг экологик жиҳатдан тозаллиги; экологик озиқ-овқат маҳсулотларининг ҳар хил турларининг мавжудлиги; қишлоқ жойларида маҳаллий аҳолининг миллий урф-одатлари ва миллийлигини кўпроқ сақланиб қолганлиги ва бошқалар.

Иккинчидан, туризм хизматлари бозорини ривожлантириш учун

агротуризм билан биргаликда қишлоқ ҳудудларида инновацион аҳамиятга эга бўлган туризмнинг янги шакли “Эко-уйларни” ташкил қилишни тавсия қиламиз. Ушбу йўналишни талаб даражасида ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Эко-уй концепцияси бугунги муаммо бўлсада, эртанги кунда туристларни жалб қиладиган йирик соҳага айланиши лозим.

Ҳозирги технологиялар асрига келиб, инсонлар ҳаётини замонавий фан-техника ютуқларисиз тасаввур қилиш ва бошқариш ўзининг қийинчиликларини кўрсатмоқда ва кундан-кунга янги турдаги ихтиролар ва янгиликлар ҳар куни кўпайиб бормоқда. Булар эса албатта, инсонлар ҳаётини қулайлаштириш, мамлакатларни ривожлантиришга катта ҳисса қўшмоқда. Лекин, ушбу яратилаётган техник ва технологиялар маълум даражада атроф-муҳитни ифлослантириши натижасида инсонлар ҳаёти ва соғлиғига зарари ҳам тегмоқда. Бир жиҳатдан инсонлар ҳаётига ижобий таъсир қилса, иккинчи жиҳатдан табиат ва жамиятнинг энг хавфли омилларига айланиб улгурди. Шу сабабдан бутун дунё бўйлаб экологик турар жойларни қуриш янги тенденцияга айланиб бормоқда.

Туризмни барқарор ривожлантириш борасида қишлоқ жойлардаги турар жой (меҳмонхона) хизматларини яхши ташкил этишга зарурат пайдо бўлмоқда. Албатта, бундай турдаги хизматларга бўлган талаблар ошиши ва эко-уйлар табиий омиллар ўраб турганлиги сабабли ҳам туристларнинг қизиқиши ортиб бормоқда. Шу сабабли биз тадқиқотимизда “Эко-уй” тушунчасига алоҳида тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

“Экологик-уй”нинг мазмуни барча нарсаларнинг экологик жиҳатдан тозаллиги билан изоҳланади. Бу экологик манзарага эга бўлган тоза баҳово жойда жойлашган уйдан иборат бўлади. Ушбу уйда туристлар дам олади ва барча истеъмол қиладиган нарсалари экологик жиҳатдан тозаллиги тўлиқ ва ишончли тарзда таъминланади. Бунинг учун экологик уй атрофида мевали боғлар, полиз экинлари, сабзавотлар, чорва маҳсулотлари (гўшт, сут кабилар), балиқ маҳсулотлари ҳамма-ҳаммаси шу жойда етиштирилади ва истеъмол қилинади. Масалан, туристларга сут керак бўлса, шу ердаги сугир ёки эчкининг сутини уларнинг кўз олдида соғиб беради. Балиқ емоқчи бўлса ҳам ҳавузда ўйнаб юрган балиқни ушлаб шу ернинг ўзида тайёрлаб беради. Нонни шу уйда ташкил қилинган тандирда ёпиб беради. Мева ва сабзавотлар ҳам худди шундай. Муҳими туристларни ушбу маҳсулотларни етиштиришдан тортиб, то истеъмолгача бўлган жараён билан таништириш имконияти пайдо бўлади. Бу айниқса шаҳарлик аҳоли учун ўта қизиқарли ва фойдали маршрут бўлиб ҳисобланади. Бунинг таркибий тузулиши қуйидаги расмда келтирилган (1-расм).

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, экологик уй табиат манзараси, табиий булоқлар, шаршара, арчазорлар, дарахтзорлар мавжуд жойда жойлашган. Ундасутва сут маҳсулотларини етиштирадиган ҳайвонлар боқилдиган (сугир, эчки ва ҳ.) жой бўлиши лозим. Балиқчилик маҳсулотларини етиштириш учун эко-уй олдида ҳавузда балиқлар сузиб юришлари керак, уларни шу ернинг ўзида ушлаб, шу ернинг ўзида пишириб бериш ҳам мақсадга мувофиқ. Бунда шу ерда етиштирилган балиқ билан бирга сугирдан олинган маҳаллий сариқ ёғдан фойдаланилади. Гўшт ва гўшт маҳсулотларини етиштириш ҳам шу ернинг ўзида амалга оширилади. Эко-уй ёнида улоқчалар, ёш қўзилар боқилади. Улардан ўзларига мақулини туристларнинг ўзлари танлаб сўйишади ва гўштлик овқатни ҳам шу ерда тайёрлайди. Мева ва сабзавотлар (картошка, сабзи, памидор, бодринг, қалампир, қовун, тарвуз кабилар) ҳам шу ерда етиштирилади. Агар туристлар хоҳлашса, уларнинг ўзлари пишириш имкониятини яратиш ҳам мақсадга мувофиқ. Агар уй эгалари пиширадиган бўлса, туристларнинг кузатиб туришлари ҳам жуда қизиқарли жараён бўлиб ҳисобланади.

1-расм. “Экологик-уй” концепциясининг таркибий тузилмаси

“Экологик-уй” концепцияси қишлоқ жойларда туризмни ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Чунки битта бундай уйда бир қанча янги иш ўринлари ҳар бир соҳалар бўйича яратилади. Жумладан, экологик-уй меҳмонхонада бир неча киши бўлиши мумкин. Боғдорчилик билан ҳам мутахассис керак. Сабзавотчилик билан ҳам кимдир шуғулланиши керак. Балиқни етиштириш ва пишириш учун ҳам қўшимча куч керак. Хуллас, ҳаммаси янги иш ўрни дегани. Агар “Экологик-уй”ни оилавий тадбиркорлик асосида очадиган бўлса ҳам, оиладаги барча ишга яроқли кишиларнинг иш билан бандлигини таъминлайди. Бу ушбу банд бўлган кишиларнинг фаровонлигини ҳам таъминлаш имконини яратади. Булардан ташқари, тушган даромаддан солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш натижасида маҳаллий бюджетнинг ҳам шаклланишига муносиб ҳисса қўшади.

Агар “Экологик-уй”ни яхлит ҳолда тасвирлайдиган бўлсак, у учта йирик соҳани ўзида бирлаштиради. Бу ўсимликчилик, чорвачилик ва ҳудуднинг экологик ҳолати. Буларнинг ҳаммасини тармоқлар бўйича юритадиган билимга эга кадрлар билан таъминланишини ҳам тақозо қилади. Буларнинг бир-бири билан боғлиқлиги қуйидаги расмда жойлашган (2-расм).

Юқорида келтирилган расмда, қишлоқ ҳудудлар табиатини, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ўзида бетакрор ҳолатда экс эттирганлиги учун “Эко-уй”ларни қишлоқ ҳудудидаги ўзига хос деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини етиштириш жараёнини кўрсатиш, тоза ҳавода сайр қилиш(отда, туяда, эшакда, велосипетда), дам олиш, экологик маҳсулотлардан овқатланиш ва қишлоқ ҳаёти билан танишиш мақсадида ташкил этилади.

Бундай тажрибалар айрим маҳсулотлар бўйича Европанинг бир қанча давлатларида ривожланган. Масалан, Германия, Италия, Франция, Австрия,

2-расм. Эко-уйларнинг асосий боғлиқ тармоқлари

Греция ва Португалия мамлакатларида узумни етиштиришдан бошлаб, ундан турли ичимликлар олишгача бўлган бир бутун жараён тур сифатида таклифэтилган. Ўзбекистонда ҳам шунга ўхшаш жараёнларни ривожлантириш имкониятлари кенг. Масалан, боғдорчиликда, сабзавотчиликда, узумчиликда, полизчиликда, чорвачиликда, паррандачиликда ва бошқаларда. Буларни етиштиришда ҳам ҳар бири бўйича агротуризм билан бирга “Экологик-уй”ни ҳам ташкил қилиш мумкин. “Излаганга толе ёр” деганларидек, қишлоқ туризмини ривожлантиришда ҳам катта имкониятларимиз мавжуд. Бундан ташқари мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги тармоқларидан олинаётган маҳсулотлар сайллари ҳар йили Республика ва вилоят марказларида Нон сайли, Қовун сайли, Асал кўргазмаси ва миллий байрамларимиз(Наврўз) ўтказилиб келинмоқда.

Шундай қилиб, мамлакатимизнинг қишлоқ ҳудудларида туризми барқарор ривожлантиришда, унинг замонавий ва янги турларини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эгаллигига амин бўлдик. Ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, тадқиқот давомида бир қанча амалий таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқдик. Буларга:

- қишлоқ ҳудудларида туризм тизимини риволантириш, унинг янги йўналишларини ишлаб чиқиш ва қишлоқ туризми инфратузилмасини ҳудудга хос тарзда шакллантириш;

- туристларни ва маҳаллий аҳолини жалб қилувчи қишлоқ хўжалигига оид тадбирларни қишлоқ ҳудудлари ва фермер хўжаликларида ташкил этиш;

- агротуризм объекларининг асосий қисми қишлоқ ҳудудларида жойлашганлигини ҳисобга олган ҳолда янги тур маршрутларини ташкил этиш;

- чет эл ва маҳаллий туристларни қишлоқ ҳудудларига келишини ташкил этишда “Эко-уй” лойиҳаларини жорий қилиш;

- қишлоқ ҳудудларида “Эко-уй”ларни ривожлантиришда хизмат сифатини ошириш ва илғор ахборот технологияларини кенг жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш каби масалаларни киритиш мумкин.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, иқтисодиётнинг етакчи тармоғи бўлган туризм соҳасини қишлоқ жойларда ҳам ривожлантириш учун катта имкониятлар мавжуд. Улардан бири “Экологик-уй” концепциясини жорий қилишдан иборатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2016 йил 2 декабрдаги Фармони.
2. Мирзиёев Ш.М. “Туризм соҳасини ривожлантиришда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг масъулиятини яна ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ва 2017 йил 12-июлдаги Қарори.

3. Каримов И.А. “2013-2016 йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2013 йил 17 апрелдаги ПК-1957-сонли Қарори.
4. David, W. (2008). Ecotourism. 2nd ed., John Wiley & Sons Australia Ltd, Milton Qld, Australia. rr. 32.
5. Erlet, C. (2004). Ecotourism: Theory and Practice. A Companion to Tourism. Blackwell publishing. Printed in the United Kingdom. Chapter 39. pp.484-497.
6. Martha, H. (2008). Ecotourism and Sustainable Development: who owns paradise?. 2nd ed. Island Press, Washington, USA. Chapter 1 &5.p.172.
7. Miroslav, H., et al. (2012). Rural tourism and agro-tourism in Slovakia. Annals of agricultural economics and rural development vol. 99 – no. 3. http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/RNR_2012_T99_z3.
8. Jumaev, T.J. Ekologiya iqtisodiyoti. Darslik. TDIU, Toshkent, 2004, 208 b.
9. Ibodullaev, I.E. O'zbekiston turistik resurslari. Ma'ruza matni. SamISI, Samarqand, O'zbekiston, 2008. -114 b.
10. Mamatqulov, X.M. Turizm infratuzilmasi. Ma'ruza matni. SamISI, Samarqand, 2008. - 256 b.
11. Мухаммедов М.М. Қишлоқ жойларда хизматлар соҳасини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари. “Иқтисодий ва модернизациялаш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш истиқболлари” мавзусидаги республика анъанвий илмий-амалий конференция материаллари. VII-қисм. СамИСИ, Самарқанд. 2017 йил 24-25 феврал.
12. Pardaev, M.Q., Atabaev, R. (2007). Turizm asoslari. Ma'ruza matni. SamISI, Samarqand, 78 b.
13. Pardaev M.Q., va boshqalar, Ekologik turizm asoslari. Ma'ruza matni. Navro'z nashriyoti, Toshkent, 2015. -96 b.
14. Tuxliev I.S., va boshqalar Turizmni rejalashtirish. Darslik. Iqtisod-Moliya. Toshkent, 2010. - 238 b.
15. Fayziev e.S. Servis tizimi faoliyati asoslari. Ma'ruza matni. Toshkent, 2007. 330 b.
16. Hayitboev R., Sattorov A. Turizm marshrutlarini ishlab chiqish texnologiyasi. Ma'ruza matni. SamISI, Samarqand, 2009. -89 b.
17. World Tourism Organization(UNWTO) Tourism highlights report. 2015 edition.

Э.Тагаймуродов Концепция развития эко-домов при формировании агротуризма в сельской местности	Е.Тогаймародов The concept of eco-houses development in the formation of agro-tourism in rural areas
Аннотация: основной целью статьи является определение концепций развития эко-домов в формировании агротуризма в сельских районах. Мы изучили возможности устойчивого развития Эко-домов в сельской местности, и мы дали некоторые научные рекомендации в наших исследованиях. Ключевые слова. сельская местность, агротуризм, эко-дома, инфраструктура туризма, экотуристический маршрут.	Abstract: The main purpose of the article is to define the concepts of eco-houses development in forming of agrotourism in rural areas. We studied the opportunities of sustainable development of eco-houses in rural areas and we gave some scientific recommendations in our research. Keywords: Countryside, agrotourism, eco-houses, tourism infrastructure, ecotourism route.

У.Худайбердиев – СамИСИ доценти,
М.Хусенова – СамИСИ талабаси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШ ДИНАМИКАСИ

Аннотация: туризм бошқа тармоқлардан ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бутун дунёда ЯИМ нинг 10%и ташкил этади, меҳнат бандлиги эса ҳар 11 кишидан бири туризмда банд. Кундан-кунга томоша ва саёҳат қилувчилар сони кўпаймоқда. Ушбу мақолада Ўзбекистонда сўнгги йиллардаги туризмнинг ривожланиши ва унинг иқтисодийга таъсири ёритилган.

Калит сўзлар: ЯИМ, туристик ресурс, хизматлар экспорти, инвестиция, туризм инфратузилмаси.

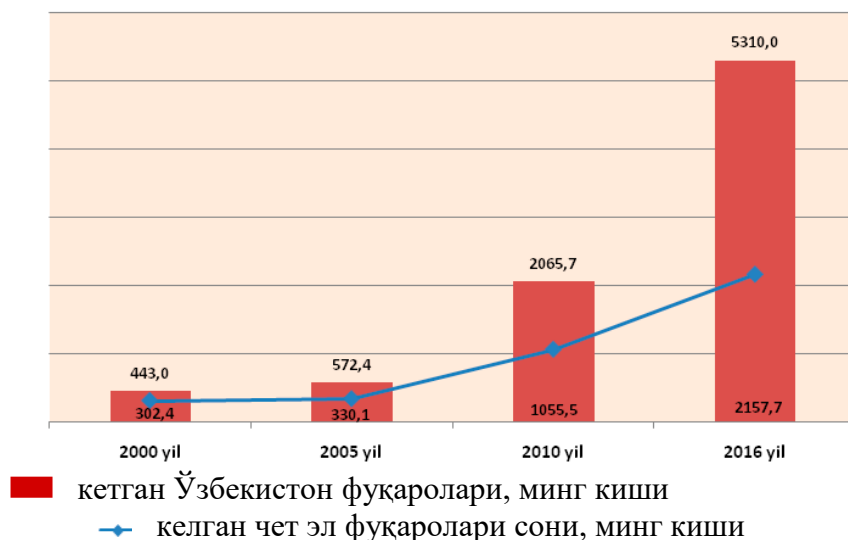
Ўзбекистон бугунги кунда иқтисодиёти жадал ривожланаётган мамлакатлардан бири ҳисобланади. WTTC нинг маълумотларига кўра Ўзбекистон тезлик билан ривожланаётган мамлакатлар қаторидан жой олган ¹. Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб иқтисодиётнинг барча тармоқларини жумладан, саноат, транспорт, озиқ-овқат, кишлоқ хўжалиги ва бошқа тармоқларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Натижада ялпи ички маҳсулот йилига мунтазам равишда 8 % дан ўсиб бормоқда. Иқтисодиётимизнинг улкан ривожланиш патенциалига эга бўлган тармоқларидан бири – бу туризм тармоғидир. Республикамиз 7000 га яқин табиий, маданий, тарихий-археологик ёдгорликларга эга бўлиб, уларнинг 1/3 қисми туризм соҳасида фойдаланилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида туризм соҳасини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Ўзбекистон туристик ресурсларга бой мамлакат. Дунё халқлари эътирофидаги Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз шаҳарларидаги қадимий тарихий обидалар, буюк аجدодларимиз Имом Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Амир Темур каби юртдошларимиз зиёратгоҳлари, Ургут, Зомин, Бахмал, Бўстонлиқ каби заминларимизнинг гўзал табиати ва соф ҳавоси хорижий ва маҳаллий сайёҳларни йилдан-йилга кўпроқ жалб қилмоқда.

Ҳозирги пайтда замонавий туризмнинг: алпинизм, отда, туяда, велосипедда саёҳат қилиш, балиқ ови, тиббий туризм каби турлари йўлга қўйилмоқда. Айниқса, экотуризм учун мамлакатимиз бой ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, бетакрор ландшафт манзараларига эга бўлган Угом-Чотқол давлат миллий табиат боғи, Айдар-Арнасой кўллар тизими, Зомин миллий боғи, Чимён-Чорвоқ дам олиш зоналари мавжуд.

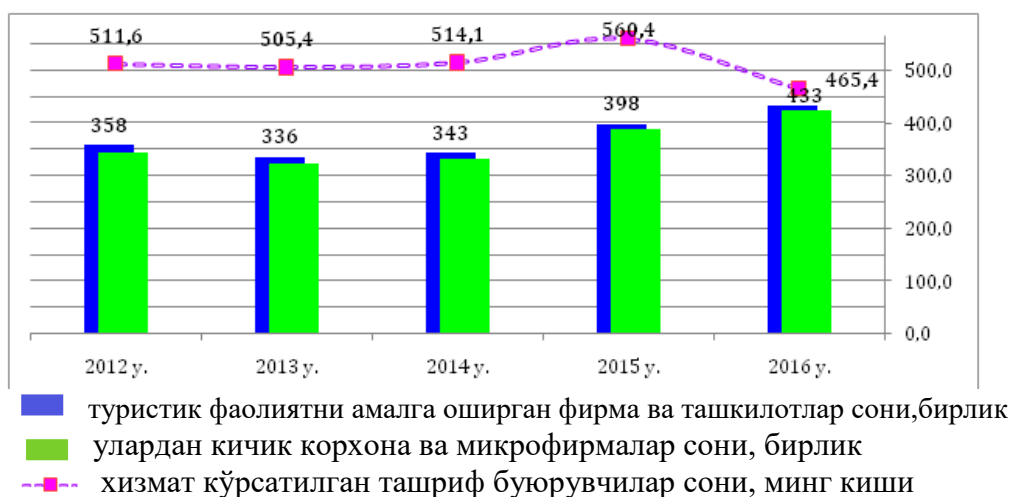
Бугунги кунда туризм оддий бир соҳадан иқтисодиётнинг стратегик тармоғига айлантирилмоқда. Ўзбекистон Республикасига ташриф буюрувчилар сони 2016 йилда 2 157,7 минг нафар чет эл фуқароларини ташкил этган, бу 2000йилга нисбатан 7 баробарга кўпайган (1-расм).

2016 йилда республикада фаолият юритган туристик фирмалар сони 433 тани ташкил қилган. Улар томонидан хизмат кўрсатилган шахслар сони эса 465,4 минг нафарни ташкил этган (2-расм).

¹ WTTC travel&tourism Economic Impact. Uzbekistan 2017

1-расм. Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва кетган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сони¹.

2-расм. Туристик фаолиятни амалга оширган ташкилотлар ва улар томонидан хизмат кўрсатилган шахслар сони (2012-2016 йиллар)².

Туризмнинг ЯИМ даги ҳиссаси 2013 йилда 3 430 миллиард сўмни ташкил этган бўлса, 2016 йилда 6203 миллиард сўмга етди. Яъни бу кўрсаткич олдинги йилларга нисбатан қарийб икки баробар кўпдир. Бу соҳанинг ривожланиш даражаси ундаги туристик патенциал, туризм инфратузилмаси, соҳада фаолият юритаётган кадрларнинг билим даражаси билан бир қаторда, унга киритилган инвестиция маблағларига ҳам боғлиқ бўлади. 2013 йилда киритилган инвестиция миқдори 602,5 миллиард сўм бўлиб, 2016 йилда бу кўрсаткич 1008 миллиард сўмга етди (1-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев туризмни ривожлантириш, мавжуд туризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш чоратадбирларини кўрмоқда. Президентимизнинг 2016-йилнинг 2-декабридаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни

1-жадвал

¹www.stat.uzАхборот тарқатиш, халқаро ахборот алмашув ва жамоатчилик алоқалари бошқармаси.

²www.stat.uzАхборот тарқатиш, халқаро ахборот алмашув ва жамоатчилик алоқалари бошқармаси.

**Ўзбекистон Республикасида туризмни 2013-2016 йиллардаги
асосий кўрсаткичлари**

№	Йиллар Кўрсаткичлар	Ўлчо в бирли ги	2013-йил		2016-йил		2016- йилнинг 2013 йилга нисбатан
			суммас и	%	сумм аси	%	Марта
1.	Туризмнинг ЯИМдаги тўғридан-тўғри ҳиссаси	млрд. сўм	1 061	0,9	2 002	1	1,9
2.	Туризмнинг ЯИМдаги умумий ҳиссаси	млрд. сўм	3 430	3	6 203	3,1	1,8
3.	Туризмсоҳасидаишўр инларисони (тўғридан-тўғри)	минг иш ўрни	111,0	0,8	140,0	0,8	1,3
4.	Туризм соҳасида иш ўринлари сони (умумий)	минг иш ўрни	368,5	2,6	445,0	2,7	1,2
5.	Хизматлар экспорти	млрд. сўм	524,9	1,5	614,1	1,4	1,2
6.	Киритилган инвестиция	млрд. сўм	602,5	2,2	1 008	2,1	1,7

таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони¹ асосан туризмга иктисодиётнинг стратегик сектори мақоми берилди, туризм йўналишларини мувофиқлаштириб ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил этилди. Президентимизнинг 2017 йил 16 августдаги “2018-2019 йилларда туризмни ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги вазифалар тўғрисида”ги қарори мамлакатда туризмни ривожлантиришни янги босқичга кўтарди. Бу қарорга асосан ҳудудларда махсус туризм зоналари ташкил этилди, туризм асосий турлари бўйича йўналишлар дастурлари қабул қилинди, хорижлик сайёҳлар учун виза ва рўйхатга олиш тартибини соддалаштириш кўзда тутилди, туристик ресурслар маълумотлар базасини яхшилаш, туризм билан шуғулланувчи тадбиркорларга турли имтиёзлар бериш, туризмга малакали хорижлик мутахассисларни жалб қилиш ва улар даромадларини солиқдан имтиёз чоралари кўрилди. Бундан ташқари вилоятларнинг туризмни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар режаси ҳам белгилаб олинди. Жумладан, “2017-2019 йилларда Самарқанд вилоятининг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарор қабул қилинди. Мазкур қарорда қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилган:

Янги меҳмонхоналар, маданий-соғломлаштириш ва савдо-кўнгилочар марказлар, туристик-рекреацион ҳудудларни барпо этиш ҳамда туризм инфратузилмасининг бошқа объектларини куриш;

Умумий овқатланиш тизимини такомиллаштириш ва туристларнинг кечки

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2016-йилнинг 2 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016-йил, 49-сон.

бўш вақтини мазмунли ўтказишлари учун шароитлар яратиш, жумладан, замонавий ресторанлар қуриш, нурли ва мусиқий шоу дастурларини ташкил этиш, ўзбек миллий мусикасининг театрлаштирилган концерт дастурларини ташкил этиш, маданий мерос объектлари ҳудудида миллий урф-одат ва анъаналарни намойиш этиш;

Авиарейслар ва тезюрар “Афросиёб” электропоезди катновлари сонини кўпайтириш, Самарқанд шаҳрининг тарихий ҳудудида сайёҳларга хизмат кўрсатувчи ихтисослаштирилган ташкилот ташкил этиш, туристик намойиш объектларига олиб борадиган автомобил йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш йўли билан транспорт хизматини яхшилаш, авиа ва темирйўл инфратузилмасини янада ривожлантириш;

2017 — 2021-йиллар мобайнида туризм хизматлари экспорти ҳажмини 2,2, туристлар сонини 2 баробарга оширишни таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар яратиш.

“Samarkand city” туризм зонасида Самарқанд шаҳрида туристлар кечаю кундуз бўш вақтларини марокли ўтказиши учун қулай шарт-шароитлар ва турли хизматларнинг кўрсатилишини таъминловчи замонавий меҳмонхоналар, коттежлар, маданий-соғломлаштириш ва кўнгилочар-савдо масканларининг қурилиши назарда тутилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. UNWTO tourism highlights 2017.
2. WTTC travel&tourism Economic Impact. Uzbekistan 2017
3. www.stat.uz. Axborotlarni tarqatish, xalqaro axborot almashuv va jamoatchilik aloqalari boshqarmasi
4. ¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2016 йилнинг 2 декабридаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 йил, 49-сон.
5. www.uzbektourism.uz
6. www.lex.uz

У.Худайбердиев, М.Хусенова Динамика развития туризма в Республике Узбекистан Аннотация:Туризм выделяется от других отраслей по своей особенности. Во всём мире туризм составляет 10 % ВВП и на рынке труда каждый из одиннадцати рабочих мест приходится на туризм. С каждым днём возрастает интересующихся посмотреть и путешествовать. В настоящей статье изучении развития туризма в Республике за последние годы и определены влияния на экономике. Ключевые слова:ВВП, туристический ресурс, инвестиция, инфраструктура туризма.	U.Khudayberdiyev, M.Khusenova The dynamics of the development of tourism in the Republic of Uzbekistan Abstract: Today, tourism differs with its features from other industries of economy. It constitute 10% of World GDP and 1 in 10 jobs is related to tourism industry. The number of travelers around the world is grooving day by day. This article describes and investigate the development of tourism industry and its impact to economy in our country. Keywords: GDP, tourism resource, visitor exports, investment, tourism infrastructure.
---	---

Sh.S.Karimova – SamISI magistranti

MEHMONXONALARDA ZAMONAVIY XIZMATLARNI JORIY QILISH XUSUSIYATLARI (Nodir Samarqand mehmonxonasi misolida)

Annotatsiya: Mazkur maqolada turizm va mehmonxona ishini rivojlantirishda zamonaviy qo'shimcha xizmatlarni tashkil qilish borasida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Turizm, ekskursiya, spa, iqtisodiyot, industriya.

Joylashtirish xizmatlari turizm industriyasi tizimining shakllantiruvchi unsuri hisoblanadi. Bu esa, aynan joylashtirish xizmatlari milliy iqtisodiyotning turli xil tarmoqlariga ko'payuvchi samara berish imkoniyatiga ega ekanligini ta'kidlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Mehmonxona xizmati turizm taraqqiyotining omillaridan biri hamda turistik mahsulotni ishlab chiqarishni rejalashtirish uchun dastlabki bazis sifatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, mehmonxona xizmati hududdagi investitsion siyosatning ustivor yo'nalishlarini rejalashtirish jarayonida turistik mahsulotni ishlab chiqarish uchun asos bo'lib, hududdagi turizm taraqqiyotning xususiyatlarini ko'rsatib beradi. O'zbekiston milliy mehmonxona xizmatining rivojlanishi, ayniqsa bugungi kunda uning xalqaro mehmonxona biznesiga qo'shilishi natijasida unga katta ahamiyat berilmoqda. Chunki, ushbu xo'jalik milliy iqtisodiyotning boshqa bo'g'inlariga ijobiy ta'sir o'tkazib, mahalliy aholining ish bilan bandligini ta'minlashda muhim vazifani bajaradi. Qator mamlakatlarda mehmonxona xizmati davlat byudjetiga valyuta tushumini amalga oshiradigan asosiy (ayrim hollarda yagona) manbalardan hisoblanadi. Bundan tashqari, alohida olingan mamlakatda mehmonxona xizmati faolligi xalqaro investitsion kapitalga hamda jahon iqtisodiyotiga yanada chuqurroq integratsiyalashuviga imkoniyat yaratadi. Mehmonxona xizmati innovatsion milliy iqtisodiyotga o'tishda muhim rol o'ynaydi. Chunki, ayni paytda O'zbekiston uchun ayniqsa muhim bo'lib turgan mehmonxona xizmatining qaytadan tuzilishi, uning yirik qayta tiklanuvchi salohiyatga egaligi hamda horijiy turistlarning oqimining o'sishiga qaramay ushbu hududdagi mehmonxona sanoati xalqaro standartlardan ancha yiroq ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi jadal suratlarda rivojlanib, milliy mahsulotdagi ulushi bo'yicha iqtisodiyotning birlamchi va ikkilamchi sektorlaridan ancha ajralib turibdi. Bu borada turizm bozoridagi mehmonxona xizmatlari xalqaro savdo sotiqlarining keng tarqalgan obyektlaridan biri hisoblanadi. Turizm bozoriga turli tuman omillar ta'sir qiladi, shu sababli rivojining ayrim tendensiyalarini oldindan ko'ra bilish imkoniyati ichki va xalqaro turistik bozorlaridagi marketing munosabatlarini rejalashtirish obyektivligining o'sishi uchun sharoit yaratadi.

O'zbekistonda hozirgi kunda turizm xizmatlarining nodavlat sektorida 800ta turistik firma va mehmonxona, shu jumladan umumiy sig'imi 30ming joydan iborat 500ta mehmonxona va 300ga yaqin turoperator va turagentlar faoliyat olib bormoqdalar.

Samarqand shahri AQSHning mashhur internet nashri – “the huffington post” tomonidan e'lon qilingan reytingga muvofiq sayyoramizning sayyohlar borib ko'rishi lozim bo'lgan 50ta eng go'zal shaharlari qatoridan o'rin oldi. E'tiborlisi, MDH davlatlari shaharlaridan ushbu ro'yhatga faqat Samarqand shahri kiritilgan.²

Respublikamizdagi tinch va barqaror muhit sababli Samarqandga tashrif buyurayotgan chet ellik sayyohlar soni yildan yilga ko'paymoqda va ularga ko'rsatilayotgan xizmatlar xajmi ham ortmoqda.

“Nodir Samarqand” mehmonxonasi O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi kengashi tasarrufidagi unitary korxona hisoblanib, mazkur mehmonxona

Samarqand shahar Ibn Sino ko'chasi 1 manzilda joylashgan. Mazkur mehmonxona binosi ikki qavat va padvaldan iborat.

“№Nodir Samarqand” mehmonxonasi 2013-yil may oyidan o'z faoliyatini boshlagan. Bugungi kunda mazkur mehmonxona bir vaqtning o'zida ellik kishiga xizmat ko'rsatish qobiliyatiga ega hisoblanadi.

Mehmonxonada jami 26ta xona mavjud bo'lib, shulardan 2ta ikki kishilik lyuks xona, 16ta ikki kishilik standart xona va 8ta bir kishilik standart xonalardir. Mehmonxona restorani bir vaqtning o'zida qariyb 50-60 kishiga xizmat ko'rsata oladi. Restoranda buyurtma asosida tushlik, kechki ovqat va banketlar tashkil qilinadi.

¹Mehmonxona xo'jaligi korxonalari ixtisoslashuvining chuqurlashishi xalqaro tarmoqlarning tashkil topishi bilan ham bog'liq. Bunday tarmoqlar xizmat ko'rsatishning yuksak andozalarini ishlab chiqish va amalga joriy etishda Nodir Samarqand mehmonxona xizmatlarida zamonaviy xizmat turi hisoblanmish spa xizmatidan foydalanish masalasi dolzarb mavzu hisoblanadi.

SPA – so'zinikamida bir marta eshitgan kishilar ko'pchilikni tashkil etadi. SPA-klinikasi, SPA-Kurort, SPA-markazi, SPA-mehmonxona - bu atamalarni hozirgi kunga kelib hamma eshitgan. Biroq, SPA so'zini ma'nosi har bir kishi uchun ma'lum deb bo'lmaydi. Biz ushbu rejada SPA so'zining ma'nosi, SPA xizmatlarining vujudga kelishi, turlari va rivojlanishini yoritishga harakat qilamiz.

SPA – bu mineral buloq suvlari mavjud bo'lgan hududdagi sog'lomlashtirish markazi hisoblanadi. SPA oromgohlari odatda “balneoterapiya” deb nomlangan sog'lomlashtirish amaliyotini amalga oshiradi. Mineral suvlarning shifobaxshligiga ishonish qadimgi davrlardan buyon mavjud. Hozirgi kunda bunday sog'lomlashtirish Yevropa va Yaponiyada urf bo'lgan. Spa nomi Belgiyaning shu nomli shaharchasidan paydo bo'lgan. Spa so'zining bevosita ma'nosi esa “favvora”ni ifodalaydi. Belgiyaning Spa shahri esa XIV asrda tabiiy buloqlar bilan qoplangan.

O'rta asrlardan buyon temir moddasi yetishmovchiligi bilan bog'liq ba'zi kasalliklar buloq suvlari bilan davolanib kelinadi.

XVI asrda Angliyada ham Rim tibbiyot tajribasidan foydalangan holda issiq buloqlar tashkil qilindi va 1596-yilda Viliam Slingsbay xuddi Belgiyadagi kabi buloqlarni Yorekshayr shahrida ham aniqladi. U ushbu joyda shifobahsh ma'danli suv ichish mo'ljallangan oromgohni tashkil qildi.

SPA so'zining paydo bo'lishida boshqa holatlarni ham hisobga olsa bo'ladi. Ya'ni, ushbu so'z lotin tilidagi bir qancha jumlarlar bosh harflaridan tuzilgan bo'lib, “Salus Per Aquam” yoki “Sanitas Per Aquam” jumalari “Suv bilan davolash” ma'nosini anglatadi. Ammo, XXI asrda SPA ning ma'nosi yoki qayerdan kelib chiqqanligi umuman ahamiyatsiz bo'lib qoldi.

SPA sog'lomlashtirish:

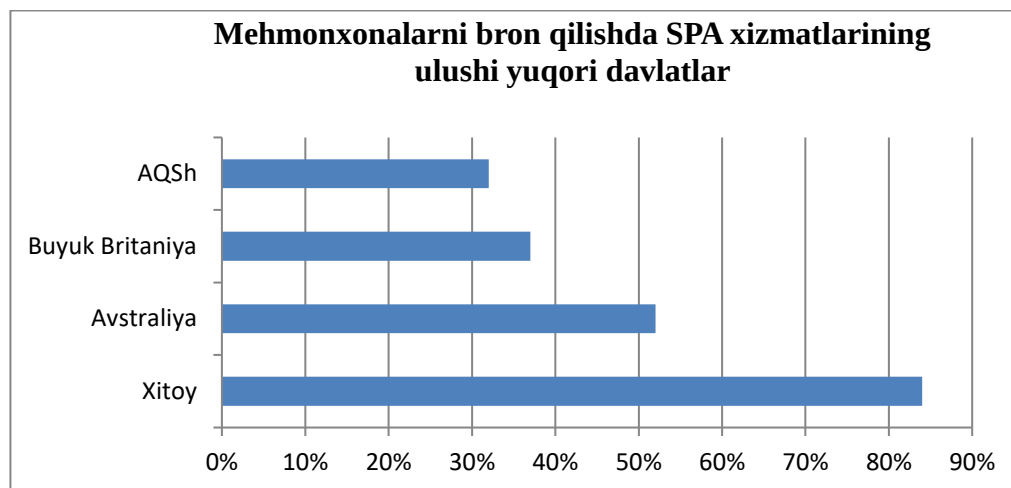
“Tanani sog'lomlashtirish”, “SPA sog'lomlashtirish” va “Kosmetikali sog'lomlashtirish” tibbiy dori vositalarisiz maxsus sihatgoh, oromgoh kabilarda tanani yoshartirish uchun qilinadigan xatti harakatlar yig'indisi.

Odatiy sog'lomlashtirish usullariga quyidagilar kiradi:

- Cho'milish (sun'iy sharsharalar, issiq buloqlar, Onsen (Yaponiyada) va Termaye (Rimda); Gidro-massaj; Sauna; Dush; Bug'li cho'milish; Tanaga issiq plastic, maxsus qog'ozlar qo'yish orqali; Massaj; Manikyur va pedikyur.

Zamonaviy davr SPA terapiyalari go'zallik, sog'lomlashtirish va qayta tiklanish kabi jarayonlarga bevosita bog'langan. SPA ning ommalashishi va tez sur'atlar bilan

¹Туризм истикболлари. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. № 1. 2014. 11.6.

1-diagramma. Mehmonxonalarni bron qilishda SPA xizmatlarining ulushi yuqori davlatlar

rivojlanishi orqali SPA sanoati vujudga keladi va bu biznesga aylanadi. 1930-yilgacha 2 000 dan ziyod issiq va sovuq ma'danli buloqlar AQShda faoliyat yuritayotgan edi. 1950-yildan so'ng bu raqam juda katta ko'rsatkichlarda oshdi. Yaqin o'tmishda tashkil topgan Amerika SPA lari diateriya, mashqlar va rekreatsion dasturlar taklif qilmoqda.

AQSh dagi cho'milish SPA lari, Yevropaning terapiya SPA lari haligacha mashhur va ommabop. Yaponiyaning an'anaviy issiq buloqlari esa onsen lar deya atalib, minglab sayyohlarni jalb qiladi.

Tadqiqotlar natijasida Nodir Samarqand mehmonxonasiga quyidagi **takliflar beriladi**:

1. “Nodir Samarqand” mehmonxonasida mijozlarga xizmat ko'rsatishda qisqa muddat ichida mehmonxona haqida yaxshi taasurot qoldirishni tashkil qilish (Buning uchun mehmonxonada milliy an'analar asosida xizmat ko'rsatish, mijozlarning bo'sh vaqtlarini samarali o'tkazishda animatsion xizmatlarni tashkil etish, mehmonxona imkoniyatidan kelib chiqqan holda SPA xizmatlarini joriy etish va boshq.);

2. “Nodir Samarqand” mehmonxonasida SPA xizmatlarini tashkil etishda rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanish;

3. “Nodir Samarqand” mehmonxonasida SPA xizmatlarini tashkil etish bo'yicha malakali mutaxassis jalb etish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. “Turizm to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 14-son, 113-modda. 2006.
2. I.S. Tuxliyev, R.Hayitboyev, B.Sh.Safarov, G.R.Tursunova “Turizm asoslari”. Darslik. T.: “Fan va texnologiya”, 2014 y.
3. Mamatkulov X.M. Turizm va servisga oid izohli lug'at. Samarqand: SamISI, 2010 y.
4. www.world-tourism.org
5. Дунёда-элликтадан бири //XXI асп.2014 й., 24-июль., №29(557).

Ш.С.Каримова	Sh.S.Karimova
Особенности внедрения современных методов обслуживания в гостиницах.(на примере гостиницы Нодир Самарканд)	Features of introduction of modern methods of service in hotels.(on the example of a hotel in Nodir Samarkand)
Аннотация: в данной статье речь идет о создании дополнительных современных методов обслуживания в сфере развития туризма и гостиничного дела.	Abstract : In this article we are talking about the creation of additional modern methods of service in the sphere of tourism development and hotel business.
Ключевые слова: Туризм, экскурсия, спа, экономика, индустрия.	Keywords: Tourism, excursion, spa, economy, industry.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

Г.М.Шодиева – иқтисод фанлари доктори, доцент,
Озода Пардаева – СамҚХИ ўқитувчиси

КАСАНАЧИЛИКНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада касаначилик оилавий тадбиркорликнинг бир йўналиши эканлиги, унинг ўзига хос хусусиятлари ва уни такомиллаштириш йўналишлари қараб чиқилган. Унда касаначиликнинг янги йўналишлари илмий жиҳатдан асосланиб, уни ташкил қилиш йўллари ҳам кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: касаначи, касаначилик, тадбиркорлик, оилавий тадбиркорлик, якка тадбиркорлик, имтиёзлар.

Касаначилик оилавий тадбиркорликнинг бир кўриниши сифатида барча соҳаларда ташкил қилиниши мумкин. Қайси соҳада бўлмасин касаначиликнинг умумий мазмуни уй меҳнатига асосланган бўлади. Шу туфайли унинг жуда кўп жиҳатлари соҳасидан қатъий назар бир-бирига ўхшайди. Таъкидлаш жоизки, илгари ҳам оила тадбиркорлигига мос келадиган якка тадбиркорлик мавжуд эди. Лекин касаначилик якка тадбиркорликка нисбатан анча қулайликларга ва шу билан боғлиқ хусусиятларга ҳам эга. Бу қулайликлар ва хусусиятлар хизмат кўрсатиш соҳасида ўзига хослиги билан фарқ қилади. Булар нималардан иборат, деган саволга жавоб бериш учун қуйидагиларни таъкидламоқчимиз:

Биринчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида касаначи расмийлаштириш жараёнида анча ташвишлардан ҳоли. Якка тадбиркор ўз фаолиятини бошлаши учун маҳаллий ҳокимиятдан рўйхатдан ўтиши шарт, касаначилар учун эса фақат иш берувчи билан шартнома тузса етарли.

Иккинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида касаначиликда якка тадбиркорга нисбатан фаолият доираси кенгрок. Якка тадбиркор ўз фаолиятини юритиши учун белгиланган тартибда, белгиланган иш билан фақат ўзига шуғулланишга ҳақли. Касаначиликда эса, шартномада кўзда тутилган фаолиятни бажаришга ўзидан ташқари оила оъзоларини ҳам жалб қилиши мумкин. Бунинг мазкур жиҳати оилавий тадбиркорликка жуда ўхшашлиги билан ҳам фарқ қилади.

Учинчидан, якка тартибдаги тадбиркор тадбиркорлик фаолияти билан ўз уйида шуғулланса, у яшаб турган уйини яшаш учун мўлжалланмаган жой мақомига ўтказиши шарт, касаначиликда эса, хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатса ҳам, яшаб турган уйи яшаш жойи мақомида қолади. Тадбиркорнинг уйи яшаш учун мўлжалланмаган жой мақомига ўтказилиши билан унга коммунал хизматлар учун тўланадиган ҳақ ошиб кетади. Касаначиликда эса бу миқдор ўзгармасдан қолади. Бу маблағнинг тежалиш имкониятини ҳам беради.

Тўртинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам якка тадбиркор тадбиркорлик фаолияти натижасидан қатъий белгиланган солиқларни тўлайди. Бундай солиқлардан касаначилар озод. Бундай вазифани иш берувчилар бажаради. Касаначи бажарилган ишларига иш берувчидан келишилган миқдорда, қонун доирасида иш ҳақи олади, холос.

Бешинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатаётган якка тартибда тадбиркорлар фаолиятини назорат қилувчи органлар томонидан қонунда белгиланган тартибда ва вақтда текширилиб турилади. Касаначиликда эса, уларнинг фаолияти буюртмачи-корхона қонунчилигида белгиланган тартибда

текширилгандагина назорат қилувчи органлар томонидан текширилиши мумкин. Бу ҳам унинг узлуксиз фаолият кўрсатиши учун асос бўлиб ҳисобланади. Текширувчилар учун вақтини йўқотмайди ва фаолиятини тўхтатмайди.

Олтинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасидаги якка тартибда фаолият кўрсатадиган тадбиркор зарур дастгоҳлар, жиҳозлар, инвентарлар, хомашё ва материалларни ўзлари топади ва уларни етказиб келиш ҳам ўзларининг зиммасида. Касаначиларга эса, бундай зарур дастгоҳлар, жиҳозлар, инвентарлар, хомашё ва материалларни, таъкидлаганимиздек, иш берувчи корхона таъминлайди. Бунинг битта фаолияти белгиланган хизматни кўрсатишдангина иборат бўлади.

Еттинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида шахсий тадбиркорлар барча фаолиятлари учун ўзлари масъул, яъни ўз фаолиятини ташкил қилиш, юритиш ва тугатишни ўзлари ҳал қилади. Касаначиликда эса, касаначилар фақат иш берувчи томонидан шартнома асосида бажарилиши лозим бўлган фаолиятгагина жавоб беради. Бу жиҳатдан уларнинг жавобгарлик доираси ҳам тор. Касаначи “Емаган сомсага пул тўламайди”.

Саккизинчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида шахсий якка тартибдаги тадбиркорлар ўз харажатларини ўзлари қоплайдилар ва уларга, одатда, иш ҳақи тўланмайди. Иш ҳақини фаолият натижасига қараб ўзлари белгилашлари ёки барча даромадларини жамғармаси сифатида ўзлаштиришлари мумкин. Касаначиларга иш ҳақи бажарилган ишларига қараб ишбай тарзда иш берувчи корхона тўлайди. Касаначиликни давом эттириш билан боғлиқ барча харажатлар учун иш берувчи қўшимча тарзда компенсация ҳам тўлайди. Касаначининг даромад оламанми ёки йўқми, деб боши қотмайди. Белгиланган ишни бажарса ўз вақтида иш ҳақи олишини билади холос.

Мамлакатимизда, корхоналарда касаначилик меҳнати билан банд ходимлар сони статистик ҳисоботларда банд аҳоли сифатида кўрсатилиб борилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг топшириғига биноан Республика Давлат статистика қўмитаси корхоналарнинг статистик ҳисоботларига айнан касаначилик билан шуғулланадиган ходимларни ифодалайдиган кўрсаткичларни киритиши кўзда тутилган.

Касаначиликни жойларда ташкил қилиш ва ривожлантириш бўйича ҳар бир вилоят, туман ва шаҳарларда ҳудудий комиссиялар фаолият кўрсатмоқдалар. Ушбу комиссия ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган саноат корхоналари ва хизмат кўрсатиш билан шуғулланадиган хўжалик юритувчи субъектлар билан касаначилик ўртасидаги кооперацияни ривожлантириш, корхоналарнинг буюртмалари бўйича уйда ишлайдиган фуқароларни асбоб-ускуналар, хомашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар билан таъминлаш учун барқарор шарт-шароитлар яратиб берадилар, ишлаб чиқарилган маҳсулотларини топшириш ва унинг учун ҳақ тўлаш масалаларини ўз вақтида ва жойида ҳал қиладилар.

Кўриниб турибдики, касаначилик билан шуғуллуниш истагида бўлган фуқароларга жуда кўп имтиёзлар яратилган. Аммо, тадқиқотларимиз кўрсатдики, аҳолининг жуда кўп қатлами бу тадбирларнинг амалга оширилаётганлигидан, улар катта қулайлик ва имтиёзларга эга эканликларидан беҳабарлар. Шу туфайли касаначиликни янада кенг жорий қилиш учун унинг тегишли имтиёзларга эга эканлигини оммавий ахборот воситалари ва бошқа реклама йўналишлари орқали аҳоли ўртасида тарғибот қилишни янада жонлантириш керакка ўхшайди. Бу касаначи учун ҳам, давлат ва жимият учун ҳам нафли тадбирлардан. Пировардида аҳоли иш билан таъминланиб оилавий тадбиркорликни ривожлантириш орқали

фаровонликка эришади. Бу бутун амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсади ва вазифаларига мос келади.

Касаначилик мамлакатимизда асосан йирик саноат корхоналарида қўлланилади. Уларнинг турлари жуда кўп. Касаначилик меҳнатининг ўзига хос хусусиятлари унинг бошқа соҳаларда ҳам қўлланилишини тақозо қилади. Корхоналарнинг барча эҳтиёжларини қондириш учун уйда ишлаш имкони бўлган барча нарсаларни касаначилар ишлаб чиқишлари мумкин. Жумладан, корхоналар эҳтиёжлари ва сотув учун махсус кийим (комбенизонлар, халатлар, фартуклар, қўлқоплар) тикиш ва таъмирлаш, турли материаллардан совға материаллари тайёрлаш, спорт жиҳозлари ишлаб чиқариш, майда ва сочилувчи материалларни ўраб-жойлаш, буюмлар маркасини белгилаб чиқиш, майда хўжалик жиҳозлари, идишларни ишлаб чиқариш каби операцияларни бажаришга қодир. Булардан ташқари ҳозирги кунда малакали бухгалтерлар касаначи сифатида ўз уйларида бухгалтерия, аудиторлик, девонхона ишлари (матбаа – босма ишлар, муқовалаш ва ҳоказолар)ни бажаришлари ҳам мумкин.

Бугунги тажриба кўрсатдики, мамлакатимиз иқтисодиётида касаначиликни ҳар бир соҳада ташкил қилиш мумкин экан. Оддий чорвачиликка асосланган фермер хўжаликларида чорва молларини уйда боқиб бериш, уларни семиртириш ёки сутини соғиб бериш кабилар.

Ишлаб чиқаришда ҳам жуда кўп бутловчи материалларни ишлаб чиқишлари ҳам мумкин. Масалан, электротехника заводларида электродвигателлар ва трансформаторлар перемоткаси ва таъмирини амалга ошириш, пластмасса ва жездан тайёрланадиган буюмлар ва майда деталларни тозалаш, электропроводка элементларини тайёрлаш, маиший электр асбобларини таъмирлаш каби ишларни бажариш мумкин.

Нефтни қайта ишлаш заводлари билан касаначиликни полиэтилен ва қоғоз қоплар ишлаб чиқариш, пластмасса буюмларидан прессформалар тайёрлаш каби ишлар бўйича амалга ошириш мумкин.

Мамлакатимизда йирик кимё заводлари мавжуд. Улар билан ҳам касаначиликни ташкил қилиб жуда самарали фойдаланишимиз мумкин. Булар жумласига полипропилендан буюмлар (қоплар, хўжалик сумкалари ва ҳоказолар) ишлаб чиқариш, пластмассадан совға буюмлари тайёрлаш (айрим деталларини тайёрлаш ва йиғиш), сочилувчан материаллар учун картон идиш, резинотехника буюмлари ишлабчиқариш мумкин.

Мамлакатимизда ривож топаётган машинасозлик заводлари билан касаначиликни метизлар ишлаб чиқариш, автомобиль ва велосипедлар учун деталлар ва блоклар (электрпакетлар, втулкалар), автомобиллар ўтиргичлари элементларини йиғиш, пластмассали шкивлар, сантехника буюмлари ишлаб чиқариш, маиший техника майда таъмирини амалга ошириш, асбобларни калибрларга ажратиш, майда хўжалик жиҳозлари (рўзғорда ишлатиладиган тахтачалар, сопларва ҳоказолар) тайёрлаш жараёнлари учун фойдаланиш ҳам мумкин.

Фурнитура ишлаб чиқариш, мебель йиғиш (бутлаш), ёғоч ва пластмассадан тайёрланадиган майда деталларни тозалаш, парта ва бошқа мактаб анжомлари деталларини тайёрлаш ва таъмирлаш ишларини касаначилар бемалол мебель фабрикалари билан шартнома тузган ҳолда ўзининг уйида бажаришлари мумкин.

Бинокорлик саноати билан касаначиликни хом ғишт (сомон ғишт), дераза ромлари ва эшиклар, ҳамда уларнинг деталларини ишлаб чиқариш, кулолчилик ва керамика ишларини бажариш (шу жумладан, ганж буюмлари блокларини тайёрлаш), ёғочли рўзғор буюмлари, идиш тайёрлаш каби ишларни ривожлантириш мумкин.

Касаначиликни енгил саноатнинг барча тармоқларида қўллаш ва ривожлантириш мумкин. Жун ва ипакдан қўлда глам тўқиш, трикотаж ва жун маҳсулотлари тўқиш, матоларни қўлда бўйаш, кўрпа-ёстиқ ишлабчиқариш, сочик тайёрлаш, жиҳозларга жилд тайёрлаш, матодан совға ва рўзгор буюмлари (салфетка-сочиклар, ошхона қўлқоплари, фартук ва ҳоказолар) ишлаб чиқариш каби жараёнларни бемалол уйда касаначиликни ташкил қилган ҳолда бажариш мумкин.

Худди шундай ишларни касаначилар тўқимачилик фабрикалари билан ҳам шартнома тузган ҳолда ишлашлари мумкин. Масалан, каштачилик ишлари (машинада ва қўлда кашта тикиш), кийим деталларига ишлов бериш, ва шундай деталларни тайёрлаш, кийим фурнитураси ишлаб чиқариш, якка тартибдаги буюмлари бўйича кийим тикиш кабилар шулар жумласидандир.

Пойафзал фабрикалари билан касаначилар ўртасида пояфзал деталларини тайёрлаш ва шундай деталларга ишлов бериш, чармдан тайёрланадиган совға буюмлари ишлаб чиқариш каби ишларни бажаришлари мумкин. Табиий ва сунъий чармдан деталлар ва буюмлар тайёрлаш (кесиш, чатиш ишларини бажариш), чармдан ва чарм ўрнини босадиган ашёлардан эксклюзив буюмлар тайёрлаш ишларини кончилик ва галантерея фабрикалари билан касаначилар ўртасида шартномалар тузиш асосида бажаришлари ҳам мумкин.

Пахта теришда ишлатиладиган фартуклар тикиш, қўлқоплар, матраслар, ёстиқлар, кўрпачалар тайёрлаш, пахта титиш ва қавиш, гигроскопик пахта ўраб-жойлаш каби ишларни пахтани қайта ишлаш заводлари билан ҳамкорликда ишлашлари мумкин. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи саноат корхоналари билан қандолатчилик маҳсулотлари тайёрлаш, шиша идишлар йиғиш ва бирламчи ювиш, сут тайёрлаш каби ишларда касаначиликни ривожлантириш мумкин.

Касаначилик соҳасида анча имтиёзлар кўзда тутилган. Ҳозирги кунда мамлакатимизда касаначиликни ташкил қилган корхоналар учун ҳам ва касаначилик билан шуғулланадиган аҳоли учун ҳам бир қанча **имтиёзлар берилган**. Бу имтиёзларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчида, товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш бўйича касаначиларга буюртма берадиган корхоналар 2006 йил 1 февралдан бошлаб беш йил муддатга, меҳнат шартномаси асосида касаначиларга тўланадиган маблағларга тенг миқдорда, меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўловни тўлашдан озод қилинган эди. Ушбу ҳолат ҳозиргача давом этмоқда.

Иккинчидан, агар корхоналар касаначиларга ишлаб чиқариш ва иш бажариш учун шартнома асосида асбоб-ускуналар ва жиҳозларни текин фойдаланиш учун берган бўлса, шу фойдаланиш даврида ушбу жиҳозлар учун мулк солиғидан озод этилади.

Учинчидан, касаначилар томонидан буюртмачи корхоналарнинг ишлаб чиқариш технологиясига тўлиқ амал қилган тақдирда, уй шароитида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва хизматларни қўшимча сертификатлаш ва стандартлаш талаб этилмайди.

Тўртинчидан, касаначилар фаолияти алоҳида текширилмайди. Уларнинг фаолияти буюртмачи-корхона қонунчилиқда белгиланган тартибда текширилгандагина назорат қилувчи органлар томонидан текширилиши мумкин. Бундай ҳолат нафақат корхоналар, балки касаначилик билан шуғулланган аҳолининг ҳам иқтисодий эркинлигини таъминлаш имконини беради.

Бешинчидан, касаначилик меҳнати билан шуғулланадиган шахслар меҳнат шартномаси бўйича ишларни бажариш учун истеъмол қилинадиган коммунал хизматларга аҳоли учун қўлланиладиган таърифлар бўйича қатъий равишда ўлчов

асбоблари кўрсаткичлари асосида ҳақ тўлайдилар. Агар ишлаб чиқариш учун тўланганда эди, улар анча қимматга ва ортиқча харажатга тўшган бўлар эди.

Олтинчидан, касаначи ўз уйида меҳнат қилишига қарамасдан ҳар йили меҳнат таътилини ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда олишга ҳақли. Унинг муддати 15 кундан кам бўлмаслиги лозим. Меҳнат татилини бериш вақти ва навбати касаначи билан келишилган ҳолда иш берувчи томонидан тасдиқланган жадвал асосида амалга оширилади.

Етинчидан, касаначи пенсия ва барча ижтимоий тўловлардан корхонада ишлаётган ходимлар сингари фойдаланишга ҳақли. Уларга ёши бўйича пенсия тайинланади ва иш фаолиятида касал бўлиб қолган тақдирда ижтимоий нафақа олишга ҳам ҳақли. Агар удекретга чиқадиган бўлса ҳам худди корхона ишчиси сингари ойлик нафақа билан белгиланган тартиб ва муддат давомида таъминланади.

Касаначиликни ташкил қилиш ва уни амалга ошириш бўйича Мамлакат Президентининг бир қанча фармонлари, қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг ҳам қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган. Уларда, касаначилар ва шартнома асосида ишлаётган корхоналарга, таъкидланганидек, бирқанча имтиёзлар берилган. Аммо ушбу имтиёзларни қўллашда хато ва камчиликларга йўл қўйилса, тегишли тарзда чоралар ҳам кўрилиши кўзда тутилган. Ҳозирги пайтда ушбу соҳада йўл қўйилиши мумкин бўлган суиистеъмолчиликларнинг олдини олиш бўйича солиқ органлари томонидан амалга ошириладиган назорат тизими ҳам ишлаб чиқилган.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар, касаначилик бўйича ўн йилдан ортиқ тажрибалар кўрсатмоқдаки, энди “Касаначилик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонунини ишлаб чиқиш вақти келди. Мазкур қонуннинг ишлаб чиқилиши ва амалиётга жорий қилиниши мамлакатимизда аҳолининг бандлик масаласини яхшилаш, уларнинг яшаш даражаси ва сифатини ошириш имконини беради.

Г.М.Шодиева, Озода Пардаева Направления совершенствования и особенности домашнего надомничества Аннотация: в статье рассмотрены направления совершенствования домашнего надомничества и его особенности. В ней приведены научное обоснование новых направлений домашнего надомничества и пути его организации. Ключевые слова: надомник, надомничество, предпринимательство, семейное предпринимательство, индивидуальное предпринимательство, льготы.	G.Shodieva, Ozoda Pardaeva Areas of improvement and features of home-based work Abstract: the article deals with the directions of improvement of homework and its features. It provides a scientific justification for new areas of homework and ways to organize it. Keywords: homeworkers, homeworkers, entrepreneurship, family entrepreneurship, individual entrepreneurship, benefits.
--	--

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Х.И.Турдибеков – СамИСИ доценти,
Ш.М.Исломов – СамИСИ катта ўқитувчиси, и.ф.н.,
Қ.С.Махмудов – СамИСИ катта ўқитувчиси,
Ш.А.Бахронов – СамИСИ ассистенти

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА СТРАТЕГИК БОШҚАРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: хизмат кўрсатиш корхоналарининг бошқарув стратегияларини белгилаш уларнинг қувватларини ошириш имконияти билан аниқланади. Хизмат кўрсатиш қувватларини стратегик бошқариш корхонанинг жойлашув жойи ва вақт омилига кўпроқ боғлиқ бўлади, талабнинг тебраниб туришига таъсирчан бўлади. Махсулотлардан фарқли равишда хизматларни келажакда фойдаланиш учун сақлаш имкони йўқлиги режалаштириш жараёнини мураккаблаштиради. Мазкур мақолада хизмат кўрсатиш корхоналарини стратегик бошқаришдаги ўзига хос имкониятлар ва камчиликлар ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: хизмат кўрсатиш қувватлари, ўтказиш қобилияти, стратегик режалаштириш, хизмат кўрсатиш корхонасининг ҳаётий даври.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 20 сентябрь куни Нью-Йорк шаҳрида БМТ Бош ассамблеясининг 72-саммитидаги нутқида “Бизнинг мақсадимиз – юртимизда халқ ҳокимиятини номига эмас, балки амалда жорий қилиш механизмларини мустаҳкамлашдан иборат. Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак” деган фикрни илгари сурди ва Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлар ҳаракатлар стратегиясида ўз аксини топганлигини эътироф этди. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида асосан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг ҳаракатлар стратегиясида иқтисодиёт тармоқларига алоҳида эътибор қаратилган. Бунда иқтисодиёт тармоқларига инновацияларни жорий этиш муҳим аҳамиятга эга. Инновациянинг асосий йўналишлари махсулот ва хизматлар, ишлаб чиқариш технологияси ва бошқарув жараёнларига янгилик жорий этишга қаратилган бўлиб, ҳозирги пайтда маҳаллий хизмат кўрсатиш корхоналарида инновацияларни жорий этиш эътибордан четда қолмоқда. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг асосий шартларидан бири инновацион жараёнларга эътиборни кучайтириш билан боғлиқ. Ривожланган мамлакатлар амалиёти кўрсатишича, айнан мазкур соҳа иқтисодиётнинг ўсиши, фаолликнинг ошиши ва бандлик таркибида сезиларли улушга эга эканлиги билан ажралиб туради.

Хизмат кўрсатиш корхоналарининг стратегияларини белгилаш уларнинг қувватларини ошириш имконияти билан аниқланади. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг қувватини ёки ўтказувчанлик қобилиятини режалаштириш саноат тармоқлари корхоналаридаги каби ишлаб чиқариш бинолари сифими, зарур асбоб-ускуналарга бўлган эҳтиёжни аниқлашга боғлиқ. Шу билан бирга ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг қувватларини стратегик режалаштиришда айрим сезиларли фарқлар мавжуд. Жумладан, хизмат кўрсатиш қувватлари жойлашув жойи ва вақт омилига кўпроқ боғлиқ бўлади, талабнинг

тебраниб туришига таъсирчан бўлади, улардан фойдаланиш даражаси хизмат кўрсатиш сифатига бевосита таъсир этади.

Маҳсулотлардан фарқли равишда хизматларни келажакда фойдаланиш учун сақлаш имкони йўқ. Зарур хизматлар уларга эҳтиёж туғилиши биланок кўрсатилиши керак. Масалан, маълум кундаги рейс учун самолётга жой олган йўловчи ундан кейинчалик фойдалана олмайди.

Хизмат кўрсатиш қувватлари бевосита мижозларга яқин жойлашиши лозим. Ишлаб чиқариш соҳасида маҳсулотлар бир жойда ишлаб чиқрилиб, истеъмолчиларга сотиш учун бошқа ҳудудларга етказилиши мумкин. Хизмат кўрсатиш соҳасида ҳолат аксинча. Дастлаб, хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган қувватлар мижозлар ўртасида тақсимланади (моддий ёки бирор оммавий ахборот воситалари, масалан телефон орқали), шундан кейингина хизмат кўрсатиш амалга оширилади. Бошқа шаҳарда жойлашган меҳмонхонадаги бўш номер ёки ижара учун автомобиль мижознинг хизматларга бўлган бўлган эҳтиёжини қондира олмайди, бунинг учун сервис тизими мижоз билан бир жойда бўлиши талаб этилади.

Хизмат кўрсатиш тизимларида хизматларга бўлган талабнинг, шунингдек хизмат кўрсатиш қувватларига бўлган эҳтиёжнинг тебраниб туриши ишлаб чиқариш тизимларига нисбатан анча кучли намоён бўлади. Бу ҳолат уч сабаб билан изоҳланади. Биринчидан, хизмат кўрсатиш соҳасида товар-моддий захираларни яратиш асосида кейинчалик талабнинг тебраниб туришини мувозанатга келтириш имконияти йўқ. Иккинчидан, хизмат кўрсатиш тизимларида мижозлар бевосита хизмат кўрсатувчи тизим билан ўзаро алоқада бўладилар. Бу шароитда ҳар бир мижоз ўзига хос эҳтиёжга эга бўлиши, хизмат кўрсатиш тизими билан алоқа ўрнатишда турли даражадаги тажриба тўплаганлиги мижозларнинг тизимга турлича муносабат билдирилишига олиб келади. Буларнинг ҳаммаси турли мижозга хизмат кўрсатишнинг хилма-хил вақт оралиғида тебранишига, яъни сервис қувватларига эҳтиёжнинг ўзгариб туришига олиб келади. Учинчидан, хизмат кўрсатиш соҳаси корхонасининг ўтказувчанлик қобилияти мижознинг ҳатти-ҳаркатлари билан тўғридан-тўғри боғлиқ. Яъни мижоз ҳулқига таъсир этувчи турли омиллар, жумладан, иқлим шароитидан тортиб турли сиёсий ва ижтимоий ҳодисаларгача, хизматларга бўлган талабни бевосита ўзгартириши мумкин. Масалан, таътил даврида институт яқинидаги талабалар ошхонаси деярли бўшаб қолади. Ёки, аксинча, туристлар мавсумида меҳмонхоналарда жой буюртма қилиш мураккаблашади. Мижозлар талабларининг ўзгаришини жуда кичик вақт оралиқларида ҳам кузатиш мумкин. Бунга тушлик вақтида ошхоналарда юзага келадиган узундан-узоқ навбатларни мисол қилиш мумкин. Бу ҳолда ошхонанинг ўтказувчанлик қобилиятини 20-30 дақиқага ошириб туриш зарурияти туғилади. Ишлаб чиқариш корхоналарида бу жараён нисбатан оддий бўлиб, қувватларни режалаштиришда ҳафталарга нисбатан фаолиятни тартибга солиш мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг қувватини режалаштиришда қувватдан фойдаланиш даражаси ва хизмат кўрсатиш сифати ўртасидаги доимий ҳамда бевосита алоқани ҳисобга олиш лозим. 1-расмда навбатлар юзага келиши жараёнида буюртмалар кириш оқими интенсивлиги ва хизмат кўрсатиш интенсивлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик акс эттирилган.

Хизмат кўрсатиш тизимининг энг оптимал оператив даражаси корхонанинг максимал ўтказиш қобилиятининг тахминан 70%ига тенг бўлади¹. Айнан шу

¹ John Hatwood-Farmer and Jean Nollet, Service plus: Effective Service management (Boucherville, Quebec, Canada: Morin Publisher Ltd., 2011)

даражадаги қувват хизмат кўрсатиш каналларининг доимий юкланиши, ҳар бир миждозга индивидуал хизмат кўрсата олиш учун зарур вақтга эга бўлиш ва хизмат кўрсатиш жараёнини бошқариш учун қувватлар захираси мавжуд бўлишига имкон туғдиради. Критик соҳада ҳам миждозлар сервис тизимидан ўтсада, уларга хизмат кўрсатиш сифати пасайиб боради. Критик зонадан юқори жойлашган соҳада навбатларнинг тўпланиши юзага келади, натижада кўплаб миждозларга хизмат кўрсатилмай қолиш эҳтимоли ошади.

1-расм. Хизмат кўрсатиш қувватидан фойдаланиш даражаси (ρ) ва хизмат кўрсатиш сифати ўртасидаги боғлиқлик

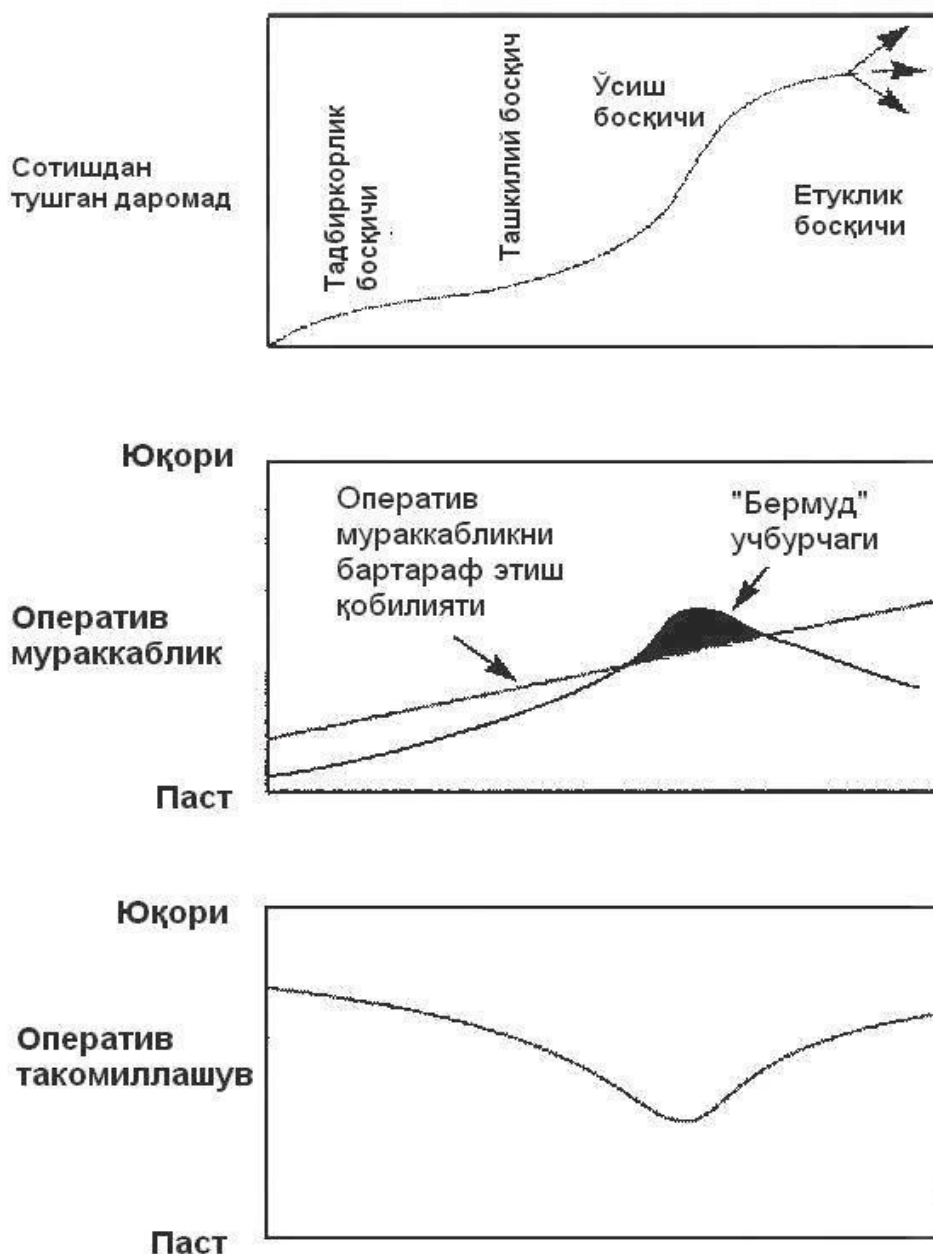
Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ўтказувчанлик қувватидан оптимал фойдаланиш коэффициент хизмат турига боғлиқ бўлади. Ноаниқлик даражаси юқори, инсон фаолияти учун муҳим бўлган соҳаларда бу коэффициент паст кўрсаткичга эга бўлади. Масалан, шошилиш тиббий ёрдам кўрсатувчи ёки ёнғин хавфсизлиги хизмати муассасаларда бу коэффициент жуда паст бўлади. Олдиндан иш ҳажмини аниқлаш имконияти юқори бўлаган хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари, масалан, шаҳарлараро йўловчи ташиш поездлари ёки почта хизматларида бу коэффициент 100%га яқинлашади.

Кўпгина хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари, айниқса, франчайзинг асосида фаолият кўрсатаётганлари, ўз фаолиятларини кичик корхона кўринишида бошлайдилар ва вақт ўтгач турли жойларда ўхшаш хизмат кўрсатиш нуқталарини очиб, кенгайиб борадилар. Тадқиқотлар кўрсатишича, бундай ривожланиш даврий хусусиятга эга ва тадбиркорлик, ташкилий, ўсиш ҳамда етуклик босқичларини ўз ичига олади.

Тадбиркорлик босқичида бизнес пухта ўйланиб ташкил этилади. Дастлаб хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси бир жойда бир турдаги хизматларни таклиф этади. Кичик баққоллик дўконлари ва ихтисослашган магазинлар, ресторан каби кўплаб хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари одатда шу босқич билан кифояланиб, кейинги ривожланиш даврига ўтмаслиги мумкин. Хизматларга бўлган талабнинг кучли тебраниб туришини бартараф этиш учун қувватлари бир жойда жойлашган хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари икки кўринишдаги стратегиялардан бирини қўллашлари мумкин. Биринчи турдаги стратегияга асосан, мавжуд ресурслар бир вазифани бажаришдан иккинчисига жалб этилади. Бу шароитда хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси ўз ходимларини бир вақтнинг ўзида турли вазифаларни бажаришга таёрлайди. Масалан, савдо дўкониди миждозлар оқими кескин кўпайганда, сотувчи кассир вазифасини ҳам бажариши мумкин. Иккинчи стратегиянинг моҳияти миждозни ҳам хизмат кўрсатиш жараёнига жалб этишдан иборат. Бунга “швед столи” тамойили асосида хизмат

кўрсатувчи ресторани мисол қилиш мумкин. Бу ёндашув тизимдаги қувватлар тебранишини барқарорлаштиришга имконият беради, чунки хизматларга бўлган талабнинг кескин ошиши қўшимча миқдорларнинг юзага келишини англатади, бу эса ўз-ўзидан қўшимча ишчи ресурсларининг жалб этилишини тақозо этади.

Ташкилий босқичда маҳаллий сотиш бозори тўйинганлиги сабабли хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси кейинги ривожланиши билан боғлиқ қарор қабул қилиши керак бўлади. Бу вазиятда корхонанинг мавжуд хизмат нуқтасига ўхшаш нуқталарни бошқа жойларда очиш, корхона кўрсатаётган хизмат турларини кўпайтириши ёки ҳар иккаласи биргаликда амалга ошириш мумкин.

2-расм. Хизмат кўрсатиш қувватларининг оператив мураккаблиги¹

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси ўсиш босқичига ўтар экан, кўрсатаётган хизматлари ҳажми ҳам сезиларли ошиб боради. Шу билан бирга фирмани оператив бошқариш ҳам мураккаблашиб боради. Натижада бизнесни

¹ Чейз Ричард Б., Эквилайн Николас, Дж., Якобс, Роберт, Ф. Производственный и операционный менеджмент, 10-е издание.: Пер. с англ.: М.: Издательский дом «Вильямс», 2010.

бошқаришнинг мураккаблашувига корхона раҳбарияти ўз вақтида мослаша олмайди (2-расм). Бу босқичда хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси олдида мавжуд қувватларни такомиллаштириш учун янги ғояларни жорий этиш, эски ускуна ва биноларни модернизация қилиш каби мураккаб вазифалар юзага келади.

Етуклик босқичида хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси ўзи фаолият кўрсатаётган бозорнинг асосий қисмини камраб олади ва кўрсатаётган хизматларининг ўзига хос алоҳида жозибадор хусусиятларини йўқотиб боради. Бу босқичда рақобат нархга боғлиқ бўлганлиги сабабли эксплуатация қилиш самарадорлигининг аҳамияти ошиб боради. Асбоб-ускуналар ва биноларнинг эскириши натижасида етуклик босқичида бошқариш вазифалари асосан модернизациялашга боғлиқ бўлади. Баъзи ҳолларда, жамият тараққиёти, истеъмолчилар эҳтиёжларини эътиборга олиб компаниялар хизмат кўрсатиш концепциясини ҳам модернизациялашларига тўғри келади.

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланишини илмий ташкил этиш мазкур соҳанинг барқарор ривожланишини таъминлаб беради. Шу жумладан, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг узоқ муддатли истикболдаги фаолиятини бошқариш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ўзбекистонда мавжуд маҳаллий хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг ривожланиши асосан тадбиркорлик ва ташкилий босқичини ўтмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарининг келажакдаги ҳолатини белгилаш маълум маънода сервис қувватларига бўлган талаб ўзгаришини олдиндан баҳолашга боғлиқ. Шундай экан, бу йўналишда илмий изланишларни кучайтириш, сервис корхоналари бошқарувини илмий ташкил этиш сервис соҳасининг янада самарали фаолият кўрсатишини таъминлаб беради.

Х.И.Турдибеков, Ш.М.Исломов, К.С.Махмудов, Ш.А. Бахронов Особенности стратегического управления предприятиями сервиса Аннотация: Принятие управленческой стратегии предприятий сервиса требует определения его пропускной способности. Пропускная способность сервисных предприятий во многом зависит от удачного расположения и фактора времени. Сервисная система чувствительна колебаниям спроса. Невозможность эффективного управления запасами усложняют процесс планирования мощностей в сфере услуг. Вданной статье раскрыты возможности и недостатки стратегического управления предприятий сферы услуг. Ключевые слова: пропускная способность сервисных систем, мощность сервисного предприятия, стратегическое планирование, жизненный цикл предприятий сервиса.	Kh.Turdibekov, Sh. Islomov, K.Makhmudov, Sh. Bahronov Features of strategic management of service enterprises Abstract: Adopting the management strategy of service enterprises requires the definition of its throughput. The throughput of service enterprises largely depends on the successful location and timing factor. The service system is sensitive to fluctuations in demand. Impossibility of effective inventory management will complicate the process of capacity planning in the service sector. The article explores the opportunities and shortcomings of strategic management of service enterprises. Key words: throughput of service systems, capacity of service enterprise, strategic planning, life cycle of service enterprises..
---	---

МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ

Д.М.Маликова – СамИСИ ассистенти

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ ХИЗМАТЛАРИ КЎЛАМИНИ КЕНГАЙТИРИШДА ТРАСТ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

Аннотация: мақолада траст операцияларининг тавсифи ва турлари, траст операцияларини амалга татбиқ этиш учун Ўзбекистонда мавжуд имкониятлар, тижорат банклари томонидан траст операцияларининг кўламини кенгайтириш афзалликлари кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: траст операцияси, ишончли бошқарув, агентлик хизмати, траст операциялари афзалликлари, траст операциялари турлари, қимматли қоғозлар бозори, тижорат банклари.

Бозор иқтисодиёти шароитида тижорат банклари бозорда эгаллаган ўрнини мустаҳкамлаши учун банк томонидан миқдорларга кўрсатиладиган турли хилдаги молиявий хизматлар кўламини (факторинг, лизинг, траст хизматлари ва ҳ.к.) кенгайтириш зарурати вужудга келади.

Траст операциялари бу мулкни бошқаришга ҳамда миқдорнинг топшириғига кўра бошқа хизматларни кўрсатишга йўналтирилган тижорат банкларининг операцияларидан бир тури. Траст сўзи инглиз тилида “trust” сўзидан олинган бўлиб “ишонч” деган маънони англатади. Траст бу банк ёки траст компанияларининг миқдор топшириғи бўйича унинг маълум мулкни (пул маблағлари, қимматли қоғозлар, қимматбаҳо металллар ва ҳ.к.) сақлаш, улар бўйича банк операцияларини ўтказиш, бошқариш ҳуқуқини ўз зиммасига олишдир.

Траст операцияларини амалга ошириш банклар учун бир қатор имкониятларни яратиб беради, жумладан: миқдорлар базасини кенгайтириш ҳамда унинг сифатини яхшилаш; узоқ муддатли молиявий ресурслардан фойдаланиш; корхоналар, турли фондларни бошқариш; банк операциялари ва хизматлари кўламини кенгайтириш; даромад манбаини ошириш; банкнинг фонд бозори иштирокчиси сифатида эгаллаган ўрнини янада мустаҳкамлаш.

Қолаверса, тижорат банклари учун траст операцияларини амалга оширишнинг афзалликлари ушбу турдаги операцияларни амалга ошириш харажатларининг нисбатан камлиги, йирик миқдорлар билан муносабатларнинг мустаҳкамланиши, шунингдек банк обрўсининг янада ортишида яққол кўринади.

Миқдорлар учун ҳам траст операцияларининг жозибadorлиги мавжуд: ишончли бошқарувга топширилган маблағлардан ушбу маблағларни банкдаги депозитларга жойлаштиришдан кўра кўпроқ даромад олиш имкони; маблағларни жойлаштириш муддатини эркин белгилаш имкони; ишончли бошқарувдаги маблағларни муддатидан олдин тўлиқ ёки қисман қайтариб олиш имкони, бунда миқдор учун банкнинг депозит ҳисобварағидан олинган депозит бўйича муддатидан олдин маблағларни қайтариб олишда кўриладиган йўқотишларга нисбатан камроқ зарар кўрилади.

Жаҳон амалиётида траст операцияларининг турлари хилма-хил бўлиб, тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган траст операцияларининг ишончли бошқарув ҳамда агентлик хизматлари каби турларини бир-биридан фарқлашимиз мумкин.

Ишончли бошқарув деганда мулкдор ҳамда банк, яъни ишончли бошқарувчи ўртасидаги муносабатлар йиғиндиси тушунилади. Бунда икки томон

ўртасидаги тузилган шартномага мувофиқ мулкдор ўз мулкни бошқариш ҳуқуқини ишончли бошқарувчига тақдим этади. Ишончли бошқарувчи мазкур мол-мулкни бошқаришда мижознинг, яъни мулкдорнинг топшириғига кўра ҳамда мижознинг маблағлари ҳисобига фаолиятни амалга оширади, шунингдек, молиявий фаолият натижалари бўйича шартномада кўзда тутилган ҳолатларда моддий жавобгар бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги Қонунининг 30-моддасига кўра инвестиция активларини ишончли бошқарувчининг фаолиятига қуйидаги изоҳ берилган:

Юридик шахснинг — ишончли бошқарувчининг унга эгалик қилиш учун топширилган ва бошқа шахсга тегишли бўлган:

- қимматли қоғозларни, шу жумладан инвестиция активларини бошқариш жараёнида олинадиган қимматли қоғозларни;

- қимматли қоғозларга инвестиция қилиш учун мўлжалланган ва инвестиция активларини бошқариш жараёнида олинадиган пул маблағларини шу шахснинг ёки у кўрсатган шахснинг манфаатларини кўзлаб, ўз номидан ишончли бошқарувни белгиланган муддат мобайнида амалга ошириши инвестиция активларини бошқариш бўйича фаолиятдир.

Ҳорижий давлатлар тажрибасида траст операциялари объекти сифатида турли мол-мулклар бўлиши мумкин, хусусан, корхоналар ва уларнинг активлари, кўчмас мулк, пул маблағлари, қимматбаҳо металллар, маҳсулотлар, транспорт воситалари, валюта қимматликлари, қимматли қоғозлар, мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда даромад олиш ҳуқуқи ва бошқалар. Масалан, траст операциясидан фойдаланиб мижоз жисмоний шахслар учун: мол-мулкни меросга топшириш; шартномага кўра мол-мулкни бошқариш; муомалага лаёқатсиз шахсларнинг мол-мулкларига васийлик қилиш; юридик шахслар учун: мол-мулкни, мулкга эгалик қилиш ҳуқуқини бошқариш; ҳайрия, инвестицион фондларнинг маблағларини бошқариш.

“Тижорат банклари томонидан қимматли қоғозлар билан ўтказиладиган операцияларга ва уларнинг бошқа корхоналар устав капиталида қатнашишга қўйиладиган талаблар тўғрисида” ги Низомга мувофиқ тижорат банклари қимматли қоғозларни харид қилиш (давлат қимматли қоғозлари бундан мустасно) ва юридик шахсларнинг устав капиталида улушли иштирок этишда қуйидагиларга риоя этишлари шарт:

- а) банкнинг муайян юридик шахс устав капиталига, шунингдек, ушбу юридик шахснинг бошқа қимматли қоғозларига киритган инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 15 фоизидан ошмаслиги керак;

- б) банкнинг юридик шахслар устав капиталига ва бошқа қимматли қоғозларга киритган инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 50 фоизидан ошмаслиги керак;

- в) олди-сотди учун қимматли қоғозларга киритилган банк инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 25 фоизидан ошмаслиги керак.

Тижорат банки бевосита ёки билвосита (шўъба корхоналар орқали) бошқа юридик шахс устав капиталининг 26 фоизидан ортиқ қисмига эгалик қила олмайди.

Шундай экан, тижорат банклари томонидан бошқа юридик шахсларнинг қимматли қоғозларига инвестиция киритиш, яъни юридик шахсларга траст операцияларининг ишончли бошқарув хизматини кўрсатиш учун банклар учун имкониятлар берилган.

Траст операцияларининг иккинчи турини агентлик хизматлари ташкил этиб, бунда мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи тўлиқ миқозда қолдирилади. Бошқача айтганда, агентлик хизматини амалга оширишда тижорат банки миқознинг номидан иш олиб боради ҳамда унинг аниқ кўрсатмаларига амал қилади.

Тижорат банклари томонидан кўрсатиладиган агентлик хизматлари турлари қуйидагилардан ташкил топган: жисмоний ва юридик шахслар учун: қимматли қоғозлар бозорида операциялар; пул ва бошқа қимматликларни сақлаш ва етказиб бериш; ишончномани расмийлаштириш ва бошқа нотариал хизматлар; жисмоний шахслар учун: акция, облигация ва бошқалар учун даромад олиш; юридик шахслар учун: депозитарий хизматлари ва ҳ.к.

Хусусан, хорижий мамлакатлар амалиётида банклар томонидан миқозларга кўрсатиладиган кенг қўламли траст хизматларининг энг оммабоп турларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- миқознинг шахсий ҳисобварақларини юритиш;
- миқознинг қимматли қоғозларини бошқариш;
- миқоз фойдасига даромадларни ундириш;
- депозитарий вазифаларини амалга ошириш;
- компанияни қайта ташкил этиш ҳолатларида уни вақтинча бошқариш;
- пул маблағларини, қимматли қоғозлар ва бошқа қимматликларни сақлаш;
- миқознинг бухгалтерия ҳужжатларини юритиш;
- ишончномага асосан миқоз номидан тўловларни, хусусан фоизлар, дивидендлар, ижара тўловлари кабиларни қабул қилиш,
- миқоз ҳисобига ва унинг номидан қимматли қоғозларни сотиб олиш ва сотиш, маслаҳат хизматларини амалга ошириш;
- фуқароларнинг мақсадли омонатларини қабул қилиш ва бошқалар.

Траст операцияларини амалга оширишда миқозларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, ахборотларнинг махфийлигини таъминлаш учун банклар одатда алоҳида махсус траст операцияларини амалга оширувчи бўлишни шакллантиради.

Траст операцияларини ривожланиши қимматли қоғозлар бозорининг ривожланган бўлишини тақозо этади.

2017 йил 2-чорак якунлари бўйича қимматли қоғозлар бозорининг фаолиятида тижорат банклари муҳим ўрин тутди. Банкларнинг акционерлик капитали улуши жами мамлакат акционерлик капитали улушида 13,1 трлн. сўмни ташкил этади.

2017 йил 30 июнь ҳолатига кўра Эмиссиявий қимматли қоғозлар чиқарилувларини ягона давлат реестрига умумий суммаси 63,5 трлн. сўмлик жами 15827 дона акциялар чиқарилувлари рўйхатга олинган. Муомаладаги акцияларнинг номинал қиймати бўйича умумий қиймати 42,2 трлн.сўмни ташкил қилиб, 2016 йилнинг 01 июл ҳолатига нисбатан 12,46 трлн.сўм (1,4 марта) га кўпдир. Давлатимизда олиб борилаётган ислохотларнинг самараси сифатида акционерлик жамиятларининг акциялари эмиссияси суръатларининг йилдан-йилган тобора ўсиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Лекин бугунги кунда қимматли қоғозлар бозорида муомалада бўлган акцияларнинг қарийб 1/3 қисми тижорат банкларида тегишли.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 январдаги “Тадбиркорлик мақсадларида фойдаланиш учун давлат мулки объектларини сотишни жадаллаштириш ва унинг тартиб-таомилларини янада соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4933 Фармони билан фонд биржасида аҳолига ва тадбиркорлик фаолияти субъектларига акцияларни бирламчи (IPO) ва иккиламчи (SPO) ошкора таклиф этиш масаласи ёритилган.

Мамлакатимиздаги қимматли қоғозлар бозорини ривожланиши учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони муҳим аҳамият касб этади. Мазкур Фармоннинг 1-Иловаси «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси» нинг «Иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари» номланган 3-бўлимида макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишнинг йўналишлари сифатида суғурта, лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш, шунингдек капитални жалб қилиш ҳамда корхона, молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантириш; шунингдек, банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини мустаҳкамлаш, истикболли инвестиция лойиҳалари ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни янада кенгайтириш белгилаб берилган.

Бугунги кунда мамлакатимизда 28 та тижорат банклари фаолият юритаётган бўлиб, ушбу банклар томонидан қимматли қоғозлар бозоридаги комисион (воситачилик) операциялари кўламидан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Хусусан, банкларнинг инвестицион ва молиявий маслаҳат (консультация) хизматлари, траст хизматлари ҳамда агентлик хизматлари салмоғи паст даражада.

Мамлакатимизнинг Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолият Миллий банкида инвестицион активларни ишончли бошқаруви бўйича траст операциялари¹, “Invest Finance Bank” акциядорлик тижорат банки, “Трастбанк” хусусий акциядорлик банки, “Asia Alliance Bank” акциядорлик тижорат банки, “Ориент Финанс” хусусий акциядорлик тижорат банки, Чет эл капитали иштирокидаги “Hamkorbank” акциядорлик тижорат банкида депозит ячейкалар² каби траст хизматларининг турлари мижозларга тақдим этилмоқда, холос. Бироқ траст хизматларини ривожлантириш учун яратилаётган шарт-шароитларни эътиборга олган ҳолда, Республикамиз ҳудудида фаолият юритаётган тижорат банклари томонидан траст хизматларини жорий этилиши воситасида эришиладиган имкониятлардан тўлиқлигича фойдаланилмаётганидан далолат беради. Масалан, траст операциялари воситасида мол-мулкни меросга топшириш, пул маблағларини инвестиция қилиш, вояга етмаган ёки муомалага лаёқатсиз шахсларнинг мол-мулкига васийлик қилиш, хорижга узоқ сафарга кетаётган ёхуд мол-мулки бўлган, бироқ ундан унумли фойдаланиш йўллари билмаган шахсларнинг мол-мулкни самарали бошқариш, фонд бозорида профессионал кўникмаларга эга бўлмаган шахсларнинг қимматли қоғозларини жойлаштириш, сотиш ёки сотиб олиш билан боғлиқ бўлган операцияларни амалга ошириш, маблағларни банк орқали бошқа бир шахсга қарзга бериш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, мамлакатимиз тижорат банклари томонидан мижозларга

¹ Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банкининг расмий сайти маълумотларига кўра www.nbu.uz

² “Invest Finance Bank” акциядорлик тижорат банкининг (www.infinbank.com), “Трастбанк” хусусий акциядорлик банки (www.trustbank.uz), “ASIA ALLIANCE BANK” акциядорлик тижорат банки (www.aab.uz), “Ориент Финанс” хусусий акциядорлик тижорат банки (ofb.uz), Чет эл капитали иштирокидаги “HAMKORBANK” акциядорлик тижорат банки (hamkorbank.uz) расмий сайтлари маълумотларига кўра

кўрсатиладиган траст операциялари кўламини кенгайтириш ва унинг турларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки траст операцияларининг жорий этилиши банк тизимининг ҳамда қимматли қоғозлар бозорининг янада ривожланишига, аҳолининг тижорат банкларига бўлган ишончини тобора ортишига, чуқур иқтисодий кўникмага эга бўлмаган миждозларнинг мулкани самарали бошқариш орқали даромад ҳажмини оширишга, банкнинг узок муддатли ресурс базасини шакллантириш имконининг вужудга келишига асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 3 июндаги “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги ЎРҚ-387-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 январдаги “Тадбиркорлик мақсадларида фойдаланиш учун давлат мулки объектларини сотишни жадаллаштириш ва унинг тартиб-таомилларини янада соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4933 Фармони.
4. “Тижорат банклари томонидан қимматли қоғозлар билан ўтказиладиган операцияларга ва уларнинг бошқа корхоналар устав капиталида қатнашишга қўйиладиган талаблар тўғрисида” ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигида 2009 йил 2 февралда 1894-рақам билан рўйхатга олинган).
5. Финансы, денежное обращение и кредит: Учебник / В.П. Климович. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2008.

Интернет-сайтлар

- csm.gov.uz
- cbu.uz
- gkk.uz
- deponet.uz

Маликова Д.М.	Malikova D.M.
Роль трастовых операций в расширении спектра финансовых услуг коммерческих банков	The role of trust operations in expanding the range of financial services of commercial banks
Аннотация: в статье рассмотрены характеристика трастовых операций и их виды, имеющиеся в Узбекистане возможности для осуществления трастовых операций, преимущества в расширение спектра трастовых услуг коммерческими банками.	Abstract: The article describes the characteristics of trust operations and their types, the opportunities available in Uzbekistan for conducting trust operations, the advantages in expanding the range of trust services by commercial banks.
Ключевые слова: трастовые операции, доверительное управление, агентские услуги, преимущества трастовых операций, виды трастовых операций, рынок ценных бумаг, коммерческие банки.	Keywords: trust operations, trust management, agency services, advantages of trust operations, types of trust operations, securities market, commercial banks.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

С.Н.Ташназаров– СамИСИ “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси доценти, институт проректори, и.ф.н.

ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация:мақолада хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг номланиши, мазмуни, кўрсаткичларини таркибини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқлаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот, акциядорлик капитали, эмиссион капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Биринчи – ислохотларнинг қай даражада самара бераётганини кўрсатадиган мақсадли дастурларни амалга ошириш натижадорлиги. Булар қаторида саноат ва бошқа тармоқларни ривожлантиришнинг қуйидаги иқтисодий ва молиявий кўрсаткичларини келтириш мумкин: ишлаб чиқариш қувватларининг аҳволи, харажатларни ва таннархни пасайтириш, маҳаллийлаштириш ва рентабеллик даражаси, маҳсулот рақобатдошлигини сўзсиз ошириш”¹ни алоҳида қайд этди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясида “корпоратив бошқарувининг замонавий стандартлар ва усулларни жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш” устувор вазифасининг қўйилиши молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида молиявий ҳисоботни такомиллаштиришни тақозо этади.

Молиявий ҳисоботни МҲХСларига мувофиқлаштиришдан қўзланган асосий мақсад Ўзбекистон Республикасида хорижий инвестициялар кириб келиши учун қўлай инвестицион иқлимни юзага келтириш, самарали бошқарув механизмини йўлга қўйиш, қабул қилинаётган бошқарув қарорларининг сифатини ошириш, компанияларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар, имконият ва заҳираларни юзага келтириш, таннархни пасайтириш ҳамда компаниянинг рақобатбардошлиги ва иқтисодий самарадорлигини ошириш бўлиб ҳисобланади.

Молиявий ҳисоботнинг таркибий компонентларида муҳим ўринни хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот ташкил этади. Ушбу ҳисоботнинг мақсадида акс эттирилаётган ахборотлар турлари, уларнинг мазмуни, тақдим қилиниётган ахборотларнинг заруриятлиги, улар асосида қабул қилинаётган қарорлар мазмуни ўз ифодасини топиши лозим.

Хусусий капитал корхона фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаи ҳисобланади. Ушбу манба ҳисобидан ташкилотнинг узоқ муддатли ва жорий активлари шаклланади. Хусусий капитал ҳиссасининг ошиши компаниянинг ташки доирадан қарамлигини камайтиради, унинг мустақиллигини ҳамда ликвидлик даражасини оширади, соф активларнинг кўпайишига эришилади. Ахборот фойдаланувчилар хусусий капиталнинг ҳажми ва таркибини

¹Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак., 2017 йил 14 январь.-Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017, -44 б.

ўрганишлари орқали компаниянинг қанчалик даражада молиявий барқарорлиги, четдан маблағ жалб қилишга зарурияти борлиги ёки йўқлиги, молиявий потенциали мустаҳкамлиги, компаниянинг акциялари қиймати ва миқдори, жорий йилнинг тақсимланмаган фойдасига олиб борадиган фойда ва зарарлари, фаолияти давомида жамғарилган фойда ва зарарлари, компаниянинг дивиденд тўлаш имкониятлари каби жуда қимматли ахборотларга эга бўлишадиган, бу ахборотлар улар томонидан қабул қилинаётган қарорларнинг мазмунини белгилаб беради. Ахборот фойдаланувчилар ҳисобот маълумотлари асосида компанияга қўшимча маблағ киритиш ёки киритмаслик тўғрисида, қимматли қоғозларни жойлаштириш ва уларни бошқариш хусусида, резерв капиталини яратиш ва ундан фойдаланиш, тақсимланмаган фойдани хусусий капиталга йўналтириш, янги лойиҳаларни амалга оширишда хусусий капитал манбаларини топиш, ўз акцияларини харид қилиб олиш каби ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган қарорлар қабул қилинади, қайсики уларнинг мазмуни компаниянинг тақдирини белгилаб беради. Юқоридаги фикрларга асосланиб, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг мақсадини қуйидагича баён этамиз:

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботнинг мақсади ташкилотнинг ҳиссали капиталли, акциядорлик капиталли, эмиссион капиталли, резерв капиталли, тақсимланмаган фойдасининг ҳисобот даври бошидаги ҳолати ва уларнинг ҳисобот даври давомида ҳисса капиталли киритилиши, акцияларнинг сотилиши, капитал эмиссияси, ҳисобот давридаги соф фойда (зарар) ва бошқа манбалар ҳисобидан ўзгариши ҳамда ҳисобот даври охиридаги ҳолати тўғрисидаги ахборотларни тақдим қилиш бўлиб ҳисобланади.

1-сон БҲХС “Молиявий ҳисоботни тақдим этиш” талабларига мувофиқ **“Хусусий капиталнинг ўзгариши тўғрисидаги ҳисобот”**да қуйидаги минимум ахборотлар акс эттирилади [2]:

(а) Давр учун умумий тўплам даромад, бунда бош компания мулкдорларига ва назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссасига тўғри келадиган қисмларга ажратилган ҳолда кўрсатилади;

(б) Капиталнинг ҳар бир компоненти учун ретроспектив қўллаш самараси ёки 8-сон БҲХСга мувофиқ тан олинган ретроспектив қайта ҳисоблаш;

(с) Бекор бўлган;

(д) Ҳар бир капитал компоненти учун давр бошида ва охирида баланс қиймати ўзаро текшируви, бунда уларнинг қуйидаги сабабларга кўра ўзгаришини алоҳида очиқлаш:

(i) фойда ва зарарлар моддалари;

(ii) бошқа тўплам даромадлари моддалари;

(iii) Мулкдорлар билан операциялар, бунда мулкдорлар томонидан киритилган таъсис бадаллари ва мулкдорлар фойдасига ҳиссанинг тақсимоли, шунингдек, тўғридан-тўғри назоратнинг йўқолишига олиб келмайдиган шўъба компания қатнашчилари ҳиссасининг ўзгариши.

Компания капиталнинг ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботда ёки унга изоҳларда капиталнинг ҳар бир компоненти бўйича бошқа тўплам даромадларни ҳар бир моддалари кесимида таҳлилини тақдим қилишлари талаб этилади.

Бундан ташқари, компания капиталнинг ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботда ёки унга изоҳларда давр давомида мулкдорлар фойдасига тақсимланган сумма сифатида тан олинган дивидендлар, шунингдек акцияга тўғри келадиган тааллуқли дивиденд суммаларини тақдим этишлари лозим.

Хусусий капитал ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботнинг структураси қуйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

Хусусий капитал ўзгариши тўғрисидаги консолидациялашган ҳисобот структураси

	Акциядорлик капитали	Эмиссион капитал	Қайта баҳолаш резерви	Тақсимланмаган фойда	Акциядорлар капитали, жами	Назорат қилинмайдиган хиссаси	Жами капитал
Бошидаги қолдиқ	X	X	X	X	X	X	X
Ҳисоб сиёсатидаги ўзгаришлар ва хатолар				(X)	(X)	(X)	(X)
Корректировка қилинган қолдиқ	X	X	X	X	X	X	X
Йил бўйича тўплам даромад			X	X	X	X	X
Дивидендлар				(X)	(X)	(X)	(X)
Тақсимланмаган фойдага ўтказиш			(X)	X	-		-
Акциялар эмиссияси	X	X			X		X
Охирги қолдиқ	X	X	X	X	X	X	X

Манба. ©2016 PricewaterhouseCoopers. Все права защищены. Этот материал подготовлен Академией PwC для экзаменов ДипИФР в 2016 году 0323-6[3]

Хусусий капитал ўзгариши тўғрисидаги ҳисоботнинг қуйидаги хусусиятларини эътироф этиш мумкин:

Биринчидан, ҳисобот хусусий капиталнинг фойдада акс эттирилмаган ўзгаришини алоҳида сатрларда акс эттирган;

Иккинчидан, тақсимланмаган фойда билан соф фойданинг ҳаракати алоҳида қайд қилинган, қайсики соф фойданинг тақсимланмаган фойдага олиб борилишига оид ахборотлар акс эттирилган.

Учинчидан, эмиссион капитал акциядорлик капиталнинг ичида акс эттирилган.

Тўртинчидан, акциядор камчиликнинг ҳиссаси (назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссаси) ва қайта ҳисоблашдаги фарқлар учун алоҳида устун ажратилганки, бу ҳисоб сиёсатини ҳисобда тўлароқ акс эттириш имконини беради.

14-сон БҲМС “Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот”да ҳисоботни тузишга доир қоидалар акс эттирилган. Стандартнинг 2-бандида “ҳисоботда ҳисобот давридаги хусусий капитал таркибида бўлган ўзгаришлар ҳақидаги ахборот очиб берилган бўлиши керак. Бунинг учун қуйидагилар: қимматли қоғозлар эмиссияси, узоқ муддатли активларни қайта баҳоланиши, устав капиталини шакллантириш чоғида валюта курсидаги фарқлар, резерв капиталига ажратмалар, жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари), текинга олинган мол-мулк, пул дивидендлари ва акциялар кўринишида тўланадиган дивидендлар, шунингдек, хусусий капитални шакллантиришнинг бошқа манбалари тўғрисидаги ахборот очиб берилиши лозим”лиги кўрсатилган [5].

Ушбу моддага бир қанча изоҳларни келтириш мақсадга мувофиқ:

Биринчидан, узоқ муддатли активларни қайта баҳоланиш тўғридан-тўғри хусусий капиталда акс эттириладиган модда бўлганлиги боис, юқоридаги таклифда келтирилгандек, “Ҳисобот давридаги даромад ва харажатларнинг шундай моддалари, қайсики тўғридан-тўғри хусусий капиталда тан олинади” моддасининг таркибида акс эттириш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, тадқиқот ишларимизда [6] устав капитали счёти таъсисчи-

ларнинг таъсис ҳужжатлари тасдиқланган санада кредитланиши асосида юзага келиши эмас, балки ҳақиқатда бадал киритган санада шакллантириш тартибига ўтиш таклифи берилган эди. Ушбу қоидага амал қиладиган бўлса, устав капиталини шакллантиришда курс фарқи юзага келмайди. Таъсисчиларнинг устав капиталини шакллантириши бўйича қарзлари амал қилмайди. Шу боис, ҳисоботда “устав капиталини шакллантириш чоғида валюта курсидаги фарқлар” моддасига зарурият қолмайди.

Учинчидан, бизнинг фикримизча, текинга олинган мол-мулк даромад сифатида тан олиниб, умумий тартибда ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқдир. Агарда стандартларда бошқача ҳолат кўзда тутилган бўлса, у ҳолда туғридан-туғри хусусий капиталда тан олинadиган даромадлар таркибига киритилиши керак бўлади.

Тўртинчидан, “пул дивидендлари ва акциялар кўринишида тўланадиган дивидендлар” моддасининг хусусий капиталга алоқаси йўқ, деб ўйлаймиз. Чунки, соф фойдадан дивидендлар тўланиб бўлингандан кейин қолган қисми хусусий капиталга йўналтирилади.

14-сон БХМСнинг 2-бандида “Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботда қуйидагилар: чиқарилган акциялар сони, акцияларнинг номинал қиймати, муомаладаги акциялар сони тўғрисидаги ахборотлар ҳам очиб берилиши керак”лиги қайд қилинган [5]. Бизга маълумки, 1-сон БХМСнинг бухгалтерия баланси “изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларда” тақдим этиладиган ахборотлар таркибида юқорида қайд этилган ахборотларни акс эттириш кўзда тутилган. Натижада, бир-бирини такрорлаш ҳолатлари юз бермоқда. Ушбу такрорланиш ҳолатларига барҳам бериш мақсадида 9-бандни бекор қилиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Мамлакатимизда жорий қилинган ҳисоботнинг таркибий тузилиши стандарт талабларига уйғун, деб баҳолаш мумкин. Лекин, унинг таркибий тузилишини юқорида келтирилган фикр ва мулоҳазалар асосида такомиллаштирилса, унинг фойдалилик даражаси янада юксалади, деб ўйлаймиз. Биз амалдаги ҳисобот шакли ва унда акс эттириладиган моддаларни такомиллаштириш асосида хусусий капиталнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг қуйидаги шаклини таклиф этамиз (3-жадвал).

Ушбу таклиф қилинаётган ҳисобот шакли бир қанча хусусиятларга эга. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчидан, ҳисоботнинг номини “Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот” эмас, балки **“Хусусий капиталнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот”** деб номлаш мақсадга мувофиқ. Чунки, ҳисоботда хусусий капитал элементларининг давр бошидаги ҳолати, унинг ҳисобот даври давомида аниқ моддалари ҳисобидан ўзгариши ва ҳисобот даврининг охиридаги ҳолати тўғрисидаги ахборотлар тақдим этилиши талаб этилади. Бундан ташқари хусусий капиталнинг ҳисобот даври давомида ўзгариши акс эттирилган тақдирдагина ташкилотнинг молиявий ҳолатининг ўзгаришига, соф активларининг ўсишига баҳо бериш мумкин.

Иккинчидан, амалдаги шаклдан фарқли ўлароқ, хусусий капитал таркибида устав капитали акциядорлик капитали ҳамда ҳисса ва пай капиталига ажратилди. Акциядорлик капиталининг таркиби тўлиқ шакллантирилди. Унда оддий акция (номинал қиймати ва номинал қийматидан ортиқ қисми – қўшимча капитал), имтиёзли акция, захирадаги акция ва жами акциядорлик капитали суммаси учун алоҳида устунлар ажратилди.

Учинчидан, акциядорлик капитали кўпайиши акцияларнинг сотилиши, акция нархининг ошиши ҳисобидан эканлиги аниқ кўрсатилган. Худди шунингдек, акцияларнинг бекор қилиниши, акция нархининг пасайиши каби

ахборотлар алоҳида сатрда кўрсатилган, қайсики бу ахборотлар хусусий капиталнинг ҳаракатидаги асосий манбалар ҳисобланади. Амалдаги шаклда эса бу ахборотлар умумлаштирган тарзда келтирилган.

Тўртинчидан, амалдаги шаклда устав капиталини шакллантиришда пайдо бўлган валюта курслари фарқлари учун ҳам алоҳида сатр ажратилган. Курс фарқи устав капиталини шакллантиришда салмоқли манба сифатида қаралмаслиги лозим, деб ўйлаймиз. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, устав капиталини шакллантириш бўйича таъсисчиларнинг қарзларини юзага келтирмасдан, тўғридан-тўғри ҳақиқатда киритилган устав капитали суммаси бўйича шакллантиришда курс фарқи юза келмайди. Натижада, ушбу сатрга эҳтиёж қолмайди. Бундан ташқари текинга олинган мол-мулк сатри халқаро стандартларда эътироф этилмаганлиги учун олиб ташланди.

Бешинчидан, амалдаги шаклда пай ва бадаллар учун алоҳида сатр ва устун ажратилмаган. Акциядорлик жамиятлари бўлмаган корхоналар, жумладан, масъулияти чекланган жамият ва бошқа шаклларда ўртоқлик жамиятлари учун устав капиталига маблағ киритиш ва маблағни чегириб олиш бўйича алоҳида сатр ажратилди, чунки бу моддалар асосий манба ҳисобланади. Таъсисчилар, яъни мулкдорлар ҳамда инвесторлар томонидан доимий равишда устав капиталига маблағ киритилади. Зарур бўлган ҳолларда капитал чегириб олинади. Ҳисоботга бундай ахборотларнинг киритилиши унинг шаффофлигини таъминлайди.

Олтинчидан, тақсимланмаган фойда дивидендлар чегириб ташлангандан кейин аниқланади. Амалдаги ҳисобот шаклида эса тақсимланмаган фойда ва дивиденд алоҳида сатрда кўрсатилган. Шу боис, дивиденд суммасини икки марта чегирилишига таҳририй йўл берилаяпти. Таклиф қилинган шаклда эса “Ҳисобот даврининг соф фойдаси ва зарари” деб номлаб, ундан дивиденд суммасини чегириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бу эса кўрсаткичларни услубий жиҳатдан тўғри аниқлашга имкон беради.

Еттинчидан, халқаро ва миллий стандартлар талабларидаги хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботга “Тўғридан-тўғри хусусий капиталда тан олинган даромад ва харажатлар моддалари”, шу жумладан, “Мулк, бино, машина ва асбоб-ускуналарнинг қайта баҳоланиши”, “Ҳисоб сийёсатидаги ўзгартиришлар ва хатолардаги тўғирлашлар таъсири”, “Даромад ва харажатлар суммаларида бош компаниядаги хусусий капитал эгаларига таллуқли бўлган суммалар” каби моддалар ҳам киритилди. Бу эса ҳисоботларнинг халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштиришга ҳамда унинг шаффофлигини оширишга хизмат қилади.

Саккизинчидан, юқоридаги матнда халқаро стандартларга уйғун бўлган акцияларга доир кўрсаткичлар, хусусан эълон қилинган акциялар, чиқарилган акциялар, муомаладаги акциялар, захирадаги акциялар тўғрисидаги ахборотлар маълумотнома қисмига киритилди, қайсики амалдаги шаклдаги ахборотлардан таркиби ва мазмунига кўра фарқ қилади.

Юқорида таклиф этилган илмий хулосалар ва таклифлар хусусий капитал тўғрисидаги молиявий ҳисоботини халқаро стандартларга уйғунлаштиришга ҳамда фойдали ва зарур ахборотларни шакллантиришга ҳамда унинг шаффофлигини оширишга хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси //Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 23 декабр. №258.
2. Международные стандарты финансовой отчетности. Minfin.ru/ru/performance/accounting/mej_standart_fo/docs\09.02.2016

3. 2016 PricewaterhouseCoopers. Все права защищены. Этот материал подготовлен Академией PwC для экзаменов ДипИФР в 2016 году.
4. “Разъяснения Международных Стандартов Финансовой Отчетности. КМСФО. International Accounting Standards Board-Алматы, 2010.
5. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами–Ташкент: “NORMA”, 2011.–360-бет.
6. Ташназаров С.Н. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. Монография. Т.: “Наврўз” нашриёти, 2016 й. 295-бет.

С.Н.Ташназаров	S.Tashnazarov
Совершенствование методологической основы отчета о собственном капитале	Development of methodological bases of equity changes statement
Аннотация: в статье выдвигаются научные предложения по совершенствованию названия, сущности и структуры показателей отчета о собственном капитале в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности.	Abstract: The article is devoted recommendations for developments content and purposes, recording and determining of the items the statement of changes in equity according international financial reporting standards.
Ключевые слова: отчет о собственном капитале, акционерный капитал, эмиссионный капитал, резервный капитал, нераспределенный прибыль.	Keywords: Statement of changes in equity, stockholders equity, paid-in capital in excess of par value, provision capital, retained earnings.

Н.У. Худайбердиев – СамИСИ катта ўқитувчиси, и.ф.н.

ТУРИСТИК ВА МЕҲМОНХОНА ХИЗМАТЛАРИНИ КўРСАТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРДА КўРСАТИЛГАН ХИЗМАТЛАР ТАННАРХИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙўЛЛАРИ

Аннотация: мақолада туристик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда кўрсатилган хизматлар таннархини аниқлаш тартибини такомиллаштириш йўллари ёритилган.
Калит сўзлар: харажат, таннарх, таннархни аниқлаш.

Туристлик ва меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда харажатлар ҳисобини тўғри юритишни таъминлашнинг муҳим шарти бўлиб хизматлар таннархига кирувчи ҳамда таннархга киритилмайдиган харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар таркибини, уларга олиб бориладиган харажат моддаларини, гувоҳлик берувчи ҳужжатлар тизимини, ёрдамчи ва умумишлаб чиқариш харажатларини фаолият турлари ўртасида тақсимлашнинг аниқ тартибини белгилаш ҳисобланади.

Республикаимизда амалда бўлган 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»да¹ харажатлар ҳисобини юритиш бўйича белгиланган умумий тартиб-қоидалардан келиб чиқиб, шунингдек туристик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектлар фаолияти хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ушбу соҳа бухгалтерия ҳисоби счётлар режасида асосий ва асосий бўлмаган фаолият турларига доир харажатлар ҳисоби учун қуйидаги

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181

счётлар тизимини назарда тутишни мақсадга мувофиқ, деб биламиз (1-жадвал).

1-жадвал

**Туристтик-меҳмонхона субъектларида таннархга кирувчи харажатлар
ҳисоби учун мўлжалланган счётлар тизими (тавсия)**

Счёт т/р	Счётнинг номи
2000 «Асосий фаолият турларини ташкил қилувчи хизматлар таннархига кирувчи харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
2010	Туристтик хизматлар таннархига кирувчи харажатлар
2020	Меҳмонхона хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2030	Воситачилик хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2040	Транспорт хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2050	Ижара хизматлари таннархига кирувчи харажатлар
2090	Бошқа хизматлар таннархига кирувчи харажатлар
2300 «Ёрдамчи хўжаликлар харажатлари ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
2310	Ёрдамчи хўжаликлар харажатлари
2500 «Умумхўжалик харажатлари ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
2510	Умумхўжалик харажатлари
9100 «Сотилган товарлар ва хизматлар таннархига киритилган харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
9110	Сотилган туристтик хизматлар таннархи
9120	Сотилган меҳмонхона хизматлари таннархи
9130	Чакана сотилган товарлар таннархи
9140	Сотилган умумий овқатлантириш маҳсулотлари таннархи
9150	Сотилган воситачилик хизматлари таннархи
9160	Сотилган транспорт хизматлари таннархи
9170	Сотилган ижара хизматлари таннархи
9180	Сотилган бошқа хизматлар таннархи
9400 «Асосий фаолиятга доир сотиш, бошқарув ва бошқа операцион харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
9410	Сотиш харажатлари
9420	Маъмурий бошқарув харажатлари
9430	Бошқа операцион харажатлар
9440	Келгусида солиқ базасидан чегириладиган харажатлар
9600 «Асосий бўлмаган фаолиятга доир харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
9610	Фоиз кўринишидаги харажатлар
9620	Валюта курслари фарқларидан зарарлар
9630	Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар
9640	Асосий бўлмаган фаолиятга оид бошқа харажатлар
9700 «Фавкулотдаги даромад ва зарарлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»	
9720	Фавкулотдаги зарарлар

Тавсия этилаётган счётлар тизими, фикримизча, қуйидаги афзалликларни беради:

(1) туристтик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектлар харажатларини асосий ва асосий бўлмаган барча фаолият турлари бўйича гуруҳлаш имконини беради;

(2) туристтик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда

харажатларни алоҳида счётларда тизимли равишда шаклланиши улар тўғрисидаги ахборотлар ишончилигини оширади.

Туристтик-меҳмонхона хизматларини кўрсатувчи субъектларда харажатлар ҳисобининг муҳим долзарб масалаларидан бири бўлиб яқунланган ҳамда яқунланмаган хизматлар таннархи суммасини аниқлаш, шунингдек уларни ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш масаласи бўлиб қолмоқда.

Ивланишлар, аксарият хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳалари субъектларида 2000 «Асосий фаолият турларини ташкил қилувчи хизматлар таннархига қирувчи харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган счётлар»да ҳисобот даврлари (ой, чорак, йил) охирида қолдиқ йўқлигини, шунингдек мос равишда бухгалтерия балансида яқунланмаган хизматлар суммаси мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда. Бундай ҳолатлардан, табиий равишда, турли саволлар туғилади, чунончи: (1) наҳотки, туристик-меҳмонхона мажмуаларида яқунланмаган хизматлар харажатлари бўлмаса? (2) туристик-меҳмонхона субъектларида хизматлар бир ойда бошланиб, кейинги ойда яқунланганда, мос равишда даромадлар хизматлар тўлиқ тугалланиш усулига асосан кейинги ойда тан олинганда, биринчи ойда кўрсатилган хизматларга маълум миқдорда қилинган харажатлар шу ой охирида яқунланмаган хизматлар харажатлари сифатида ҳисобда туриши керак эмасми?

Фикримизча, бир ойда бошланиб, кейинги ойда яқунланган хизматлар бўйича даромадларни тўлиқ тугалланиш усулида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттираётган субъектларда яқунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатлар қолдиқ сифатида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттирилиши лозим. Бу тартибга амал қилинмаслик бухгалтерия ҳисобини юритишда ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мослигини таъминлаш тамойилининг бузилишига, яъни хизматлар кўрсатиш бошланган ойда ҳисоботга харажатларни олинган даромадлардан кўп бўлган миқдорда киритилишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, ҳисобот даври, чунончи ҳисобот йили якуни бўйича тузиладиган молиявий ҳисоботда нафақат сотишдан олинган молиявий натижа, яъни фойда ёки зарар суммасини, балки унинг бошқа кўрсаткичларини ҳам нотўғри шакллантирилишига олиб келади.

Юқоридаги номуаносибликларнинг олдини олиш мақсадида бир ойда бошланиб, кейинги ойда яқунланган хизматлар бўйича даромадларни тўлиқ тугалланиш усулида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттираётган субъектларда яқунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатларни қолдиқ сифатида ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш тартиб-қоидаларини республикаимиз меъёрий ҳужжатларида, чунончи «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»да ёки ушбу Низом асосида ишлаб чиқиладиган тармоқ низомида, шунингдек 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»да ёки ушбу стандарт асосида ишлаб чиқиладиган тармоқ счётлар режасида назарда тутиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Туристтик-меҳмонхона мажмуаларида яқунланмаган хизматларга тўғри келадиган харажатлар суммасини, фикримизча, қуйидаги кетма-кетликда аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, ҳисобот даврида (ойда) субъектнинг хизматлар таннархига киритиладиган барча харажатларини уларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётларнинг (1-жадвалга қаранг) дебетида тўплаш лозим;

Иккинчидан, хизмат турлари бўйича уларнинг бир бирлигига тўғри келадиган ўртача таннарх суммаси топилиши керак. Мисол учун, туристик

хизматлар бўйича унинг бир бирлиги бўлиб, юқорида таъкидланганидек, 1 кишига тўғри келувчи турмахсулотнинг таннархи ёки турмахсулотнинг ўртача 1 кунлик таннархи олиниши мумкин. Бир бирлик хизматнинг ўртача таннархи ушбу хизмат тури таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётининг (1-жадвалга қаранг) давр бошидаги қолдиғи ва дебет обороти суммалари йиғиндисини ҳисобот даврида хизмат кўрсатилган туристлар ёки меҳмонлар сонига бўлиш орқали топилади.

Учинчидан, ҳисобот даврида яқунланган хизматларга тўғри келувчи ҳақиқий таннарх суммаси аниқланиши лозим. Бунинг учун хизмат турлари бўйича уларнинг 1 бирлигига тўғри келадиган ҳақиқий суммаси шу ҳисобот ойида хизмат кўрсатилган туристлар ёки меҳмонлар сонига кўпайтирилади. Ушбу топилган сумма хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётиларнинг (1-жадвалга қаранг) кредитига ёзилади.

Тўртинчидан, яқунланмаган хизматларга тўғри келувчи харажатлар суммасини топиш учун хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётиларнинг давр бошидаги қолдиғи ва дебет обороти суммалари йиғиндисидан уларнинг кредитига ёзилган сумма айрилиши керак. Шу йўл билан топилган сумма хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган мос счётиларнинг давр охиридаги қолдиғи, яъни яқунланмаган хизматлар таннархи сифатида ҳисобда акс эттирилиши лозим. Хизмат турлари таннархига киритиладиган харажатларни акс эттиришга мўлжалланган барча счётиларнинг давр охиридаги қолдиқлари йиғиндиси бухгалтерия балансида яқунланмаган хизматларга тўғри келувчи харажатлар сифатида кўрсатилиши керак.

Фикримизча, туристик-меҳмонхона субъектлари харажатларини даврлар бўйича тўғри ҳисобга олишга оид юқорида билдирилган таклиф ва тавсияларимиз ушбу субъектларда харажатлар ҳисобининг тўғри юритилишини ҳамда ҳисоботлар маълумотларининг ҳаққонийлигини таъминлаш имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

- 1.«Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган (кейинги ўзгартириш ва қўшимчалар билан)
- 2.БХМС № 21 «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётилар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181

Худайбердиев Н.У. Пути совершенствования порядка определения себестоимости в субъектах, оказывающих туристические и гостиничные услуги Аннотация: В этой статье освещены вопросы усовершенствования порядка определения себестоимости оказанных услуг в субъектах, оказывающих туристические и гостиничные услуги. Ключевые слова: расходы, себестоимость, определение себестоимости.	KHudayberdiev N.U. Ways to improve the procedure for determining the cost in the subjects providing tourist and hotel services Abstract: This article highlights the issues of improving the procedure for determining the cost of services provided in the subjects providing tourist and hotel services. Keywords: expense, cost price, cost price determination.
---	---

З.У.Тошкенбаева –ТМИ таянч докторанти

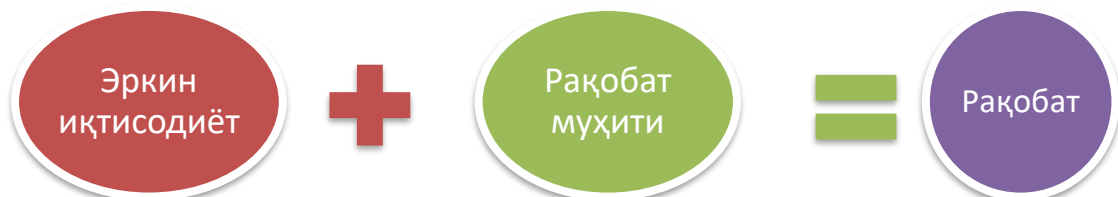
ТУРИЗМДА РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ БАҲОЛАШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШДА БОШҚАРУВ ҲИСОБИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада туризмда рақобатбардошликни баҳолаш ва таҳлил қилишда бошқарув ҳисобидан фойдаланиш йўллари қараб чиқилган. Унда бошқарув ҳисобини амалга ошириш учун тегишли маълумотларни тўплаш, уни қиёсий таҳлил қилиш учун тегишли тадбирларни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилган. Шунингдек, туристик фирмаларнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлар йўлларига ҳам эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: бошқарув ҳисоби, бошқарув таҳлили, рақобат, рақобатбардошлик, рақобат муҳити, эркин иқтисодиёт, бозор муносабатлари.

Иқтисодиётнинг эркинлашуви бир қанча олдин дуч келмаган жараёнларни вужудга келтиради ва келтирмоқда. Булар жумласига рақобат муҳити, рақобатбардошлик, банкротлик, иқтисодий ночорлик, туристик фирманинг синиши каби тушунчаларни киритиш мумкин. Улардан бири туристик фирмаларнинг рақобатбардошлигидир.

Бу жараён ўз навбатида иқтисодий эркинлик билан бирга эркин рақобат муҳитини ҳам яратишни тақозо қилади. Эркин иқтисодиёт йўқ жойда эркин рақобат, эркин рақобат йўқ жойда эса эркин иқтисодиёт бўлмайди. Уларнинг мавжуд бўлишлиги учун рақобат муҳити яратилган бўлиши лозим. Буларнинг ўзaro боғлиқлиги қуйидаги расмда келтирилган(1-расм).

1-расм. Рақобатнинг юзага келиш омиллари

Ушбу жараённи амалга ошириш учун комплекс тадбирларни ишга солишни тақозо қилади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳар бир янги жараённи амалиётга жорий қилиш учун олдин унинг назарияси ишлаб чиқилиши лозим. Аммо Ўзбекистонда рақобат муҳитини яратиш, эркин рақобат шароитида ҳар бир хўжалик субъектининг табиати қандай бўлиши хусусида ўзимизга хос назарий концепция деярли яратилган эмас. Биз эркин рақобатни бозор муносабатлари тараққий этган мамлакатларда қандай бўлса шундай тушунмоқдамиз. Бироқ, Ўзбекистон ўзига хос тараққиёт йўлига, ўзига хос минталитетига, қадриятига, урф-одатларига эгаки, булар эркин рақобатни ҳам ўзига хос бўлишини тақозо қилади. Бу эса, ўз навбатида, эркин рақобатнинг Ўзбекистонга хос назарий асосини яратиш заруриятини туғдиради.

Туристтик фирмалар фаолиятида иқтисодий эркинликнинг таъминланиши эркин рақобат муҳитини шакллантиради. Бу учун эса туристик фирмаларда давлат буюртмаси, уни бошқаришда ва назорат қилишда давлатнинг аралашуви камроқ бўлмоғи лозим. Бу борада жуда кўп ишлар қилинмоқда. Жуда кўп тадбирларни тартибга солувчи меъёрий ҳужжатлар, тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг эркинлигини кафолатловчи бир қанча қонунлар қабул қилинди. Мазкур масала мамлакатни ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган бешта устувор йўналишни ўзида мужассам этган Ҳаракатлар стратегиясида қатъий

қўйилган ва унинг бажарилишини таъминлашга қаратилган иқтисодий эркинлаштириш ва рақобат муҳитини такомиллаштириш юзасидан бир қанча фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Ушбу қонуний ва меъёрий ҳужжатларнинг ҳаммаси мамлакатимизда рақобат муҳитини яратишга қаратилганлиги туфайли барча соҳалар сингари туризм соҳасида ҳам эркин рақобат муҳити яратилади, бу бир қанча муҳим қонуниятларни амалга оширади ва тартибга солади. Булар жумласига туристик инфратузилманинг яратилиши, уларнинг ҳудудлар бўйича мутаносиб жойланиши, хизматлар нархининг маълум меъёр даражасига келиши, унинг доимий равишда ошиб боришига барҳам бериши, талабга қараб ҳудудлар бўйича туристларнинг ташрифининг ташкил қилиниши, ишлаб чиқариш ва сотиш ўртасидаги мутаносибликни назорат қилиши кабиларни киритиш мумкин.

Эркин иқтисодий шароитида ҳар бир тадбиркор рақобат майдонида фаолият кўрсатади. Рақобат майдони – у ҳалол-покиза яшаш, ғалаба қилиш учун кураш майдонидир. Бу майдонда ҳар бир тадбиркор рақибининг, яъни рақобатчининг шаънига, нуфузига тегмаган ҳолда ўзининг товари (иш, хизмати)ни харидоргир қилиб, ўзининг иқтисодий аҳволини ўнглаб, хизматларининг сони ва сифатини ошириш эвазига ўзининг ҳам рақобатбардошлигини таъминлашга эришмоғи лозим.

Рақобатбардошлик туристик фирмаларнинг қандай рақобат муҳитида фаолият кўрсатаётганлигига боғлиқ. Биз юқорида ўзимизга хос рақобат муҳити ҳақида гапирган эдик. Бу ўзига хослик, албатта, ўз-ўзидан пайдо бўлган эмас. Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг ўзига хослиги, унинг эркин рақобат муҳитига таъсири, бизнинг фикримизча, қуйидагиларда намоён бўлади.

Биринчидан, мамлакатимизда эркин рақобат субъектларининг шаклланиши асосан хусусий мулк негизида эмас, балки давлат мулкни хусусийлаштириш эвазига амалга оширилганлигидир. Олдинги туристик фирмалар қаттиқ режа асосида фаолият кўрсатишга мослашган туристик фирмалар эди. Уларни бозор шароитига қўништириш, албатта, унчалик осон иш эмас. Шу туфайли уларнинг кўпи инқирозга учраб синиб кетди. Янгилари эса хусусий мулк эвазига ривожланиб келмоқда.

Иккинчидан, туристик фирмаларга хизмат қилувчи корхоналар дастлабки йилларда хом ашё, ускуналарни қатъий фонд асосида олишга одатланган бўлиб, ишлаб чиқарган товарларини давлат буюртмаси асосида тақсимлаб келган эди. Унда эркин сотиш, харидорни топиш, маркетинг хизмати каби бозор муносабатлари тамойилларига асосланмас эди. Бу тамойилларнинг жорий қилиниши ҳам кўплаб туристик фирмаларнинг ва уларга хизмат қилувчи корхоналарнинг ўз ўрнини топиб кетиши учун катта қийинчиликлар туғдирди.

Учинчидан, олдин хизмат кўрсатишда олдиндан тўлаш усули кам қўлланилар эди. Хизмат кўрсатувчи туристик фирмаларга ҳозир нимани харид қиладиган бўлса, олдин пулини тўлаш лозим бўлмоқда. Бу жараён ҳам бозор тизимидаги барча хўжалик юритувчи субъектларни, шу жумладан туристик фирмаларни ҳам молиявий жиҳатдан барқарор ва мустаҳкам бўлишини тақозо қилмоқда. Аммо ушбу жараённи таъминлаш учун албатта маблағ захираси бўлишлигини тақозо қилмоқда.

Тўртинчидан, юқорида қайд қилинган омиллар натижасида, ўзимизда ташкил қилинган туристик фирмалар тажрибасизлиги натижасида туристларни жалб қилиш борасида айрим камчиликларга дуч келишди. Оқибатда жуда кўп туристик хизматлар кўрсатиш билан шуғулланадиган тадбиркорлар, туристик фирмалар ўз фаолиятини тухтатишга мажбур бўлдилар. Бу эса, жуда кўп туристик

фирмаларнинг рақобатда бой берганлигидан эмас, балки бозор муносабатларига мослаша олмаганлиги натижасида инқирозга учраб, синиб кетишига сабаб бўлганлигидан далолатдир.

Бу ҳолатлардан кўриниб турибдики, бозор муносабатларининг тўлиқ амал қилиши учун эркин рақобатни таъминловчи жуда кўп тадбирларни амалга ошириш лозим экан. Бу тадбирлардан бири, туристик фирманинг кўрсатадиган хизматларини чуқур таҳлил қилиб, уни бозорга, истеъмолчига, харидорга мослаштириш йўллари кўрсатиб беришдан иборатдир. Бу, энг аввало, иқтисодий таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири тадбиркор товари (иши, хизмати)нинг истеъмолчига (харидорга) қулайлигини аниқлаш ва баҳолаш йўллари ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишни тақозо қилади. Бу эса бир қанча йўналишларда амалга оширилади. Буларга техник йўналиш, иқтисодий, эргономик, эстетик, меъёрий йўналишларни киритиш мумкин.

Кўрсатиладиган хизматларнинг истеъмолчиларга қулайлигини аниқлашда қўлланиладиган **техник йўналишга** унинг техник хусусияти, қўлланилиш соҳаси, яроқлилиқ ва кафолат муддатлари, хизматларнинг сифати каби истеъмол қийматини оширувчи омиллар киради.

Хизматларнинг **иқтисодий қулайлиги**, унинг баҳоси ва кафолатида намоён бўлади. Агар товар бўладиган бўлса, маълум муддатда ёки ишлатиш давомида бепул таъмирлаб бериши ёки кафолат муддатида бепул эҳтиёт қисмларни алмаштириб бериши, ишлатиш давомида (кафолат муддатидан кейин ҳам) унга сервис хизматини кўрсатиш тартиби, харидорнинг иқтисодий имконияти, мазкур товарнинг унга нархи ва сифати жиҳатидан мос келиши, ушбу товарнинг харидорлар ижтимоий қатламига, касбий йўналишига мос келиши каби омилларни ўз ичига олади. Аммо хизматларда ушбу тамойилларни қўллаб бўлмайди. Чунки уларни сақлашнинг имконияти йўқ. Хизматларни истеъмол қилиш пайтида кўрсатилади. Бу эса, юқоридаги талабларни амалга ошириш имконини бермайди. Шу туфайли ушбу ўта мураккаб жараёнда хизмат кўрсатувчиларнинг малакаси ва кўникмаси жуда юқори бўлишлигини тақозо қилади.

Турист хизматларнинг истеъмолчиларга қулайлигини **эргономик йўналиши** орқали баҳолаш мумкин. Бунда туристик хизматларнинг одамнинг руҳиятига, қутилган талабига мослиги, саломатлигига хавфсизлигининг таъминлангани, вақтининг қулайлиги каби омилларни киритиш мумкин.

Истеъмолчига хизматларнинг **эстетик йўналиши** ҳам муҳим аҳамиятга эга. Буларга унинг ташқи кўриниши, безакларнинг бежиримлиги, ўлчамининг мослиги, дид билан безатилганлиги каби омилларни киритса бўлади.

Ҳозирги пайтда истеъмолчилар ҳуқуқидан келиб чиқиб ҳар қандай товар ва хизматларнинг меъёрий ҳужжатларга, стандартларга (андозаларга) тўғри келишини таъминлашга катта эътибор берилмоқда. Бу бўйича Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 28 ноябрда қабул қилинган «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» каби бир қанча қарорлари қабул қилинди ва уларда товар ва хизматларнинг манбаси қаердан чиқишлигидан (четникими, ўзимизда ишлаб чиқарилганми) қатъий назар, давлат тилида сертификатнинг бўлиши кўзда тутилган. Хизматлар ҳам маълум даражада лицензияланган бўлишлигини ҳам тақозо қилади.

Турист хизматларнинг барча турлари ва йўналишлари тўғрисидаги маълумот статистик ва бухгалтерия ҳисоби ёки ҳисоботларида ўз аксини топган эмас. Шу туфайли бу кўрсаткичлар ва омилларни турфирмаларда фаолият кўрсатувчи маркетинг ва менежерлар махсус ўрганиш, кузатувлар олиб бориш ва уларнинг натижаларини бошқарув ҳисоби ва ҳисоботида қайд қилиб бориш тартибини йўлга қўйиши лозим. Турфирмаларнинг рақобатбардошлиги, бу оддий

тадбирлар билан таъминланмайди. У жуда кўп сай ҳаракатларни ва чора-тадбирларни амалга оширишни талаб қилади.

Кўриниб турибдики, товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш катта тадбирлар мажмуасини талаб қилар экан. Бу эса бошқарув ҳисоби ва таҳлили олдида ўта муҳим ва янги вазифаларни юклайди.

Иқтисодий таҳлилнинг таркибий қисми бўлган бошқарув таҳлили эркин рақобат ҳукм суриб турган ҳозирги шароитда тадбиркорларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади:

- * рақобатбардошликни таъминловчи йўналишларни аниқлаш ва уларни баҳолаш учун тегишли кузатувлар олиб бориш;

- * рақобатбардошликни ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш ва уларни баҳоловчи рақамлар ва ахборотлар билан таъминлаш;

- * рақобатбардошликни таъминловчи ижобий ва салбий омилларни аниқлаш ва ижобийларини такомиллаштириш, салбийларини бартараф қилиш йўллариини ишлаб чиқиш;

- * барча кўрсаткичлар ва омиллар тизимини ўзида ифода этадиган ягона (комплекс) кўрсаткични аниқлаш ва у орқали мазкур кўрсаткичнинг қатор даврлар мобайнида ўзгариш тенденциясига баҳо бериш;

- * барча ахборотларни жамлаб тадбиркорнинг ва у кўрсатаётган хизматининг рақобатбардошлигини таъминловчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва ниҳоят, уни яхшилаш бўйича тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш.

Ушбу талаблардан келиб чиқиб бошқарув таҳлилининг аниқ вазифасини белгилаб олиш мумкин. Бунга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Истеъмолчилар, яъни туристларнинг талаб ва эҳтиёжларини ўрганиш. Бунда уларнинг пул даромади, касбий йўналиши, миллий таркиби, мавсумнинг ўзгариши каби бирқанча йўналишлар кўриб чиқилади ва булар бўйича аниқ маълумотлар тўпланади.

2. Бозорнинг ҳолатини ўрганиш. Унинг хизмат қилиш салоҳиятини, аҳолининг жалб қилинганлиги ва айнан тадбиркорнинг хизматларига ўхшаш хизматларнинг рақобатчилари томонидан қандай кўрсатилаётганлиги, уларнинг сифати, нархи ўрганилади.

3. Туризм билан шуғулланувчи тадбиркорда рақобатчилари тўғрисида тўлиқ маълумотлар йиғилади ва уларни мазкур тадбиркор фаолиятидаги рақобатбардошликни ифодаловчи кўрсаткичлар билан солиштирилади, хизматларнинг жозибаси, сифати ва нархи инобатга олиниб шу соҳа бўйича тегишли тўхтамга келинади.

4. Ушбу 1-3 бандлардаги тўпланган ахборотлар асосида тадбиркор кўрсатадиган хизматларининг ва бажараётган ишининг рақобатбардошлигини таъминлаш учун тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқади. Бу чора-тадбирларда юқорида таъкидланган истеъмолчига қулай бўлишнинг йўналишларини такомиллаштириш бўйича иш олиб боради. Бунда:

- 4.1. Туристик хизматларнинг техник йўналиши бўйича барча омиллар ўрганилиб, уларнинг такомиллашиш чораларини кўради.

- 4.2. Туристик хизматларнинг иқтисодий йўналишида асосий эътибор кам харажат эвазига юқори фойда олишни, унинг сифатини бузмаган, жозибасини оширган ҳолда эришишга қаратилган бўлади.

- 4.3. Туристик хизматларнинг эргономик йўналишида одамларнинг саломатлигига салбий таъсир қилмайдиган, улардан фойдаланишнинг қулайлиги, хавфсизлиги каби ҳолатларни таъминлайдиган жиҳатларига катта аҳамият берилади.

4.4. Туристик хизматларнинг эстетик йўналиши ҳам унинг рақобатбардошлигини таъминловчи муҳим омил эканлигини инобатга олиб, рақобатчилар хизматларига нисбатан жозибали қилиб кўрсатишга ҳаракат қилинади. Агар лозим топилса уни реклама қилишнинг ҳам самарали йўллари ва усуллари ахтариб топиш чоралари ишлаб чиқади.

4.5. Барча талабларни ўзида мужассам этадиган туристик хизматларнинг меъёрларга, сертификатга тўғри келиши, айниқса, унинг давлат тили билан бирга бир қанча хорижий тилларда ифода этилишини таъминлайди. Зеро, туристик хизматлар қулайликларининг ҳамма жиҳатларини кўрсата оладиган ёзувни илова қилиш ҳам ушбу хизматларнинг рақобатбардошлигини таъминлайди.

5. Туристик хизматларнинг ҳар бир тури ва гуруҳларининг рақобатбардошлигини ифодаловчи кўрсаткичларнинг солиштириладиган (қиёсланадиган) рақамлардаги мутлоқ (нисбий) миқдори аниқланади.

6. Туристик хизмат кўрсатувчи тадбиркор кўрсатилаётган хизматларнинг рақобатбардошлигини ифодаловчи кўрсаткичларни бошқа рақобатчилар кўрсаткичлари билан солиштирилади ва уни мустаҳкамлаш бўйича тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

Бошқарув таҳлилининг ушбу вазифаларини бажариши бир қанча қўшимча тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади. Буларга қуйидагиларни киради:

- * туристик хизматларга талабнинг ҳажмини, харидорларнинг тўлов қобилиятини, истеъмолчиларнинг таркибини ўрганиш;

- * туризм бозоридаги сегментларни ўрганиш, истеъмолчиларнинг касбий, миллий, жинсий, ёши жиҳатидан таркибини аниқ белгилаш;

- * хизматларнинг рақобатбардошлигини сифатини, нархи ва ҳажми жиҳатидан аниқлаш;

- * хизматларни сотишни кенгайтириш учун қўшимча бозорларни ахтариб топиш ва унинг салоҳиятини белгилаш усуллари кўрсатиш;

- * хизматларни сотиш ҳажмига таъсир қилувчи барча омилларни аниқлаш ва уларни ҳисоблаб топиб тегишли хулосалар чиқариш ҳамда сотиш ҳажмини кўпайтириш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

Туристик фирмалар фаолиятида бошқарув таҳлилининг ўзига хос хусусияти шундаки, у туристик фирма раҳбари, эгасига, уларнинг талабидан келиб чиққан ҳолда хизмат қилади. Талабгарга нима зарур бўлса ўша жараёни ўрганиш ва тегишли хулоса чиқариб бошқарув қарорларини қабул қилишдек кенг қамровли иқтисодий ишни бажаришда бошқарув таҳлилидан фойдаланилади. Бир сўз билан айтганда, бошқарув таҳлили бошқарувчининг бошқарув қарорларини қабул қилишда муҳим дастаклардан бири бўлиб ҳисобланади.

3.Ташкенбаева Пути использования управленческого учета при оценке и анализе конкурентоспособности в туризме	Z.Toshkenboeva Ways of using management accounting in the assessment and analysis of competitiveness in tourism
Аннотация: в статье рассмотрены пути использования управленческого учета при оценке и анализе конкурентоспособности в туризме. В ней приведены пути сбора информации для проведения управленческого учета и осуществления неомходимых мер для сравнительного анализа. Также,	Abstract: The article considers ways of using managerial accounting in the assessment and analysis of competitiveness in tourism. It provides ways to collect information for management accounting and implement necessary measures for comparative analysis. Also, attention is paid to methods

уделено внимание методам повышения конкурентоспособности туристических фирм. Ключевые слова: управленческий учет, управленческий анализ, конкуренция, конкурентоспособность, конкурентная среда, свободная экономика, рыночные отношения.	of increasing the competitiveness of travel companies. Keywords: management accounting, management analysis, competition, competitiveness, competitive environment, free economy, market relations.
---	---

Л.Г.Абдукаримова – кандидат экономических наук, доцент Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина.г. Тамбов, Россия

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА АНАЛИЗА СОСТОЯНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДА В КОММЕРЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. Статья посвящена теории и методике анализа состояния и использования трудовых ресурсов в коммерческих предприятиях. Актуальность вопроса заключается в том, что почти во всех коммерческих структурах России очень низок уровень производительности труда, что ухудшает конкурентоспособность предприятий в сравнении с зарубежными производителями. Все это приводит к тому, что постепенно на внутреннем рынке многие виды товаров вытесняются зарубежными товарами, которые ниже по стоимости, из-за низкой себестоимости их производства. Одним из важных факторов оказывающих влияние на худшую конкурентоспособность товаров производимых в российских предприятиях является низкая эффективность использования их трудовых ресурсов. Ключевые слова: производительность труда, факторы, влияющие на производительность труда, среднегодовая численность работников, средняя заработная плата.

Финансовое состояние и выполнение производственной программы на предприятии находятся в прямой зависимости от наличия и использования трудовых ресурсов. Поэтому необходимо определить состояние, обеспеченность рабочей силой и степень их использования.

К основным показателям, характеризующим состояние и эффективность использования трудовых ресурсов, относятся: численность работников на определенную дату; среднегодовая численность работников; структура работников предприятия; производительность труда работников; фонд оплаты труда; уровень расходов по оплате труда; средняя сумма оплаты труда на одного работника; соотношение темпа роста оплаты труда с темпом роста объема выпущенной продукции и с темпом роста производительности труда; коэффициенты оборота по приему, увольнению и текучести кадров; абсолютное и относительное отклонение численности работников по их категориям; экономия или перерасход по оплате труда.

Рассмотрим методику определения и экономическую характеристику каждого из этих показателей.

Численность работников на определенную дату характеризует списочный состав работников предприятия. На основании этого показателя дается характеристика абсолютных размеров и темпов изменения численности работников. Для исчисления качественных показателей использования работников

(производительность труда, средняя сумма оплаты труда и др.) необходимо рассчитать показатели среднесписочной численности, которая определяется за месяц, квартал и год.

Среднесписочная численность работников показывается в статистической отчетности «Отчет по труду».

Структура работников предприятия характеризует долю различных категорий в общей численности списочного состава работников, которая исчисляется в зависимости от целей исследования. Например, доля производственных рабочих в общей численности работников, доля женщин, доля работников с высшим или средним специальным образованием, структура работников по стажу работы и т. п.

На основании показателей структуры работников делаются выводы о социальных изменениях, происходящих на предприятии. Так, увеличение удельного веса работников с высшим специальным образованием характеризует повышение уровня квалификации работников, увеличение удельного веса работников с большим стажем работы по этой специальности – повышение уровня опытных работников и т. д. Все эти качественные изменения влияют, в свою очередь, на производительность труда работников, качество продукции, фонд оплаты труда и другие количественные и качественные показатели работы предприятия.

Производительность труда работников характеризует количество продукции, произведенной в единицу рабочего времени, и определяется как отношение выпуска продукции (в стоимостном или натуральном измерении) на среднесписочную численность работников. Следует различать среднечасовую, среднедневную, среднемесячную, среднеквартальную и среднегодовую выработку продукции (производительность труда).

Среднечасовая выработка продукции определяется делением количества выработанной продукции за какой-либо период (месяц, квартал, год) на число отработанных рабочими за этот период человеко-часов. Остальные показатели средней выработки определяются также делением количества выработанной продукции на среднюю численность работников за каждый из этих периодов.

Производительность труда – один из основных показателей эффективности работы предприятия, влияющий на все количественные и качественные показатели работы предприятия: объем произведенной и реализованной продукции, численность работников, фонд оплаты труда, себестоимость продукции, сумму прибыли и уровень рентабельности.

Как правило, увеличение производительности труда приводит к экономии по фонду оплаты труда и снижению себестоимости продукции.

Темп роста производительности труда, согласно объективному экономическому закону эффективности труда, должен быть выше роста фонда оплаты труда, численности работников и роста производственных затрат.

Важными показателями, характеризующими использование трудовых ресурсов, являются коэффициенты оборота по приему, увольнению и текучести кадров.

Коэффициент оборота по приему определяется как отношение числа принятых на работу за отчетный период к среднесписочной численности работников по формуле:

$$K_{об.пр.} = Ч_{р.пр.} : Ч_0,$$

где: $K_{об.пр.}$ – коэффициент оборота по приему;

$Ч_{р.пр.}$ – количество работников, принятых за отчетный период;

$Ч_0$ – среднесписочная численность работников.

Коэффициент оборота по приему характеризует уровень вновь принятых на

работу работников в отчетном периоде. Увеличение этого показателя положительным следует считать в том случае, если предприятие расширяет объем производства. Кроме того, необходимо определить квалификационный уровень принятых на работу в отчетном году и уровень их отбора, был ли организован конкурсный отбор на работу специалистов.

Коэффициент оборота по приему следует сравнить с коэффициентом оборота по увольнению.

Коэффициент оборота по увольнению ($K_{об.ув.}$) определяется как отношение числа уволенных по различным причинам ($Ч_{р.ув.}$) за отчетный период к среднесписочному числу работников ($Ч_{ср.}$) по формуле:

$$K_{об.ув.} = Ч_{р.ув.} : Ч_{ср.}$$

Коэффициент оборота по увольнению характеризует уровень уволенных работников по различным причинам за отчетный период. Рост этого показателя может быть результатом сокращения производства, плохой организации труда, низкой оплаты труда и др. Этот коэффициент следует сопоставить с коэффициентом оборота по приему. Высокий коэффициент оборота по приему по сравнению с коэффициентом оборота по увольнению указывает на прирост работников за отчетный год и, наоборот, высокий коэффициент оборота по увольнению указывает на уменьшение числа работников.

Коэффициент текучести кадров определяется как отношение числа уволенных по собственному желанию, за прогул и другие нарушения трудовой дисциплины (это увольнение называется текучестью кадров) к среднесписочному числу работников по формуле:

$$K_{тек.} = Тек.кадр. : Ч_{ср.},$$

где: $K_{тек.}$ – коэффициент текучести кадров;

Тек.кадр. – число работников, уволенных по собственному желанию, за прогулы и другие нарушения трудовой дисциплины, т. е. текучесть кадров.

Увеличение коэффициентов оборота по приему, увольнению и текучести кадров отрицательно влияет на эффективность использования рабочей силы, снижает производительность труда, качество продукции, увеличивает расходы на подготовку кадров.

Руководству предприятия необходимо проводить работу по подготовке высококвалифицированных кадров, повышению их квалификационного уровня, добиваться стабильности кадров, иметь перспективный план подготовки и выдвижения молодых способных специалистов. Эти затраты являются инвестицией в трудовые ресурсы, т. е. интеллектуальной собственностью, которые в дальнейшем окупятся за счет повышения эффективности производства.

Анализ численности работников предприятия. Численность работников – важный показатель состояния трудовых ресурсов предприятия. Он характеризует обеспеченность предприятия трудовыми ресурсами.

Поэтому всесторонний анализ состояния, обеспеченности и эффективности использования работников должен занимать одно из центральных мест в системе управленческого анализа предприятия.

В процессе анализа необходимо:

- определить отклонение фактической численности работников, по категориям, от предусмотренных данных по бизнес-плану и прошлого года, изучить причины этого отклонения;
- рассчитать структуру численности работников по их категориям;
- определить динамику численности работников;
- определить квалификационный состав кадров по образованию и стажу работы;

- определить оборот и текучесть кадров, их причины.

С помощью анализа определяют обоснованность бизнес-планов по численности и составу работающих, экономию или излишек рабочей силы по сравнению с планом и прошлым годом, рациональность расстановки кадров.

Для анализа все количество работников классифицируется (группируется) в зависимости от действующих на предприятии форм разделения труда.

При этом следует учесть, что важным условием увеличения выпуска продукции является повышение в общей численности удельного веса работников, непосредственно занятых выработкой продукции. Чем выше удельный вес рабочих в общей численности персонала, тем эффективнее используются трудовые ресурсы предприятия.

Численность инженерно-технических работников (ИТР), служащих, младшего обслуживающего персонала не должна быть (как правило) выше предусмотренной в бизнес-плане.

В процессе анализа следует установить соотношение основных и вспомогательных рабочих. Если удельный вес основных производственных рабочих растет, повышается и производительность труда. Затем следует установить уровень механизации, автоматизации и компьютеризации основных, вспомогательных и ремонтных работ, их трудоемкость.

Высокий уровень вспомогательных рабочих указывает на наличие ручного труда и на неудовлетворительную организацию ремонтных работ.

Одним из требований научно-технического прогресса является постоянное повышение квалификации кадров. Поэтому одновременно с определением влияния численности работающих на выполнение производственной программы следует установить потребность предприятия в рабочих определенных профессий и квалификационных разрядов, а по инженерно-техническим работникам и служащим – соответствие занимаемым должностям. При анализе квалификационного состава рабочих кадров необходимо сопоставить имеющуюся и требующуюся рабочую силу по каждой специальности. Нужно проанализировать также текучесть рабочей силы, так как этот фактор оказывает существенное влияние на использование рабочего времени, организацию труда и его производительность. Следует установить основные причины текучести кадров по предприятию, наметить мероприятия по их устранению. Для повышения квалификации кадров, увеличения производительности и оплаты труда и дальнейшего их закрепления большую роль играет организация обучения работников на различных курсах, в высших учебных заведениях. В связи с этим каждое предприятие должно разработать перспективный план непрерывного обучения и повышения квалификации работников.

Как известно, развитие производства может осуществляться экстенсивным и интенсивным путем. Так, увеличение производства за счет увеличения численности работников относится к экстенсивному пути развития производства. Такое развитие является неэффективным, увеличивающим расходы производства.

Увеличение производства за счет повышения производительности труда, достигаемое внедрением научно-технического прогресса, совершенствованием организации производства, относится к интенсивному пути развития и является прогрессивным, повышающим эффективность производства.

Однако не всякое увеличение численности работников является отрицательным, снижающим эффективность производства. Оно может быть вызвано расширением производства, вводом новых предприятий и мощностей. В связи с этим необходимо рассчитать абсолютное и относительное отклонение численности работников.

Чтобы рассчитать *абсолютное отклонение*, следует сравнить фактическое

наличие работников по категориям с показателями плана или базисного периода. По этому показателю нельзя еще делать выводы о качественной стороне работы предприятия. Если увеличение численности работников сопровождалось ростом производительности труда, объемом производства продукции более высокими темпами, чем рост численности работников, то следует считать, что оно вполне себя оправдало. Однако если рост объема производства происходит в основном за счет роста численности работников, то это приводит к снижению производительности труда, увеличению затрат. Такой рост численности не оправдан и приводит к экстенсивному развитию производства.

Относительное отклонение рассчитывается с учетом фактического изменения объема производства. Для определения относительного отклонения необходимо плановое (базисное) количество производственных работников пересчитать с учетом фактического выполнения плана выпуска продукции, а затем фактическое количество сравнить с пересчитанным показателем. Расчет производится по формуле:

$$\Delta \text{Ч}_{\text{от}} = \text{Ч}_1 - (\text{Ч}_0 \times \Delta \text{ПП}),$$

где: $\Delta \text{Ч}_{\text{от}}$ – относительное отклонение численности производственных работников;
 Ч_0 и Ч_1 – среднесписочная численность производственных работников, соответственно, базисного и отчетного периодов;

$\Delta \text{ПП}$ – процент выполнения плана выпуска продукции.

Абсолютный рост численности работников при одновременном относительном ее уменьшении является результатом увеличения производительности труда. Например, выпуск продукции в сопоставимых ценах по АО «Мир» по сравнению с базисным годом составил 60,7 %. Среднесписочная численность производственных работников: в базисном году – 84 чел., в отчетном году – 86 чел. Абсолютное отклонение производственных работников составит – 2 чел. (86 – 84), т. е. по сравнению с базисным годом численность работников увеличилась на 2 чел.

Для того чтобы определить относительное отклонение, необходимо вначале базисное число работников пересчитать на фактическое выполнение производственной программы по сравнению с базисным периодом (60,7 %):

$$\Delta \text{Ч}_{\text{от}} = 86 - \frac{(84 \times 60,7)}{100} = 86 - 51 = 35.$$

Относительное отклонение производственных работников составило 35 чел. Это указывает на то, что при производительности труда производственных работников, которая была в базисном году, для выполнения производственной программы отчетного года потребовалось бы всего 51 чел., а фактически их работает 86 чел.

Это указывает на то, что в отчетном году значительно снизилась эффективность использования труда на предприятии, т. е. уменьшилась производительность труда производственных работников по сравнению с базисным годом, увеличились расходы по оплате труда.

Одним из важных вопросов анализа трудовых ресурсов является их эффективное использование. При этом следует различать эффективное использование рабочего времени и самих работников.

В зависимости от цели экономического анализа на предприятии определяют показатели годовой, месячной и часовой производительности труда, которые рассчитываются на одного работающего и на одного основного рабочего. Каждый из них имеет различное экономическое содержание. Часовая производительность – это производительность труда за время чистой работы в течение рабочего дня, без учета влияния внутрисменных простоев. Производительность труда, рассчитанная на 1 чел.-день, зависит от внутрисменных потерь и простоев, которые оказывают

влияние на длительность чистой работы в течение рабочего дня. На месячную, годовую производительность труда влияет уже целый ряд факторов, таких как степень использования рабочего времени в течение месяца, года, невыходы на работу по различным причинам (болезнь, отпуск, выполнение различных общественных обязанностей и др.).

При анализе эффективности использования труда необходимо вначале определить выработку продукции на одного работника и ее изменение за год в действующих и сопоставимых ценах.

При анализе эффективности использования трудовых ресурсов необходимо также сравнить темп роста производительности труда с темпом роста фонда оплаты труда. При нормальных условиях развития экономики предприятия и всего государства темп роста производительности труда должен обгонять темп роста оплаты труда

С увеличением производительности труда работников на предприятии должна быть экономия по оплате труда, потому что одним из важных объективных законов экономического развития хозяйствующих субъектов и общества в целом является обеспечение опережающего темпа роста объема производства и производительности труда работников по сравнению с темпом роста фонда оплаты труда.

Таким образом, основными путями экономии фонда оплаты труда являются:

- увеличение объема производства и реализации продукции;
- повышение производительности труда работников;
- эффективная организация материального стимулирования работников;
- повышение квалификационного уровня работников;
- улучшение качества продукции;
- равномерная и ритмичная работа предприятий.

L.G. Abdulkarimova THEORY AND METHODOLOGY OF ANALYSIS OF STATUS AND USE OF LABOR IN COMMERCIAL ENTERPRISES Annotation. The article is devoted to the theory and methodology of the analysis of the condition and use of labour resources in commercial companies. The relevance of the issue is that almost all commercial structures of Russia has a very low level of productivity, which affects the competitiveness of enterprises in comparison with foreign producers. All this leads to the fact that gradually on the domestic market, many kinds of goods are displaced foreign goods, which are lower in value, due to the low cost price of their production. One of the important factors influencing the worst competitiveness of goods produced at Russian enterprises is low efficiency of use of their workforce. Key words: labour productivity, factors affecting the productivity of labor, the average annual number of employees, average salary.	Л.Г.Абдукаримова Тижорат корхоналарида меҳнат ресурслари ҳолати ва улардан фойдаланиш таҳлили назарияси ва методикаси Аннотация: мақолада тижорат корхоналарида меҳнат ресурслари ҳолати ва улардан фойдаланиш таҳлили назарияси ва методикаси ёритилган. Ҳозирги кунда Россия давлатида қарийб барча тижорат тузилмаларида меҳнат унумдорлиги жуда паст даражада бўлиб, бу эса ўз навбатида хорижий ишлаб чиқарувчилар билан таққослаганда корхоналарнинг рақобатбардошлигига салбий таъсир этаётганлиги мавзунинг долзарблигини белгилайди. Бу эса, таннархи паст бўлган хорижий товарларнинг ички бозордаги товарларни сиқиб чиқаришига олиб келмоқда. Россия корхоналарида ишлаб чиқарилаётган товарларнинг паст рақобатбардошлигига меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги салбий таъсир қилмоқда. Калит сўзлар: меҳнат унумдорлиги, меҳнат унумдорлигига таъсир этувчи омиллар, ўртача йиллик ишчилар сони, ўртача иш ҳақи.
--	---

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ

М.Қ.Қодиров – СамДУ “Астрономия” кафедраси мудири

РАҚОБАТБАРДОШ МУТАХАССИС ВА ИЛМИЙ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ: ЮТУҚЛАР, МУАММОЛАР, ТАКЛИФЛАР

Аннотация: мақолада Ўзбекистонда илмий кадрлар тайёрлаш ҳолати таҳлил қилинган, рақобатбардош кадрларни тайёрлаш сифатини муаммолари ва уларнинг ечими бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: инновация, интеллектуал, илмий салоҳият, олий малакали кадрлар, фан доктори, университет, институт, бакалавриатура, магистратура, тест, таълим, фан, диплом.

Маълумки, ҳозирги кунда иқтисодиётнинг ўсишини ва жамиятнинг ўсиб бораётган талабларини қондириш фақатгина анъанавий иқтисодиётдан инновацион интеллектуал иқтисодиётга ўтиш орқалигина таъминлаш мумкин бўлади. Ўз навбатида инновацион – рақобатбардошли муҳит инсон (жамият) капитали орқали яратилади ва у тўғридан-тўғри таълим ва илмий жараёнларининг самарадорлигига боғлиқ. Мамлакатларнинг юқори даражадаги иқтисодий ва ижтимоий тараққиётга эришиши бевосита инновацион потенциал(капитал)нинг ўсиб бораётган ўрни билан белгиланади. Инновацион потенциалнинг шаклланиши ва ўсишида илғор таълим тизими бирламчи аҳамият касб этади. Яъни, таълим тизими ва олий малакали кадрлар тайёрлаш тизимини узвий равишда ва мунтазам модернизациялашгандагина мамлакат жаҳоннинг ривожланган давлатлари қаторида бўлишига имконият яратилади. Бошқача айтганда, рақобатбардошли илмий ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш ҳар қандай жамиятнинг тараққиёти ва равнақ топишининг асосидир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ОТМларда олий малакали рақобатбардош илмий кадрлар тайёрлаш муаммолари -ОТМларда илмий даражали ходимларнинг камайиши ва фан докторларининг ўртача ёшларининг ошиб бориши; жаҳон интеллектуал мулк бозорида кадрлар рақобатбардошлигини пастлиги; ОТМларни битирган мутахассисларнинг дипломларини чет элларда тан олинмаслиги; таянч докторантура ва докторантура битирувчиларининг муддатида ҳимояга чиқмасликлари; илмий салоҳиятли ёшларнинг хорижга ишга кетиши ёки касбий меҳнат соҳасини ўзгартириши ва ҳ.к.лардан иборат бўлади.

Санаб ўтилган камчилик ва муаммолар асосан МХД ва нисбатан қолоқ мамлакатларнинг ОТМларига хос бўлиб, ривожланган мамлакатларда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш ва шу билан боғлиқ инфратузилмаларни ташкил қилиш XX асрнинг 4-чоракларида ҳал қилинган. Шунинг учун ҳам бу соҳага оид мақола ва таҳлиллар асосан Россия, Беларусь, Украина, Қозоғистон, Ўзбекистон, Қирғизистон каби мамлакатларнинг таълим ва илм-фанга оид журналларида тез-тез чиқиб туради.

Энди бевосита олий малакали кадрлар фан номзодлари ва докторлари (янги тизим бўйича фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори (DSc)) тайёрлаш масаласига келсак: 2012 йилдан бошлаб олий таълимдан кейинги таълим тизими бир поғонали тизимга ўтиши, шу муносабат билан ОАКнинг бу соҳага тегишли қарор ва Низомларининг ишлаб чиқишлиши 2012-2016 йилларда фан докторлиги ҳимоялари кескин камайишига олиб келди. Айниқса, фан докторлиги диссертацияларини бажариш ва айниқса, уни ҳимоя қилиш олдиан

топшириладиган имтиҳонлар сонининг сунъий равишда кўпайтириб юборилиши, фан докторлиги устида ишлайдиган илмий ходим(докторантлар)га фақат фан доктори илмий маслаҳатчи бўлиши керак деган «қоидалар»ни киритилиши, ёши катта бўлганлиги сабаби билан нуфузли профессор ва ҳаттоки академикларни ҳам илмий ва илмий-педагогик жараёнлардан узоқлаштириш бу фаолиятни секин-аста сўнишига олиб келди. Шу ўринда 4 йил бакалавриятда ўқиб, курс ишлари, битирув малакавий ишлари бажарган, 2 йиллик магистратура жараёнида номзодлик диссертациясига тенглаштирилган магистрлик диссертациясини ҳимоя қилган мутахассисдан илмий ва илмий-педагогик фаолиятга лаёқати бор ёки йўқлиги тўғрисида марказлашган имтиҳон олишлар, диссертация мавзуларини ОАК ва Фан ва технологиялар марказида параллел экспертизалардан ўтказилиши каби бюрократик ҳолатлар ҳам бу ўринда ўзининг салбий ҳиссасини қўшиб бўлди. Хайриятки, бу салбий ҳолатларга чек қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 4958-сонли Фармони ва шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 304-сонли Қарори бу соҳада туб бурилиш бўлди ҳамда илмий даражалар бериш чет эл стандартларига мос ҳолда фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори (DSc) илмий даражалари беришга асосланган 2 босқичли тизимга ўтилди. Мамнуният билан айтиш мумкинки, 2017 йилнинг июль ойларидан бошлаб ўнлаб диссертация ҳимоялари янги Низом асосида ўтказилмоқда. Лекин ҳали ҳам бу соҳада муайян камчилик ва номутаносибликлар учраб турибди. Жумладан, магистратура ёки мутахассисликни битиргач мустақил изланувчанликка кириш учун 2 йил илмий-педагогик стаж кераклиги зарурмикан, ахир, энг муҳими талабгорни докторантурага ўқийдиган тор мутахассислиги бўйича илмий мақолалари борлиги, илмий раҳбарни ва диссертация мавзусини лойиҳасини танлаши эмасми! Худди шунингдек, олий ўқув юртидан кейинги таълимга ўқишни январь ойидан бошланиши кафедраларда ишлаб турган номзодни ўрнини тўлдиришни тақозо этиб ўқув жараёнига салбий таъсир этади (шу даврда бекор турган ўқитувчи қаердан топилади?), ёки номзодни сентябрь-декабрь ойлари даврида бекор бўлиб қолишига олиб келади. ОАКнинг диссертациялар авторефератлари 3 тилда (инглиз, рус ва ўзбек) бўлиши жуда яхши ва тўғри. Лекин табиий фанлар, хусусан физика –техника ва муҳандислик йўналишларида рус тилида ёзилган авторефератларнинг ўзбек тилидаги таржималари айнан оригинал тилдаги маънони бермаслик ҳолатлари ва айниқса, илмий атамаларни таржималарига турлича ёндашувлар туфайли хулосалардаги илмийликка салбий таъсирлар ҳам кўрсатмоқда.

Яна бир жиддий масала – мутахассислар (бакалавр ва магистрлар) тайёрлашга эътиборни қаратмоқчиман. Фан номзоди ва докторларини тайёрлашда ёшларга фундаментал билимлар бериш ўрта мактаблардан бошланади, бу асосий ва ҳал қилувчи босқичдир. ОТМлар қошидаги академик лицейлар «де-юре»да ОТМ раҳбарлигида, аслида эса, яъни «де-факто»да ўзи мустақил таълим муассасаси ҳисобланади. Умумтаълим мактаби-академик лицей ва олий таълим ҳамда ишлаб чиқариш интеграцияси ёки узвийлигини таъминлашда ҳам етарли даражада иктисодий-ҳуқуқий «барьерлар» мавжуд эди. Бу камчиликлар ҳам давлат миқёсида ҳал қилинди ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 сентябрдаги «Олий таълим муассасаларига кириш учун номзодларни мақсадли тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПҚ-3290-сонли қарорида бу муаммонинг ижобий ечими кўрсатиб берилди.

Мамлакатимизда олий таълим тизимини 2 босқичли таълимга ўтилиши ҳам фан ва техника ҳамда инсонларнинг озиқ-овқат, энергия, ичимлик суви, экология, соғлиқни сақлаш каби ўсиб бораётган талабларини қондириш, магистратура таълимини ижтимоий-гуманитар ва табиий-техника фанлари учун бир хил меъёрлар билан қабул квоталарини шакллантириш бугунги тараққиёт даражасига жавоб бермайди. Шунинг учун ҳам нуфузли ОТМ (университет ва институт)ларда табиий фанлар, муҳандислик-техника ва саноат соҳаларида мутахассислар тайёрлашларида, уларга истисно тариқасида, 5 йиллик мутахассислар тайёрлашга қайтиш масаласини ҳам ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Тажрибалардан кўриниб турибдики, юристпрофессия, иқтисодиёт, тарих ва бошқа шунга ўхшаш соҳаларда магистратурага киришда танловлар катта, лекин физика, химия, техника соҳаларида эса нисбатан анча паст, чунки магистратура квотасининг асосий қисми тўлов-контракт асосида бўлганлиги сабабли ўртамиёна ва паст даромад топувчи оилаларнинг фарзандлари контракт маблағларини тўлаш имкониятларига эга эмаслар. Шу сабабли магистратурада таҳсил бу соҳалар учун асосан давлат бюджети ҳисобидан бўлиши мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947 сонли Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909 сонли ва 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли қарорларини ижросини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган чора-тадбирлар олий таълим тизимини тубдан такомиллаштиришни ва бинобарин жаҳон интеллектуал бозорида рақобатбардошли замонавий олий малакали кадрлар тайёрлашни кафолатлайди.

Дастлабки йилларда режалаштирилган, яъни контракт маблағларини корхона ва ташкилотлар тўлаши масаласи ўзини оқламади, ота-онаси тадбиркор ва фермер хўжалиги раҳбари бўлган талабалар учун пул кўчириш йўли билан контракт пуллари тўланмоқда. Ваҳоланки шундай экан, яъни талабани ота-онаси контракт пулини ўз қиссасидан тўласа, талабага стипендия бериш шарт-ми деган савол туғилади?! Стипендиясиз, контракт пулини тўлашни 2 та афзаллиги бор: биринчидан, ота-она контракт маблағини тўлаши осонроқ бўлади, иккинчидан, стипендия олмасдан ўқиш талабани «турли йўллар билан юқори баҳолар олиб», катта миқдорда стипендия олишига чек қўяди.

Худди шунингдек, 4 курс битирувчи талабаларни барчасига битирув малакавий ишларни бажаришни жорий қилиш масаласини қайта кўриб чиқиш лозим. Масалан, 5 йиллик таълим тизимида СамДУ физика факультетининг битирувчи курс талабаларининг деярли ҳаммаси Тошкент ва собиқ Иттифокнинг турли шаҳарлари (Москва, Санкт-Петербург, Киев, Минск, Екатеринбург, Новосибирск ва ҳ.к.)даги нуфузли университетлар ва институтларда, Фанлар академиясининг илмий тадқиқот институтларида физика ва техника йўналишларидаги икки ойлик амалиётга чиқардилар ва улардан атига 10-15 фоизи диплом ишларини бажаришга тавсия этилар, қолган 85-90 фоиз талабалар умумий физикадан давлат имтиҳонларини топширишар эди. Шу 10-15 фоизнинг ичидан кўплари кейинчалик фан номзоди ва докторлиги диссертацияларини ҳимоя қилишга муваффақ бўлишган. Чунки, улар ўша илмий марказлардаги олимлар ва профессорлар эътиборига тушишган ва истиқболли диссертациябоп мавзуларни танлашган. Ҳозирдаги БМИларга кафедрадаги озчилик фан номзодлари ва докторлари томонидан раҳбарликни амалга оширилиши ва бу раҳбарларнинг

илмий йўналишлари ёки тор доирада, ёки мавзуларни такрорланиши оқибатида ҳамда 4-5 талабалар битта раҳбарга бириктирилиш муносабати билан давлат ва жамият кутаётган натижаларни бермаяпти.

Навбатдаги ва узоқ йиллардан буён ечилмай келадиган яна битта муҳим муаммо. Бу иқтидорли ёшларни бакалавриатура ва магистратурани битиргач ОТМларда «ушлаб туриш» муаммоси. Одатда, ОТМларда ўқийдиган ёшларнинг аксарият қисми вилоят туманларидаги қишлоқ жойларидан. Уларни университет ёки институтни битиргач, шаҳарда яшаши ва ишга жойлашиши масаласи ҳар доим ҳам ечилавермайди. Кафедраларда вақант ўринлар йўқ бўлганлиги сабабли бошқа таълим муассасаси ёки ишлаб чиқариш ташкилотларига борган яхши мутахассислар қайтиб келмайди. Шу ўринда «модадан қолган» стажировка тизимини тиклаш масаласини ҳам ўйлаб кўриш вақти келди. Одатда, стажировка вақтида ёш мутахассис тадқиқот йўналишига кириб, кўпинча номзодлик диссертацияси мавзуси ва илмий раҳбарини аниқлаб олар эди. Унинг ўрнини босиши режалаштирилган ҳозирги магистратура тизимида, аудитория дарсларининг кўплиги ва умуман таҳсил жараёнини ташкил қилиш шакллари стажировкадагидек самарага эриши имкониятини бермаяпти. Фақатгина чет эл ва республика грантлари бор кучли лабораториялар ва кафедраларгина иқтидорли ёшларга ёрдам бериш имкониятларига эга. Лекин бу ҳолат умумий муаммонинг ечимини бермайди.

Худди шунингдек, сифат эмас «миқдор орқасидан қувиш» туфайли мустақиллик йилларида ўнлаб янги таълим йўналишлари ва мутахассисликлар, ҳаттоки фаолият юритаётган ОТМларнинг илмий ва техник салоҳиятларини бўлиш эвазига янги институт ва филиаллар очилди. Албатта бу яхши, лекин янги таълим йўналишларига квоталар сони Ўзбекистонимиз таълим муассасаларига кадрлар етишмайдиган математика, физика, химия ва биология каби фундаментал билим соҳалари ҳисобидан ажратилиш ҳолатлари ҳам бўлди. Ҳозирда эса ана шу янги очилган бир қанча таълим йўналишларини (масалан, социология, ижтимоий иш, фалсафа.....) битирган ёшлар ичида ишга жойлашаолмаслик муаммолари ҳам пайдо бўлди. Худди шунингдек, оламнинг пайдо бўлиши, инсонни яшаши ва турмуш тарзини белгилайдиган энг қадимий фанлардан бири, астрономия фани ўрта мактаблар дастуридан чиқариб ташланди. Баъзи таълим йўналишларида янги фанларни Давлат тест синовларига киритилиши 1 та блокни ечиш орқали талаба бўлиш имкониятини бермоқда (масалан, химия таълим йўналишида математикани киритилиш ва ҳ.к.). Гап тест синовлари тўғрисида бўлгани учун яна бир муҳим нарсани эътироф этмоқ лозим деб ўйлайман. Тест саволларининг мақсади - абитуриент ёшларни фанлардан нималарни билишини аниқлашдан кўра нималарни билмасликларини аниқлашга қаратилгандек бўлиб туюлади. Чунки бир қатор саволлар ва масалаларга ҳаттоки узоқ йиллар репититорлик қилган тажрибали ўқитувчилар ҳам жавоб беришаолмаяпти. Яхши ҳамки, Давлат Тест синовларининг салбий томонлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ўзларининг чиқишларида бир неча марта тўхталиб ўтдилар, акс ҳолда яқинларгача тест тўғрисида оддий фикр-мулоҳаза ва эътирозлар «туядек» кўрсатилиб, тайзикқа учраш ҳам ҳеч гап эмас эди. Давлатимиз раҳбари мутасадди раҳбарларга таълим тизимини такомиллаштириш, хусусан, олий таълим муассасаларининг бакалавр таълим йўналишларида ўтадиган тест синовларини такомиллаштириш ва уларни шаффофлигини таъминлаш юзасидан тегишли кўрсатмалар беришлари туфайли Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат Тест Маркази тестларни бир кунда эмас, балким 15 кунда ўтказиш ва энг муҳими тестларнинг жавоблари эртаси куни маълум бўлиши тўғрисидаги ахбороти ижтимоий тармоқда эълон қилиниши

кувонарлидир. Менинг субъектив фикримча, олий таълимга талабаликка қабул жараёнига «тартиб ўрнатмасдан туриб» ҳеч қандай таълим сифати ёки малакали кадр тайёрлаш масаласи тўғрисида гапириб ҳам бўлмайди. Чунки, халқимизнинг менталитети «ўзгариб ва бузилиб» бўлди. Уларнинг аксарият кўпчилиги билим олиш учун эмас, диплом учун фарзандларини ўқишга киришларини ишталади ва бу йўлда ҳар қандай «усуллардан фойдаланишади». Бу кайфиятдан эса бир гуруҳ «уддабуронлар» самарали фойдаланишмоқдалар. Бу йилги махсус сиртқи қабул қоидаларининг мураккаблиги ва бу жараёнга масъулларнинг кўплиги ҳамда хужжатларни қабул қилиш учун қисқа вақт ажратилиши турли хатоликларни келтириб, эътирозларга сабаб бўлди. Балким, Хитой ва бошқа мамлакатлардагидек, мактаб ва академик лицейнинг ўзида ўқиш давомида «онлайн режимида» кириш тестларни ўтказишни ўйлаб кўриш лозимдир. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли қарорининг 8-бандида Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, иқтисодиёт вазирлиги ва Молия вазирлиги биргаликда тўрт ой ичида «педагогика йўналишларидаги олий таълим муассасаларига талабаликка қабул қилишда абитуриентларни кириш тест синовлари билан бир қаторда уларнинг касбий лаёқатининг аниқлаш бўйича ижодий суҳбат ўтказиш тартибини босқичма-босқич жорий этиш» масаласини ўрганиб Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритилсин, дейилиши айтилган бўлди.

Давлатимиз раҳбарининг бевосита ташаббуслари ва қўллаб қувватлашларини натижасида умумтаълим мактаблари 11 йилликка айлантирилиши, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўқш муддати 2 йилга туширилши, махсус сиртқи ва сиртқи бўлимларнинг очилиши, 2017-2018 ўқув йилидан бошлаб 1-курс талабаларининг билим даражаларини баҳолашни 5 баллик тизимга ўтиши ва профессор-ўқитувчиларнинг «Вақт меъёрлари»даги ижобий ўзгаришлар, фалсафа доктори (PhD) даражасини олиш учун чет элларда ёшларни ўқишларини ташкил қилиниши таълим ва илм-фан соҳасидаги энг муҳим туб ислохотлардан ҳисобланади. Ўқувчилар таълимини 11 йилга ўтиши ва сиртқи таълим бугунги менталитетимиз ва миллий аъналаримизни ҳисобга олгани билан ҳам аҳамиятлидир. Айниқса, «Вақт меъёрлари»нинг соддалаштирилиши профессор-ўқитувчиларни таълим ва илм-фандан йироқ бўлган «ҳисобчилик юки»дан фориғ қилди. Мустақиллик йилларида мутахассислик фанларига алоқаси кам бўлган ва дарслар ҳажми 16-24 соат бўлган бир қатор фанларни киритилиши ва улар бўйича ҳам рейтинг назоратлари бўйича «қоғозбозчилик» ишлари кўпайиб кетганини эътиборга олиб, ўқитилаётган фанлар сони ва уларни тайёрладиган мутахассисларга зарурлиги нуктаи назардан ревизия қилиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Ҳар бир ОТМлардаги кеча магистратурани битирган тажрибаси кам ёшларга ҳам ўқув-услугий мажмуаларни ёздиришдан воз кечиш, бу мажмуалар Вазирлик миқёсида махсус ишчи гуруҳлар томонидан тайёрланиб, ва энг яхшиси янги дарслик ва ўқув қўлланмалар ёзиш, шунингдек, чет эллардаги адабиётларни таржима қилиш ҳам ижобий натижаларни бериши муқаррар. Чунки, тан олиш керакки кўпчилик фанлар бўйича дарсликлар йўқ ёки ўқув режаларнинг тез-тез ўзгариши туфайли улар кераксиз бўлиб қолмоқда. Ўзбекистонда лотин графикасига ўтиш ҳамда ўрта мактабларда рус тиллари соатларининг кескин камайиши натижасида ОТМларга келаётган ёшларнинг аксарият қисми рус тилини билмайди, инглиз тилларини ҳали мукамал эгалламаганлар ва натижада талабалар кутубхоналардаги кирилл графикасидаги адабиётлардан фойдалана олмаяптилар. Бундан 25-30 йиллар олдин буюк аждодларимизнинг ўрта асрларда

араб, форс ва лотин тилларида ёзган асарлари ўқий олмаганимиз каби, яна 10-15 йилдан кейин 1917-1991 йилларда математика, физика, химия, биология, техника соҳалардаги собиқ Иттифоқ даврида чоп этилган монография, дарслик, илмий мақолаларни таржимон орқали ўқишга ўтиб қолишимиз мумкин. Тан олиш кераки, XX асрда ҳарбий саноат ва ядро физикаси, космонавтикадан ташқари бир қатор илмий йўналишларда собиқ СССР дунёда пешқадамлик қилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 11 октябрда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги Давлат раҳбарлари кенгаши мажлисидаги нуктларида МДХда Ўзбекистон иштирокининг 6 та устувор йўналишларининг 4-нчиси «Амалий илмий-техник ҳамкорлик ва таълим соҳасидаги алмашинув» бўлиб, бунда Россиянинг нуфузли олий таълим муасссалари билан биргаликда тўплаган тажрибамиз асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш бўйича қўшма дастурлар, юқори технологиялар соҳасида лойиҳалар, шунингдек, ҳамкорликда илмий тадқиқотлар олиб бориш таклифи берилгани бежиз эмас. Россия ва бошқа хорижий мамлакатлар билан таълим ва илм-фан соҳасида, ўқув-илмий лабораториялар ташкил қилиш, дарсликларни таржима қилиш, қисқа ва узоқ муддатли стажировкалар, нуфузли мутахассисларни ОТМларимизга таклиф қилиш бўйича кейинги бир йил ичида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан кенг қўламли ишларнинг олиб борилаётганлиги ҳозирданок ижобий ўзгаришларга олиб келганини мамнуният билан эътироф этиш лозим.

ОТМларда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жараёнини ташкил қилиш, шу жумладан, моддий-техник базани ривожлантиришда бюджетдан ташқари маблағлардан фойдаланишда муайян эркинларни берилмаслиги, ўзлаштирмаган ёки дарсларни кўп қолдирган талабаларни таълим жараёнидан четлатиш мумкин эмаслиги ҳам мутахассислар тайёрлашнинг сифат ва самарадорлигига кескин салбий таъсир кўрсатди. Тест синовлари орқали тасодифан ёки кимларнингдир ёрдамлари эвазига кириб олган ёшлар муаммоси ҳам ОТМ раҳбарияти ва жамоасининг ечилмайдиган муаммосига айланиб қолди. Иккичи талабани «ҳимоячиси» кўп: бу унинг ота-онаси, суд ва прокуратура, ОТМларни юқори органлар ва ҳ.к. Қайси ота-она фарзандини ўқишдан четлатишига ёки курсига қолдирилишига рози бўлади. Бизда амал қилаётган қоида ва низомларда ота-она ва талаба розилиги олиш «ёзилмаган қоидаларга биноан» белгилаб қўйилган.

Жамиятнинг кундан кунга ўсиб бораётган талабларини қондириш иқтисодий жараёнларни тубдан янгилаш ва ишлаб чиқаришни замонавий технологиялар асосида модернизациялашни талаб қилади. Бу эса бир томондан, олий таълим муассасаларида замонавий билим ва малака, кўникмаларга эга илмий ва илмий-техник кадрлар тайёрлашни, иккинчи томондан эса бу жараённи муттасил қўллаб қувватлаш инновацион инфратузилмаларни (технопарк, трансфер технологиялари маркази, бизнес марказ, инновацион ғоя ва технологиялар маркази, юқори технологиялар маркази ва ҳ.к.) ташкил этишни тақозо этади. Ўзбекистон ва умуман МДХ мамлакатларининг ОТМларида ривожланган мамлакатлардагидек (АҚШ, Англия, Германия, Япония ва ҳ.к.) кўп сонли инновацион инфратузилмалар ташкил қилинмаган, олий малакали кадрлар тайёрлашнинг самарали шакллари яратилмаган. Олий малакали кадрлар тайёрлаш самарадорлиги ва сифати ва бинобарин мамлакат иқтисодиётининг тараққиёти ОТМлардаги инновацион инфратузилмалар ва жамият капиталининг мавжудлиги билан белгиланади, бири иккинчисиз ривожланмайди ва илгариланма ҳаракатда бўлмайди.

Ҳеч кимга сир эмаски, кўпчилик ОТМларнинг моддий-техник базаси жисмонан эскирди, ўқув-илмий лаборатория асбоб-ускуналари олдинги асрнинг ўрталаридаги технологиялар асосида ишлаб чиқарилган асбобларни ташкил

қилади. Физика, астрономия, химия, биология каби таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича рақобатбардошли кадрлар тайёрлашни замонавий ўқув-илмий лабораторияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Янги технологиялар асосида яратилган илмий лабораториялар барча ОТМларда ҳам, айниқса, вилоятлардаги, мавжуд эмас, мавжудлари ҳам фақатгина 1 ёки 2 та тор илмий йўналишларни қамраб олган. Замон талабларига жавоб берадиган, рақобатбардошли кадрлар тайёрлаш ОТМ ва уларнинг қошидаги илмий лаборатория ва технологиялар марказини яратишни, тезкор интернет тизимини орқали ахброт аламашинувини ва албатта ҳар бир ўқитувчи ва илмий ходимни илмий тадқиқот билан шуғулланишига керакли имкониятлар яратилиши талаб этади. Моддий-техник база тўғрисида гапирганда, ҳар бир профессор-ўқитувчи компьютер билан, факультетларда ҳар бир курс талабалари компьютер синфлари билан таъминланса ва тезкор Интернет тизимига уланган бўлса, замонавий кутубхона ва босмахоналар бўлсадагина ижобий натижаларга эришишимиз тезлашади.

ОТМларни бошқарув масаласи ҳам энг бирламчи муаммолар қаторига киради. Энг аввало таълимни яхши биладиган, катта тажриба ва илмий салоҳиятга эга кишиларни ректорликка тавсия этиш лозим. Яхши ва фидойи ректорларга ОТМларни структурасини, тасдиқланган квота ва штатлар доирасида, ўзгартириш, проректор ва деканларни тайинлаш ва озод қилиш, минтақа иқтисодий-тининг реал эҳтиёжларидан келиб чиқиб таълим йўналишлар ва мутахассисликларни белгилаш каби муайян эркинларни бериш масаласини ҳам ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Чунки, ОТМларда таълим-тарбия ва олий малакали кадрлар тайёрлашни ташкил қилишга масъуллар кўпчилик вақтларини юқори раҳбарият (вазирлик, ҳокимият ва ҳ.к.)нинг кўзига осонгина ташланадиган тадбирларни ўтказиш, «иккичи» талабаларни муаммоларини ечишга сарфлаб, истикболда таълим ва илм-фан равнақини белгилайдиган кенг қамровли дастурлар асосидаги ишларни эътибордан четда қолдиришади. Юқоридаги салбий ҳолатларни бартараф этмасдан туриб биз инсон капиталини мукамал эгаллаган, жаҳон интеллектуал мулк бозорида рақобатбардошли кадрлар, яъни баркамол авлодни тарбиялай олмаймиз. Бошқача айтганда, бу жараённинг самарали ташкилий шакллари ҳамда иқтисодий-ҳуқуқий асосларини яратиш керак бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, узлуксиз таълим тизимида инсон капиталини шаклланиши ва рақобатбардошли илмий кадрлар тайёрлашнинг назарий аспектларини (жиҳатлари) тадқиқ қилиш нафақат олимлар ва мутахассислар, балким бутун жамият тараққиёти учун ҳам долзарб масала ҳисобланади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалар мени кейинги 3-4 йилларда қийнаб келаётган эди. Бугунги кунга келиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг таълим ва илм-фан соҳаларига жиддий эътиборлари туфайли кескин ўзгариш бўлди. Ва мен таъкидлаб ўтган бир қатор масала ва муаммолар ўз ичимини топди ёки уларни ечими бўйича тегишли ҳужжатлар қабул қилинди. Шунга қарамай бу муаммо ва камчиликларни такрорлашимдан мақсад олдинги ва бугунги ҳолатга ҳолисона баҳо бериш, ва энг муҳими давлатимиз раҳбари томонидан бу соҳаларни ривожлантириш асосий устивор вазифа эканлигига урғу берилишидир.

Рақобатбардош мутахассис ва илмий кадрлар тайёрлашда олий таълимдан кейинги таълимни 2 поғонали (таянч докторантура (PhD) ва докторантура (DSc)) ва талабалар билимини баҳолашни 5 баллик тизимларига ўтишлари, чет элларда ёшларни мақсадли ўқитиш туб бурилиш яшаш имконини беришини эътироф этиш билан бир қаторда қуйидагилар ҳал этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жумладан,

-ОТМларни моддий-техник базасини тубдан янгилаш (компьютер технологиялари, кичик босмаҳоналар, интернет тизими ва масафали таълим қурилмалари, замонавий ўқув-илмий лабораториялар яратиш ва ҳ.к.);

-техника ва муҳандислик таълим йўналишлари, математика, физика, астрономия, химия, биология каби фундаментал билимлар соҳаларига ўқиш муддатини 5 йиллик тизимига ўтиш масаласини ўрганиш ва бу таълим йўналишларига қабул квоталарини 50-75 фоизгача ошириш, магистратура таълимида давлат грантлари миқдорини кескин кўпайтириш;

- магистрлик диссертациялари ҳимояларини соддалаштириш, яъни шу таълим йўналишидаги 2-3 нафар профессор-фан докторлари иштирокида ортиқча «дабдаба ва байрамоналиксиз» ўтказиш;

-мутахассисликларга қўйиладиган талаб ва малакалардан келиб чиқиб, ўқув предметлари сонини камайтириш;

-фан дарсликлари ва ўқув қўлланмаларини ёзиш ва чоп этиш, уларни ОТМларга етказиш бўйича Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошида махсус ишчи гуруҳ тузиш;

-Европа ва ривожланган мамлакатларда фан докторлари тайёрлашнинг илғор усул ва тажрибалари ўрганиш ва уларни Ўзбекистон ОТМларида қўллашнинг имкониятларини аниқлаш;

-олий таълимдан кейинги таълимда фалсафа докторлари ва фан докторлари тайёрлаш сифати ва самарадорлигига таъсир этувчи асосий факторларни (омилларни) аниқлаш;

-нуфузли ОТМ ва университетларда фалсафа ва фан докторларини тизимли тайёрлашга хизмат қилувчи «Докторантлар мактаби» жамоатчилик марказини ташкил қилиш ва бу мактабларга чет эл тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда илмий маслаҳатчилар(супер-вайзерлар)ни тайёрлаш тизимини яратиш;

-докторантурага қабул қилишнинг аниқ мезон (критерий) ва меъёрларини ишлаб чиқиш ва шулар асосида номзодларни танлаш ва ўқитишни ташкил этиш;

-ишлаб чиқариш корхоналарининг иқтидорли мутахассис-ҳодимларини докторантураларга қабул қилиш ва уларни иқтисодиётнинг реал секторларини ривожлантириш учун тайёрлашни йўлга қўйиш;

-олий таълим муассасаларига киришда тест синовларини ҳолисона ва адолатлигини, шаффофлигини таъминлаш мақсадида “он-лайн” режимда давлат тест синовларини ташкил қилиш;

-олий малакали кадрлар тайёрлашда таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясининг самарали механизмни ишлаб чиқиш;

-олий малакали кадрларни жаҳон интеллектуал мулк бозорида рақобатбардошлигини ошириш ва ОТМлар дипломларини чет эл ўқув-илмий марказларида тан олинишга олиб келувчи ташкилий, ўқув ва ҳуқуқий фаолиятларни белгилаш;

-таълим муассасаларини маҳаллий ҳокимиятлар билан таълим-тарбия соҳасидаги ўзаро муносабати ва боғлиқлигини мақбуллаштириш;

-ва ниҳоят ОТМлардаги кераксиз ҳисоботларни ёзиш, ортиқча қоғозбозлик ва мажлисбозликларни келтириб чиқарадиган кўрсатма ва топшириқларга барҳам бериш, таълим-тарбиядаги ҳақиқий ҳолатни ифодаловчи маълумотлар тайёрлашни йўлга қўйиш ва ҳ.к.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон ОТМларини жаҳондаги инновацион университетлар ва институтлар даражасига кўтариш юқорида санаб ўтилган муаммоларни ечмасдан туриб ҳал бўлмайди. Бу эса ҳар бир таълим муассасасидаги раҳбар ходимдан тортиб, профессор-ўқитувчи, техник ходим ва ҳаттоки хўжалик ходимларидан фидойилик билан ишлашини, бутун куч ва вақтни

шу йўлга бағишлашни, давлатимиз томонидан қабул қилинган барча фармон ва қарорларни сўзсиз бажаришни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Т., 1997 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги Қонуни. Т., 1997 й.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида
<http://parliament.gov.uz/uz/law/1997/3271/> (December, 2014)
1. Ўзбекистон Республикаси Қонуни “Таълим тўғрисидаги”
<http://parliament.gov.uz/uz/law/1997/3277/> (December, 2014)
2. Матякубова Н. ёшлар бандлигини таъминлаш
http://www.uzbekistonovozi.uz/articles/index.php?ELEMENT_ID=13488 (January, 2015)

М.Қ. Кодиров Подготовка конкурентоспособных специалистов и научных кадров: достижения, проблемы, предложения Аннотация: В статье приведены анализ состояния подготовки научных кадров, проблемы подготовки конкурентоспособных научно-педагогических кадров и рекомендации по решению этих проблем. Ключевые слова: инновация, интеллектуальный потенциал, научный потенциал, высококвалифицированные кадры, доктор наук, университет, институт, бакалавриатура, магистратура, тест, образование, наука, диплом.	M.K.Kodirov Training of competitive specialists and scientific personnel: achievements, problems, suggestions Annotation: The article gives an analysis of the state of training of scientific personnel, provides the problems of preparing competitive scientific and pedagogical staff and recommendations for their solutions. Key words: innovation, intellectual potential, scientific potential, highly qualified staff, doctor of science, university, institute, bachelor, master, test, education, science, diploma.
--	--

АДАБИЁТЛАРГА ТАҚРИЗЛАР

Б.И.Исроилов – ЎзР Солиқ академияси кафедра мудири, и.ф.д., профессор

МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАР ТАҲЛИЛИ ТАКОМИЛЛАШМОҚДА

Яқинда профессор М.Қ.Пардаев, Ҳ.А.Раҳимов ва И.Р.Бердикуловалар томонидан “Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлил қилиш йўллари” номли рисола нашрдан чиқибди. Ушбу асар ўз вақтида нашр қилинган. Чунки ҳозирги шароитда иқтисодий таҳлилнинг муҳим қисмларидан бири молиявий таҳлил сифатида тан олинган. Молиявий таҳлилни амалга оширишда, асосан молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланилади. Мамлакатимизда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи бўйича миллий стандартлар амал қилиб турган ҳозирги шароитда молиявий ҳисоботларнинг деярли ҳамма соҳаларда уларнинг бир хиллиги таъминланган. Шу туфайли ушбу масалани барча тармоқ ва соҳаларга қўллаш мумкин.

Иқтисодий таҳлилда қўлланиладиган молиявий ҳисоботлар ва уларни таҳлилга тайёрлаш масаласи барча тармоқлар учун методологик жиҳатдан бир-бирига яқин. Шу туфайли ушбу масалани “Молиявий ва бошқарув таҳлили”, “Меҳмонхона хўжалиги фаолияти таҳлили”, “Овқатланиш корхоналари фаолияти таҳлили”, “Турфирмалар молиявий-хўжалик фаолияти таҳлили”, “Иқтисодиёт субъектларида молиявий хўжалик фаолияти таҳлили” каби фанлар учун қўлланилиши мумкин. Чунки барча хўжалик юритувчи субъектларда миллий стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботлар бир-бири билан мувофиқлаштирилган. Шу туфайли мазкур рисола кенг қўлланилиши жиҳатидан катта аҳамиятга эга.

Мазкур ишда иқтисодий таҳлилда қўлланиладиган ахборотлар манбалари, асосан молиявий ҳисоботлар, уларнинг таркибий тузулишига ҳам алоҳида аҳамият берилган. Таҳлил учун энг зарур ахборотлардан бири бўлган бухгалтерия баланси таркиби ва мазмунига алоҳида тўхталишга тўғри келган. Унинг турлари, таркиби, тавсифи ҳам қисқа ва тушунарли тарзда ёритилган. Талабалар ва мутахассислар билиши лозим бўлган балансига қўйиладиган асосий талаблар, бухгалтерия баланси моддаларининг бир-бири билан боғлиқлигига ҳам тегишли тарзда ўрин ажратилган. Таҳлил учун ўта зарур жараёнлардан бири бўлган, баланснинг молиявий ҳисобот бошқа шакллари билан боғлиқлиги, балансни таҳлилга тайёрлаш ва унинг аниқлигини текшириш масаласи ҳам атрофлича қараб чиқилган.

Ҳозирги пайтда барча масалалар тушунарли бўлиши учун олдин сўзда ифодаланган бўлса, кейин у формулаларда кўрсатилган, сўнгра ушбу формулалар асосида рақамлар қандай таҳлил қилиниши ҳам аниқ ифода этилган. Буларнинг ҳаммаси мутахассислар ва менежерлар учун фақат уларни аниқлаш билан чегараланиб қолмасдан қандай бошқарув қарорларини қабул қилиш масаласига ҳам тегишли тарзда аҳамият берилган. Ушбу ишда корхона молиявий ҳолатини умумлашган тарзда баҳолаш ва таҳлил қилиш йўлларига алоҳида аҳамият берилган. Бу ҳозирги пайтда корхонанинг эгаларига, банк, солиқ ва бошқа ташқи фойдаланувчи ходимлар учун тезкор таҳлил қилишда ҳам жуда қўл келади. Мазкур масала бухгалтерия ҳисоботларини тузишни билмаган, аммо унинг маълумотлари асосида тегишли хулоса чиқаришга мажбур бўлган мутахассислар, менежерлар учун ҳам қулай.

Масаланинг муҳим жиҳати, молиявий ҳолатни таҳлил қилишнинг мақсад ва вазифаларига ҳам диққатни қаратган. Чунки мазкур мавзу бўйича нималарга

аҳамият бериш лозимлигини шу ернинг ўзида англаб олади. Шунингдек, ишда корхонанинг молиявий ҳолатини дастлабки баҳолаш, корхона молиявий ҳолатини тўлиқ баҳолаш масалалари ҳам айнан амалиёт нуқтаи назаридан атрофлича қараб чиқилган. Бугунги кунда корхонанинг ликвидлиги, уларни бошқаришда, банкротлигининг олдини олишда, тўлов қобилиятига баҳо беришда қўлланилиш мумкинлигини баҳолашда ўта муҳим кўрсаткич бўлганлиги туфайли ушбу масалага алоҳида аҳамият берилди. Ишда унинг мазмуни, уларни баҳолаш ва таҳлил қилиш йўллари амалий маълумотларни қўллаган ҳолда кўрсатиб берилган. Бундан таҳлил натижаси бўйича қандай хулоса қилиш йўллари ҳам ўрганиш мумкин.

Мазкур ишнинг олий ўқув юртлари талабалари ва ўрта махсус касб-хунар коллежлари ўқувчиларига мўлжалланганлигини инобатга олиб, назарий масалалар билан бирга амалий маълумотлар ҳам келтирилган. Ундан профессор-ўқитувчилар, бевосита молиявий ҳисоботлар таҳлили билан қизиқадиган мутахассислар ҳам фойдаланишлари мумкинлигини инобатга олиб айрим жараёнларга ёндашиш масаласи формулалар орқали ифодаланган.

Иш барча фойдаланувчилар учун қулай ва тушунарли бўлишлиги учун ундаги кўриладиган саволлар ҳам қисқа-қисқа параграфларда ифодаланишига эътибор қаратилган. Ундаги масалалар тўлиқ ёритилганлигини инобатга олиб, уни ўқув қўлланма ва дарслик даражасига кўтариш мумкин.

А.Ж.Туйчиев – ТМИ кафедра мудири, и.ф.д., профессор

ТАҲЛИЛГА ОИД ЯНГИ АВЛОД АДАБИЁТИ

Ҳозирги пайтда барча фанлар сингари иқтисодий таҳлил фанидан ҳам янги авлод адабиётлари, дарслик ва ўқув қўлланмалар шаклланимоқда. Булар мамлакатимиз иқтисодиётига мўлжалланган бўлиши билан бирга жаҳонда эришилган илғор тажрибаларни ҳам ўзида ифода этадиган бўлишлари лозим. Айнан ушбу талабдан келиб чиқиб, профессорлар М.Қ.Пардаев, Б.И.Исроилов ва доцент Ж.И.Исроиловлар ҳамкорликда “Иқтисодий таҳлил” номли ўқув қўлланмани (Тошкент, 2017. – 534 б.) нашрдан чиқаришга муваффақ бўлишди. Ушбу ўқув қўлланма ўз вақтида нашр қилинганлигини қайд этиш жоиз. Чунки ҳаётимизнинг барча жабҳаларида кескин ўзгаришлар содир бўлмоқда. Шу туфайли бундай ўзгаришларга улгуриш воситаси сифатида кундалик иш фаолиятимизга ахборот технологиялари шиддат билан кириб келмоқда. Булар эса фаолиятимиз натижаларига таъсир этувчи барча омилларни аниқлаш, уларнинг таъсирини ҳисоблаш имконини ҳам туғдирмоқда. Бундай шароитлардан фойдаланган ҳолда ҳар бир корхонада ўзининг молиявий-хўжалик фаолиятини тизимли равишда таҳлил қилиш имкониятига ҳам эга бўлишлигини тақозо қилади. Бу эса, ўз навбатида бутун хўжалик фаолиятини мунтазам таҳлил қилиб боришни талаб қилади.

Иқтисодиётни эркинлаштиришнинг чуқурлашиб бориши, ҳар бир корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни ҳам аниқлаш ва уларни ишга солиб, ўзларининг рақобатбардошлигини таъминлаш заруратини туғдирмоқда. Бу эса ўз навбатида иқтисодий кўрсаткичларни яхшилашни, бунинг учун омилли таҳлилдан кенг фойдаланишни ҳам тақозо қилмоқда. Зеро, эндиги мутахассис ҳар бир кўрсаткичга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсирини ҳисоблаш йўллари билиши, шу йўл билан корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни ишга солиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиши, буларни ишга

соладиган бошқарув қарорларини қабул қила олиш қобилиятига эга бўлиши лозим. Бундай зарурият иқтисодий таҳлилга оид адабиётларнинг ўта долзарблигидан далолат беради.

Мазкур ишнинг мақсади, унинг бугунги кунимиз ва келажак истиқболда объектив заруратидан ва кам ишланганлигидан келиб чиқади. Чунки ҳозирги кунда иқтисодий кўрсаткичларнинг таҳлили ўта зарур бўлишига қарамадан таҳлилга оид адабиётларда янги иқтисодий жараёнлар кам ёритилган. Айрим дарсликлар ва ўқув қўлланмаларда ҳам омилли таҳлил ва уни амалга ошириш масаласи тўлиқ ёритилмаган. Бу эса ўз навбатида, замонавий мутахассисларнинг ушбу масалани яхши ўзлаштириш лозимлигини тақозо қилади. Айнан муаммонинг ушбу жиҳати мазкур ишни тайёрлашга туртки бўлди.

Ўқув қўлланманинг мақсади корхоналар молиявий хўжалик фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш, уларни баҳолаш ва улар ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар тизимини ишлаб чиқиш, уларнинг таснифи ва тавсифи ҳақида умумий тушунча бериш, ҳар бир омилнинг таъсирини таҳлилни турли усуллари қўллаган ҳолда ҳисоблаб чиқиш йўллари ёритиш ва ички имкониятлардан фойдаланган ҳолда тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишга қаратилган илмий-назарий ва амалий тавсияларни беришдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун ишда бир қанча аниқвазифалар белгиланган. Ишда иқтисодий кўрсаткичлар омилли таҳлилининг назарий масалаларини қараб чиқиш; корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсир қилувчи омиллар тизимини ишлаб чиқиш; уларни таснифлаш белгиларига аниқлик киритиш; барча таснифий гуруҳларни назарий жиҳатдан очиб бериш; ҳар бир гуруҳга кирувчи омилларни аниқ мисоллар билан ёритиш; омилларнинг боғлиқликларини кўрсатиш мақсадида турли формулалардан фойдаланиш йўллари ҳам ишлаб чиқиш; омилли таҳлил натижасида тегишли ички имкониятларни топиш йўллари кўрсатиб бериш кабилардан иборатди.

Мавзунинг ҳаётийлигини таъминлаш мақсадида, амалиётга яқин бўлган кўрсаткичларни таҳлил қилишнинг назарий ва амалий жиҳатларини очиб беришга алоҳида аҳамият берилган. Муҳими, мазкур ишни жамоа бўлиб фойдаланишга ҳам мўлжаллаб тайёрланди. Шу мақсадда ҳар бир бобнинг давомидан ушбу мавзу бўйича қараладиган масалалар режа тариқасида келтирилиши билан бирга такрорлаш ва ўзларини ўзлари назорат қилиш учун саволлар ҳам келтирилган. Ушбу ҳолат ўқувчиларни мунозарага, савол-жавобларга, диспут ва кенг қўламда тортишувларга олиб келиши мумкин. Бу ҳолат ушбу фандаги масалаларни тўлиқ ўзлаштириш имкониятини беради.

Ўқув қўлланма олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи катта илмий ходим-изланувчиларга, мустақил тадқиқотчилар, магистрлар ва талабаларга мўлжалланган. Унда малака ошириш курслари тингловчилари ва иқтисодий таҳлил соҳаси билан қизиқувчи мутахассислар ҳам фойдаланишлари мумкин. Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий таҳлил фанидан ҳар томонлама кенг ёритилган бугунги талабларга тўлиқ жавоб бера оладиган янги авлод ўқув адабиёти вужудга келди. Истагимиз ушбу ишни тўлдириб, қайта ишлаб дарслик даражасига кўтариш мақсадга мувофиқ.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

НОТИҚ АМАЛ ҚИЛСА КАМ БЎЛМАЙДИГАН ЖИХАТЛАР

1. Нотиқ ёлғон ва ўзи ишонмаган ахборотни тилига ҳам олмаслик кўникмасига эга бўлиши лозим.
2. Тарихий воқеаларни (фактларни) фақат эслатиш билан чегаралиб қолмаслиги керак. Унга ўша даврнинг талабидан келиб чиққанлигини ва бугунги кундаги аҳамиятини очиб бериши лозим. Тарихий воқеанинг бугун билан боғлиқлиги бўлмаса, уни бугун айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ.
3. Гапирилган масалани мавҳум қолдирмаслик керак. Уни тўлиқ тушунтириб, кейин бошқасига ўтиш мақсадга мувофиқ. Муваффақиятга эришган усул ва йўللари ҳам, мағлубият сабабларини ҳам фақат санаб ўтиш етарли эмас, унинг ҳар бирига изоҳ бериш лозим. Изоҳ беришда ортиқча гапларга вақтни ўтказиб қўймаслик лозим. Кўп гапни, қисқа вақтда баён қилишга одатланиш, вақтни қадрлаш керак.
4. Ҳамиша тингловчиларнинг манфаатидан келиб чиқиб гапириш мақсадга мувофиқ. Одамлар манфаатларига мос гапларни тинглайди ва уни ўзлаштириб олишга ҳаракат қилади. Тингловчининг манфаатига керак бўлмаган маъруза ҳеч кимга керак эмас. Агар давлат манфаати нуқтаи назаридан гапирсангиз, албатта давлат ҳар бир кишининг манфаатини ўзида ифода этади. Шу масалаларни уйғунлаштиришни билишингиз ва уни маърузада самарали қўллай олишингиз керак.
5. Билингки, ҳамма нарсани билган киши ҳали нотиқ эмас. Чиройли гапиришни билиб, кўп нарсани билмаган кишини ҳам нотиқ деб бўлмайди.
6. Нотиқ кўп нарсани билиш билан бирга санаткорона гапира оладиган, воқеликни тўғри изоҳлай оладиган, соғлом фикр орқали тингловчиларда ҳам соғлом фикр уйғота оладиган бўлиши керак. Унда ишонтира олиш маҳорати кучли бўлишлиги лозим.
7. Нотикликка даво қилмоқчи бўлган киши кўп нарсани билишга ҳаракат қилмоғи ва уни эгаллаган бўлмоғи лозим. Қонунда ҳам, урф-одатларимизда ҳам кўп нарсани билиш лозимлиги таъқиқланмаган. Чексиз билимни тизимли равишда эгаллаб бориш инсоннинг улуғлигини таъминлайди.
8. Инсон бутун вақтини молу-дунё орттиришга сарфласа жуда бой бўлиши мумкин. Аммо у улуғ ва машҳур бўлмайди. Агар у вақтининг бир қисmini илм олишга сарфлаганда эди, у бир вақтнинг ўзида бой ва улуғ одам бўларди.
9. Яхши нотиқ кўп нарсани эшитган, кўрган ва улар ҳақида ўйлаб мушоҳада қилиши, ҳаётни синчиковлик билан кузатган, кўп китобларни ўқиган ва барчасини имкон қадар қўллайдиган бўлиши лозим.
10. Нотиқ одамларда эҳтирос уйғотиш керак бўлса, уйғотадиган, агар одамлардаги эҳтирослар салбий оқибатларга етаклайдиган бўлса, уларни сўндирадиган даражада маҳоратли бўлиши керак.
11. Нотикнинг маърузадан асосий мақсади, тингловчиларни маълум йўналишга сафарбар қилишга қаратилган бўлсагина, ундан тингловчи наф қўради.
12. Нотиқ бирор киши ёки жараённи мақтаса ҳам, танқид қилса ҳам ҳақиқат ва адолатли бўлиши лозим. Айтилган гап ёлғон бўлса ҳамманинг жазавасини чиқаради, нотиқ тан олинмайди.
13. Маърузада турли қачириқларни, ҳазил-мутойиба гапларни жуда усталик билан фойдаланиш лозим. Аммо ушбу сўзлар бирорта кишининг нафсониятига, ғашига тегмайдиган бўлиши керак.

ИҚТИСОДИЁТГА ОИД АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ

Журналнинг 2015 йил 1-сонидан бошлаб таҳририят ҳайъати томонидан хизмат кўрсатиш соҳасига оид атамалар ва тушунчаларнинг таърифларини бериб боришга қарор қилинган эди. Мазкур сонда профессор М.Қ.Пардаевнинг “М” ҳарфига оид иқтисодий атамаларга берган таърифлари келтирилмоқда

М

Маданий хизматлар деганда, одамларнинг дам олишини ташкил қилишда турли кўнгилочар тамошаларга, маданият ва истироҳат боғларида ўтказиладиган маданий-оммавий йиғинларга, маданият, санъат университетлари ҳамда бошқа маданий-маърифий тадбирларга қатнашиш ва кириш ҳамда мусиқа, бадий, хореография, студиялар ва санъат каби мактабларда таълим олишларни ташкил қилиш билан боғлиқ хизматлар тушунилади.

Маиший хизмат деганда, инсонларнинг кундалик ҳаётида зарур бўлган, уларнинг индивидуал ривожланиши ва фаол дам олишини таъминлашга, бўш вақтини кўпайтиришга йўналтирилган хизматларни кўрсатишга қаратилган турли фалият тизими тушунилади.

Макроиқтисодий кўрсаткичлар деганда, мамлакат иқтисодиётининг макро даражасидаги (барча тармоқ ва соҳалар мажмуидаги) ижтимоий-иқтисодий жараён ва ҳодисаларни ифодаловчи кўрсаткичлар тушунилади. Масалан, ялпи ички маҳсулот, миллий даромад, иқтисодий ўсиш, ишсизлик, инфляция, бандлик даражаси ва бошқалар.

Мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури – Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини муваффақиятли амалга оширишнинг муҳим шарти сифатида мактаб таълимининг орқада қолишига барҳам бериш ҳамда мактабларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва узлуксиз таълимнинг ягона тизимини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ мавжуд жиддий муаммоларни бартараф этишга қаратилган Давлат дастуридир. Мазкур дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 21 майдаги «2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида»ги Фармонида мувофиқ кучга киритилди. Мазкур Фармонга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 сентябрда ПФ-3661-сон Фармонида мувофиқ ўзгартиришлар киритилган. Бу фармонлар мамлакатимизда амалга оширилаётган кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий бўғинларидан бири мактаб таълимини ривожлантириш масаласига катта аҳамият берилганлигидан далолат бериб турибди. Бу ўз навбатида таълим хизматларини таълимнинг барча босқичларида такомиллаштиришни тақозо қилади.

Мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлилиги деганда, мамлакатнинг ўрта ва узоқ муддатга иқтисодий ўсишнинг бошқа давлатларга нисбатан юқори суръатларини таъминлаб туриш қобилияти тушунилади.

Мамлакат тўлов баланси деганда, мамлакат резидентлари (уй хўжаликлари, корхоналар ва давлат) ва чет элликлар ўртасида маълум вақт (одатда бир йил) оралиғида амалга оширилган барча иқтисодий битимлар бўйича тўловлар суммасининг нисбати бўлиб, у ўз ичига савдо баланси, хизматлар баланси, ўтказмалар баланси ва капитал операцияларини оладиган мувозанат тушунилади.

Махсус йўналишлар деганда, корхона ва ташкилотлар ходимларини яшаш жойидан иш жойигача ва иш жойидан яшаш жойигача ташийдиган хизматдаги транспорт воситаларининг ҳаракатини белгиловчи масофа тушунилади.

Маҳаллийлаштириш деганда, импорт қилинадиган тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материалларни мамлакатда ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали унга бўлган ички талабни қондириш ва уларнинг экспортини йўлга қўйиш тушунилади.

Маҳсулот деганда, инсонларнинг табиатга таъсир кўрсатиши натижасида унинг неъматларини инсоннинг истеъмол эҳтиёжларига мос ҳолга келтирилган фойдали буюм ёки самара берадиган фаолият (хизмат) маҳсули тушунилади.

Маҳсулотларни сақлаш хизмати деганда, сақлаш хизматини амалга оширувчи, маълум миқдордаги бойликни муайян муддатда маҳсулотнинг сифатини пасайтирмаган ва миқдорини камайтирмаган ҳолда, белгиланган хизмат ҳақи эвазига қайтариб бериш мажбурияти билан сақловчи ва мулк эгаси ўртасида тузилган шартномага асосланган муносабат тушунилади.

Маҳсулотларни сотиш хизмати деганда, маҳсулот (товар)нинг бир шахсдан иккинчи шахсга пул ёки бошқа шунга тенглаштирилган бойликка алмаштириш эвазига мулк эгасининг (мулкка эгалик ҳуқуқининг) ўзгаришини таъминлаш жараёнида кўрсатиладиган хизматлар билан боғлиқ муносабатлар тушунилади.

Мелиорация деганда, ернинг унумдорлигини тубдан яхшилашга қаратилган ташкилий-хўжалик, муҳандислик ва агротехник тадбирлар туркуми тушунилади.

Метро деганда, йўловчи ташишга мўлжалланган ер остига қурилган шаҳар электр темир йўл транспорти тушунилади.

Метрология деганда, ўлчов ва торозилар ҳақидаги таълимот, фан тушунилади.

Меҳмон деганда, турли сабабларга кўра (мажлис, йиғилиш, кенгаш, тўй, зиёфат) шаҳарга (қишлоққа, хонадонга) вақтинчалик ташриф буюрган шахс тушунилади.

Меҳмонхона деганда, турли сабаблар билан ташриф буюрган меҳмонларни кутиб оладиган ва уларнинг қисқа вақт давомида бемалол яшашини таъминлайдиган, тегишли шароитларга эга бўлган махсус бино тушунилади.

Меҳмонхона апартамент деганда, яшаш учун барча шароитларга эга бўлган, ўз-ўзига хизмат қилишга асосланган бир қанча хоналардан иборат квартира типигадаги оилавий ва жамоавий саёҳатчиларга мўлжалланган меҳмонхона тушунилади. Булар 400 ўрингача бўлган йирик меҳмонхоналар бўлиб ҳисобланади.

Меҳмонхона бизнеси деганда, меҳмонларнинг барча талабларини қондиришга қаратилган маълум ҳақ эвазига амалга ошириладиган хизматлар мажмуи тушунилади.

Меҳмонхона занжири деганда, бир қанча меҳмонхона ва меҳмонларга хизмат қилишга мўлжалланган инфратузилмалардан иборат, ягона бошқарувга асосланган комплекс тушунилади.

Меҳмонхона индустрияси деганда, меҳмонхоналар, улардаги хоналар сони, уларга меҳмонларни жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт воситаларида ташиш, сайр қилдириш, дам олиш (рекреация), кўнгил очар тадбирларни ташкил қилиш каби хизматларни амалга ошириш имкониятлари мажмуи тушунилади.

Меҳмонхона хўжалиги деганда, меҳмонларга тегишли шароитни яратиш мақсадида тадбиркорлик субъекти сифатида рўйхатдан ўтказилган, ушбу фаолият билан шуғулланишга тегишли рухсатномага эга бўлган ва фойданинг бир қисмини солиқ шаклида давлат бюджетига тўлаш мажбуриятини олган меҳмонларга хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланадиган юридик ёки жисмоний шахс тушунилади.

Меҳмонхона хўжалиги томонидан кўрсатиладиган хизматлар деганда, меҳмонларнинг қулай яшашини таъминлашга қаратилган, белгиланган ҳажмдаги ҳақ эвазига барча кўрсатиладиган хизматлар (меҳмонларни жойлаштириш, овқатлантириш, ташиш, томоша қилдириш, кўнгил очар тадбирларни ташкил қилиш ва б.) мажмуи тушунилади.

Меҳмонхона хўжалиги хизмати сифати деганда, меҳмонхона хизматидан фойдаланаётган мижозларнинг турли-туман хизматларга бўлган эҳтиёжини тўлалигича юқори савияда қондиришга қаратилган ва уларга кам харажатлар билан тегишли даражада моддий ва маънавий жиҳатдан наф келтирадиган нуқсонсиз хизматлар мажмуи тушунилади.

Меҳнат бозори деганда, меҳнатга қобилиятли аҳолининг иш билан банд бўлган ва банд бўлмаган қисмлари ва иш берувчилар ўртасидаги муносабатларни талаб ва таклиф асосида тартибга солишчи ижтимоий-иқтисодий тизим тушунилади. Булар иш кучи соҳибининг ва иш берувчиларнинг малакаси ва манфаатларини ҳисобга олувчи шартномалар асосида бозор тамойилларини ўзида акс эттирадиган мураккаб иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар мажмуидир.

Меҳнат ҳақи деганда, иш берувчи томонидан ёлланган ходимга бажарган ишлари учун жорий даврда берилган пул ёки натура усулидаги тўловлар тушунилади. Меҳнат ҳақи бажарилган иш учун ҳисобланган барча суммалар йиғиндисидан ташкил топади ва икки қисмга бўлинади: иш ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар.

Меъморий режалаштириш лойиҳаси деганда, иморатлар қуришнинг ҳажм-макон ва архитектура-бадий ечимини, биноларнинг неча қават бўлиши ва турларини, иморат қуриш ва ердан фойдаланишни тартибга солишнинг қизил чизиқлари, чегараларини, ердан фойдаланувчилар ҳудудларининг чегараларини, кўчаларнинг кўндаланг кўринишини белгилаб берадиган, шунингдек, ҳудудларни муҳандислик юзасидан тайёрлаш тадбирларини, атроф-муҳитини муҳофаза қилишни назарда тутадиган лойиҳа тушунилади.

Микрокредит деганда, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва бошланғич сармояни шакллантиришга бериладиган кредитлар тушунилади. Микрокредитлар: а) юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлик фаолияти учун — энг кам иш ҳақининг 50 баробаригача; б) микрофирма ва деҳқон хўжаликларига энг кам иш ҳақининг 100 баробаригача; в) фермер хўжалигига энг кам иш ҳақининг 200 баробаригача берилади.

Микрофирма деганда, кичик бизнес билан шуғулланувчи ва унда ишловчилар сонининг чегараланган миқдори тармоқлар ва соҳалар бўйича чегараланган кичик корхонасининг бир тури тушунилади. Мамлакатимизда

саноат ишлаб чиқаришнинг тармоқларида 20 кишигача, хизмат кўрсатиш соҳасида 10 кишигача, савдо ва умумий овқатланиш соҳасида 5 кишигача ишловчи корхоналар микрофирма ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлилиги деганда, иқтисодиётнинг тўловга қодир талабга мос келувчи, иқтисодий ўсиш ва турмуш сифатини оширишни таъминлайдиган товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ва ички ҳамда ташқи бозорларда сотиш қобилияти тушунилади.

Модернизация деганда, объектни такомиллаштириш, яхшилаш, янгилаш, уни янги талаб ва меъёрларга, техник шарт-шароитларга, сифат кўрсаткичларига мослаштириш мақсадида техник ва технологик жиҳатдан янгилаш жараёни тушунилади.

Молия тизими деганда, молиявий муносабатлар ва турли даражада уларга хизмат килувчи молиявий муассасалар мажмуаси тушунилади.

Молия-банк тизими деганда, тарихан шаклланган ва белгиланган қонун қоидалар асосида фаолият юритувчи мамлакатдаги молия-кредит муассасалари мажмуи тушунилади.

Молиявий «кўпиклар» деганда, реал қийматга эга бўлмаган пул ва облигациялар ҳажмининг кўпайиши тушунилади.

Молиявий институтлар деганда, белгиланган қонун-қоидалар доирасида фаолият юритувчи мамлакатдаги молия-кредит ташкилотлари тушунилади.

Молиявий манбалар деганда, иқтисодиётнинг турли даражасидаги чоратадбирларни амалга ошириш учун тақозо этилувчи молиявий маблағларнинг келиб чиқиш манбалари тушунилади. Масалан, молиявий манбалар аҳоли ва корхоналарнинг манбалари, давлат бюджети маблағлари, қарзга олинган маблағлар, хорижий инвесторларнинг маблағлари ва бошқа кўринишларда бўлиши мумкин.

Мотель деганда, автотуристлар учун мўлжалланган, бир қанча хизмат турларини кўрсатадиган, яъни техник хизматини кўрсатиш, ёқилғи қуйиш станциялари, гаражлар, тўхташ жойларига эга бўлган меҳмонхона комплекси тушунилади.

Мустақиллик деганда, эркин ва озод равишда, бошқаларнинг раҳбарлигисиз, ҳеч кимга тобе бўлмасдан, ўз ихтиёри билан қарам бўлмасдан иш юрита билиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар (шахс, корхона, компания, давлат, ҳудуд ва ҳ.к.) тушунилади. Мустақиллик барча жабҳаларда муносабатларни меъёр-мезонга солади, ҳар қандай камситиш, тобеликни инкор этади. Мустақиллик – ўзаро ҳурмат, бир-бирларини қадрлаш, миллий ва умум башарий қадриятларга таяниб иш кўриш, кенг дунёқараш ва эркин тафаккурга таяниб яшаш, фикрлаш, ўз ҳаётини ўзи ташкил этиш имконияти ва амалиётини билдиради.

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис мавзусидаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ Мақолада мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида ўз фикр-мулоҳазалари ифода этилган, аниқ таклиф ва тавсияларини ўз ичига олган якуний хулосага эга бўлиши керак.
- ☞ Илмий мақоланинг ҳажми жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3–4, тақризлар 2-3 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақола ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, раво ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 2 нусхада қоғоз вариантыга муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Ҳар бир мақоланинг муаллифи, мавзуси, аннотацияси ва калитли сўзлари ўзбек, рус, инглиз тилларида берилган бўлиши шарт.
- ☞ Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли қилиб ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим.
- ☞ Мақолага соҳа мутахассислари ва олимлар томонидан иккита тақриз тақдим қилинади.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:** мавзунинг долзарблигини, унинг ўрганилганлик даражасини, ҳолати ва тадқиқот натижаларини, хулоса ва илмий-амалий тавсияларни ўз ичига олган бўлиши шарт.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақам-лар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Таҳририятга юборилган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши шарт.

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

Теришга берилди: 2017 йил 4 октябрь. Босишга рухсат этилди:
2017 йил 25 октябрь. Ризография усулида чоп этилди. Шартли босма
табоғи 10,0. Ҳисоб нашр табоғи 10,4. Адади 100 нусха. № 192-сонли
буюртма.

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти босмахонасида
чоп этилди.

Манзил: 140100, Самарқанд шаҳри, Амир Темур кўчаси, 9.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2017